T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TATAR TÜRKÇESİNDE ZAMAN-SÜRE BELİRTEÇLERİ VE BELİRTECİMSİLERİNİN DİL BİLGİSEL İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKNUR ÖNER

İSTANBUL 2023

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TATAR TÜRKÇESİNDE ZAMAN-SÜRE BELİRTEÇLERİ VE BELİRTECİMSİLERİNİN DİL BİLGİSEL İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKNUR ÖNER

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ERDAL ŞAHİN

İSTANBUL 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖN SÖZ VI
ÖZET IX
ABSTRACT X
KISALTMALAR VE İŞARETLER XI
I. Kısaltmalar XI
I.I. Taranan Eserler ve Kısaltmaları XI
II. İşaretler XIII
GİRİŞ 1
ZAMAN VE SÜRE KAVRAMLARI İLE ZAMAN- SÜRE BELİRTEÇLERİ VE BELİRTECİMSİLERİ 1
1. Zaman Kavramı 1
2. Süre Kavramı 2
3. Zaman-Süre Belirteçleri ve Belirtecimsileri 3
İNCELEME 7
TATAR TÜRKÇESİNDE ZAMAN-SÜRE BELİRTEÇLERİ VE ZAMAN-SÜRE BELİRTECİMSİLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ 7
1. ZAMAN BELİRTEÇLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ 7
1.1. Kök Zaman Belirteçleri 7
1.2. Türemiş Zaman Belirteçleri 7
1.3. Biçim Bilgisel Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri 11
1.3.1. Belirtme Durumu Eki Kalıplaşması 11
1.3.2. Yönelme Durumu Eki Kalıplaşması 12
1.3.3. Bulunma Durumu Eki Kalıplaşması 13
1.3.4. Çıkma Durumu Eki Kalıplaşması 16
1.3.5. Yön Durumu Eki Kalıplaşması 19
1.3.6. Yönelme ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması 19
1.3.7. Eşitlik Durumu Eki Kalıplaşması 20
1.3.8. Araç Durumu Eki Kalıplaşması 20

1.3.9. Sınırlama Durumu Eki Kalıplaşması....21
1.3.10. Aitlik Durumu Eki Kalıplaşması....21
1.3.11. Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması....22
1.3.12. Aitlik ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması....22
1.3.13. Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması....22
1.3.14. İyelik ve Bulunma Durumu Ekleri Kalıplaşması....23
1.3.15. İyelik ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması....24
1.3.16. İyelik ve Araç Durumu Ekleri Kalıplaşması....24
1.3.17. Bildirme Eki Kalıplaşması....25
1.3.18. Zarf-Fiil Eki Kalıplaşması....25
1.3.19. Zarf-Fiil Öbeği Kalıplaşması....26
1.3.20. Pekiştirme Öbeği Kalıplaşması....26
1.4. Söz Dizimsel Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri....27
1.4.1. Takısız Ad Tamlaması Kalıplaşması....27
1.4.2. Sıfat Tamlaması Kalıplaşması....28
1.4.3. İkileme Kalıplaşması....29
1.4.3.1. Aynı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler....29
1.4.3.2. Eş ya da Yakın Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler....30
1.4.3.3. Karşıt Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler....30
1.4.3.4. Hece Eklenmesiyle Oluşmuş İkilemeler....32
1.5. Alıntılanmış Zaman Belirteçleri....32
2. SÜRE BELİRTEÇLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ....33
2.1. Kök Süre Belirteçleri....33
2.2. Türemiş Süre Belirteçleri....33
2.3. Biçim Bilgisel Kalıplaşmış Süre Belirteçleri....35
2.3.1. Belirtme Durumu Eki Kalıplaşması....35
2.3.2. Yönelme Durumu Eki Kalıplaşması....36
2.3.3. Bulunma Durumu Eki Kalıplaşması....38
2.3.4. Çıkma Durumu Eki Kalıplaşması....39
2.3.5. Eşitlik Durumu Eki Kalıplaşması....40
2.3.6. Sınırlama Durumu Eki Kalıplaşması....41
2.3.7. Bulunma ve Aitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması....43

2.3.8. Yönelme ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması 43
2.3.9. Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması 43
2.3.10. Çokluk, Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması 44
2.3.11. Yön ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması 44
2.3.12. Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması.....44
2.3.13. İlgi ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması 45
2.3.14. Çokluk ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması 45
2.3.15. İyelik Ekleri Kalıplaşması 45
2.3.16. İyelik ve Yönelme Durumu Ekleri Kalıplaşması.....45
2.3.17. İyelik ve Bulunma Durumu Ekleri Kalıplaşması 45
2.3.18. İyelik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması.....46
2.3.19. Çokluk, İyelik ve Araç Durumu Ekleri Kalıplaşması.....46
2.3.20. İsnat Öbeği Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri 47
2.3.21. İsim-Fiil Öbeği Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri 47
2.3.22. Zarf-Fiil Eki Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri 48
2.4. Söz Dizimsel Kalıplaşmış Süre Belirteçleri 49
2.4.1. Belirtili Ad Tamlaması Kalıplaşması.....49
2.4.2. Sıfat Tamlaması Kalıplaşması 49
2.4.3. İkileme Kalıplaşması.....52
2.4.3.1. Aynı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler 52
2.4.3.2. Eş ya da Yakın Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler 55
2.4.3.3. Karşıt Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler.....56
2.5. Alıntılanmış Süre Belirteçleri.....58
3.1. ZAMAN BELİRTECİMSİLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ 62
3.1.1. Durum Ekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri 62
3.1.1.1. Yalın (Soyut) Durumdaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri 62
1. Ad Tamlamaları 62
1.1. Belirtili Ad Tamlamaları 62
1.2. Belirtisiz Ad Tamlamaları.....62
1.3. Takısız Ad Tamlamaları 63
2. Sıfat Tamlamaları 63

3. Pekiştirme ve İlgeç Öbekleri 64
4. Zarf-Fiil ve Zarf-Fiil Öbekleri 65
3.1.1.2. Belirtme Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri .66
1. Ad Tamlamaları 66
1.1. Belirtili Ad Tamlamaları 66
1.2. Belirtisiz Ad Tamlamaları 66
1.3. Takısız Ad Tamlamaları 67
2. Sıfat Tamlamaları 67
3.1.1.3. Bulunma Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri 68
1. Ad Tamlamaları 68
1.1. Belirtili Ad Tamlamaları 68
1.2. Belirtisiz Ad Tamlamaları 68
2. Sıfat Tamlamaları 69
3.1.1.4. Çıkma Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri 70
1. Ad Tamlamaları 70
1.1. Belirtili Ad Tamlamaları 70
2. Sıfat Tamlamaları 71
3.1.1.5 Araç Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri.....71
1. Sıfat Tamlamaları 71
3.1.1.6. Sınırlama Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri72
1. Ad Tamlamaları 72
1.1. Belirtili Ad Tamlamaları 72
2. Sıfat Tamlamaları 72
4. TATAR TÜRKÇESİNDE SÜRE BELİRTECİMSİLERİ.....73
4.1. SÜRE BELİRTECİMSİLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ 73
4.1.1. Durum Ekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri.....73
4.1.1.1. Yalın (Soyut) Durumdaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri..73
1. Ad Tamlamaları 73
1.1. Belirtisiz Ad Tamlamaları 73
2. Sıfat Tamlamaları 73
3. Pekiştirme ve İlgeç Öbekleri 74
4. Zarf-Fiil Öbekleri 75
4.1.1.2. Belirtme Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri.....75

1. Sıfat Tamlamaları 75
4.1.1.3. Yönelme Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri 76
1. Sıfat Tamlamaları 76
4.1.1.4. Bulunma Durumdaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri 76
1. Ad Tamlamaları 76
1.1. Belirtisiz Ad Tamlamaları.....76
2. Sıfat Tamlamaları 77
4.1.1.5. Çıkma Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri 77
1. Sıfat Tamlamaları 77
SONUÇ 78
KAYNAKLAR.....80

ÖN SÖZ

Zaman-süre belirteçleri, tümcede eylemin gerçekleşme zamanını veya süresini belirleyen sözcük veya sözcük öbekleri (belirtecimsiler) olarak dil bilgisinin bir konusunu oluşturmaktadır. Zamana ek olarak eylemin tam belirli zamanını göstermeyen, zaman çizgisindeki noktalar halinde bulunan süre belirteçleri bulunmaktadır.

Zaman-süre belirteçlerine dair bugün alan yazınında türlü çalışmalar görmek mümkündür. Tatar Türkçesinde belirteç ve belirtecimsilerin zaman ve süre bağlamında dil bilgisel incelemesi, çalışmamızın ana sorununu ve temasını oluşturmuştur. Bu bağlamda çalışmada, Tatar Türkçesine dair ders ve dil bilgisi kitapları, etimolojik ve izahlı sözlükler, alanla ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri, zaman- süre belirteçleri hakkında yazılmış makaleler ve bildiriler incelenmiştir.

Çalışma, *Giriş* ve *İnceleme* olarak iki temel bölümden oluşmaktadır. "Giriş" bölümünden önce *"Kısaltmalar ve İşaretler"* ana başlığı altında tez çalışması boyunca kullanılan *"Kısaltmalar"*, çalışmada kullanılan örneklerin kaynağını oluşturan *"Taranan Eserler ve Kısaltmaları"*, Tatar Türkçesinde belirlenen çeviri yazıyı temel alan, aynı zamanda dil bilgisel *"İşaretler"* başlıkları yer almıştır. Birinci bölüm olan *Giriş* bölümü, *Zaman, Süre, Zaman- Süre Belirteçleri ve Belirtecimsileri* olarak üç başlıkta toplanmış, bu bölümde kavramsal alan ve çalışmalara yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan *İnceleme* bölümü, dört ana başlıkta belirtilmiştir: *Zaman Belirteçlerinin Yapısal Özellikleri, Süre Belirteçlerinin Yapısal Özellikleri, Zaman Belirtecimsilerinin Yapısal Özellikleri* ve *Süre Belirtecimsilerinin Yapısal Özellikleri.* Dört ana başlık, kendi içinde başlıklara ayrılmıştır.

İlk ana başlık *Zaman Belirteçlerinin Yapısal Özellikleri, Kök Zaman Belirteçleri, Türemiş Zaman Belirteçleri, Biçim Bilgisel Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri, Söz Dizimsel Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri ve Alıntılanmış Zaman Belirteçleri* olarak beş ana başlıktan oluşmuştur. 3. sıradaki başlık, Biçim Bilgisel Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri, sırasıyla *Belirtme Durumu Eki Kalıplaşması, Yönelme Durumu Eki Kalıplaşması, Bulunma Durumu Eki Kalıplaşması, Çıkma Durumu Eki Kalıplaşması, Yön Durumu Eki Kalıplaşması, Yönelme ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması, Eşitlik Durumu Eki Kalıplaşması, Araç Durumu Eki Kalıplaşması, Sınırlama Durumu*

Eki Kalıplaşması, Aitlik Durumu Eki Kalıplaşması, Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, Aitlik ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması, İyelik ve Bulunma Durumu Ekleri Kalıplaşması, İyelik ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması, İyelik ve Araç Durumu Ekleri Kalıplaşması, Bildirme Eki Kalıplaşması, Zarf-Fiil Eki Kalıplaşması, Zarf- Fiil Öbeği Kalıplaşmış ve Pekiştirme Öbeği Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri başlıkları altında 20 ara başlık oluşturarak biçim bilgisel değerlendirilmiş ve incelenmiştir. 4. alt başlık Söz Dizimsel Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri, *Ad Tamlamaları (Takısız), Sıfat Tamlamaları* ve *İkilemeler* üç temel başlıkta, *İkilemeler* ise kendi içlerinde *Aynı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler, Eş ya da Yakın Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler, Karşıt Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler, Hece Eklenmesiyle Oluşmuş İkilemeler* başlıkları altında söz dizimine dair eş ve art zamanlı açıklamalar ve taranan eserlerle örneklendirilmiştir.

İkinci ana başlık, *Süre Belirteçlerinin Yapısal Özellikleri*, ilk başlıkta olduğu gibi *Kök Süre Belirteçleri, Türemiş Süre Belirteçleri, Biçim Bilgisel Kalıplaşmış Süre Belirteçleri, Söz Dizimsel Kalıplaşmış Süre Belirteçleri* ve *Alıntılanmış Süre Belirteçleri* olarak beş ana başlıktan oluşmuştur. Yine *Biçim Bilgisel Kalıplaşmış Süre Belirteçleri*, sırasıyla *Belirtme Durumu Eki Kalıplaşması, Yönelme Durumu Eki Kalıplaşması, Bulunma Durumu Eki Kalıplaşması, Çıkma Durumu Eki Kalıplaşması, Eşitlik Durumu Eki Kalıplaşması, Sınırlama Durumu Eki Kalıplaşması, Bulunma ve Aitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, Yönelme ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, Çokluk, Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Ekleri Kalıplaşması, Yön ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, İlgi ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, Çokluk ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, İyelik ve Yönelme Durumu Ekleri Kalıplaşması, İyelik ve Bulunma Durumu Ekleri Kalıplaşması, İyelik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması, İyelik ve Araç Ekleri Kalıplaşması, İlgeç Öbeğiyle Oluşturulmuş Süre Belirteçleri, İsnat Öbeği Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri, İsim- Fiil Öbeği Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri, Zarf-Fiil Eki Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri başlıkları altında* 22 ara başlık oluşturarak biçim bilgisel değerlendirilmiş ve incelenmiştir.

Söz Dizimsel Kalıplaşmış Süre Belirteçleri başlığı altında ise, *Ad Tamlamaları (Belirtili Ad Tamlamaları), Sıfat Tamlamaları* ve *İkilemeler* üç temel başlıkla

İkilemeler ise kendi içlerinde *Aynı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler, Eş ya da Yakın Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler, Karşıt Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler, Hece Eklenmesiyle Oluşmuş İkilemeler* başlıkları altında söz dizimine dair eş ve art zamanlı açıklamalar ve taranan eserlerle örneklendirilmiştir.

Üçüncü ve dördüncü ana başlıklar, sözlükte yer almayan sözcük öbekleriyle oluşturulmuş zaman (üçüncü bölüm) ve süre (dördüncü bölüm) bildiren belirtecimsileri kapsamıştır. Bu belirtecimsilerin yapısal özellikleri, biçim bilgisel ve söz dizimsel bağlamda başlıklara ayrılarak verilmiştir. Tüm başlıkların altındaki zaman- süre belirteç ve belirtecimsilerinin yanına dil bilgisel çözümlemeleri köken bilgisi temelinde parantez içerisinde, yanlarına ise karşıladıkları anlam verilmiştir. Anlam bilgisinden sonra ise gerekli ses ve gerektiği durumlarda biçim bilgisel açıklamalarla dil bilgisel incelemeler yapılmış, Tatar Türkçesinden taranan eserler örneklendirilmiş ve bu örneklenen tümcelerin Türkçeye aktarımı yapılmıştır.

Tatar Türkçesine henüz lisans dönemindeyken ilgimin oluşmasında etkili olan ve tezin oluşma sürecinden itibaren beni yönlendiren, engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, kıymetli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Erdal Şahin'e gösterdiği sabır ve ilgisinden ötürü şükranlarımı sunarım. Tezimi destekleyen Türk Dil Kurumu'na, tez yazım aşamasında kapılarını açan Davutpaşa Medresesi Lisansüstü Araştırma Merkezi ve çalışanlarına, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü çalışanlarına, bugüne dek kendilerinden eğitim alma şansı bulduğum tüm hocalarıma, bu zorlu süreçte yanımda olan arkadaşlarıma, dünyanın farklı yerlerinden sürece şahitlik edip yanımda olan öğrencilerime ve hayatımın her alanında desteğini esirgemeyen değerli aileme sonsuz teşekkür eder, sevgilerimi sunarım.

İLKNUR ÖNER

İstanbul, 2023

ÖZET

Belirteçler, bir diğer ifadeyle zarflar, tümcenin durumunu, yerini, yönünü, miktarını ve zamanını belirten temel ögelerden biridir. Belirteç türlerinden zaman ve süre belirteçleri, tümcede gerçekleşmiş, gerçekleşmekte ya da gerçekleşecek olan zaman ve süreyi sözcük ya da sözcük grupları oluşturarak bildiren önemli unsurlardır.

Çalışmada Tatar Türkçesindeki zaman-süre belirteçleri ve belirtecimsileri ses bilgisel, anlam bilgisel ve söz varlığı açısından dil bilgisel incelenmiş, durum bilgilerine göre sınıflandırılmıştır.

Tezde yer alan belirteç ve belirtecimsiler, çeşitli ders ve dil bilgisi kitapları, yayımlanmış ve yayımlanmakta olan okuma kitapları, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri aracılığıyla belirlenmiş ve incelenmiştir. İncelemenin bölümlerini "1. Zaman Belirteçlerinin Yapısal Özellikleri", "2. Süre Belirteçlerinin Yapısal Özellikleri", "3. Zaman Belirtecimsilerinin Yapısal Özellikleri" ve "4. Süre Belirtecimsilerinin Yapısal Özellikleri" başlıkları oluşturmaktadır.

Çalışma sözü edilen yönleriyle Tatar Türkçesindeki zaman süre belirteçleri ve belirtecimsilerinin dil bilgisel, ses bilgisel, söz dizimsel, anlam bilgisel bağlamda verilerek ilk dil bilgisel tez çalışması olmasıyla birlikte, alana katkı sağlayacak ve kendinden sonraki benzer çalışmalara da örnek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tatar Türkçesi, Zaman Belirteçleri, Süre Belirteçleri, Belirtecimsiler, Dil Bilgisi.

ABSTRACT

Adverbs, are one of the basic elements that indicate the state, place, direction, amount and time of the sentence. Adverbs of time and duration which are among the types of determiners, are important elements that report the time and duration that have taken place, are taking place or will take place in the sentence by forming words or groups of words.

In this study, time-duration adverbs and adverbials in Tatar Turkish were analyzed grammatically in terms of phonology, semantics and lexicon, and classified according to case information.

The adverbs and adverbials in the thesis were determined and examined through various lesson and grammar books, published reading books, articles, master's and doctoral thesis. The sections of the analysis are “1. Structural Properties of Time Adverbs”, “2. Structural Properties of Duration Adverbs”, “3. Structural Properties of Time Adverbials” and “4. Structural Properties of Duration Adverbials.”

With these aspects, the study will be an example since it is the first grammatical thesis study of to be examined by giving grammatical, phonological, syntactic and semantic contexts of time and duration adverbs and adverbials in Tatar Turkish; it will also serve as a source for future similar studies.

Keywords: Tatar Turkish, Time and Duration Adverbs, Adverbials, Grammar.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

I. Kısaltmalar

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
akt.	Aktaran
Ar.	Arapça
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviri
ET	Eski Türkçe
Far	Farsça
haz.	Hazırlayanlar
Rus.	Rusça
S.	Sayı
s.	Sayfa
Tat.	Tatar Türkçesi
TDK	Türk Dil Kurumu
V.	Volume
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Diğerleri
vs.	Vesaire

I.I. Taranan Eserler ve Kısaltmaları

ATŞ	Özkan, Fatma, *Abdullah Tukay'ın Şiirleri* (İnceleme- Metin- Aktarma), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1994.
BKTT	*Bolgar, Kazan Tömmi Tillerden, Rivayatlar hem Légéndalar*, Kazan Megarif Neşriyatı, Kazan 2001

EMÇ Gıylecev, Ayaz, *Eteç Mingen Çitenge,* Kazan 1980.

KTTS Öner, Mustafa, *Kazan- Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2015.

N Galiev, Marsel, *Nigéz*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996.

NHM haz. Özkan, İsa, *Huca Nasrétdin Mezekleré*, TİKA, Ankara 1999.

ÖT İshaki, Ayaz, *Öyge Taba,* Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 2009.

TM Poppe, Nicholas, *Tatar Manual*, Indıana Unıversity Publications, V. 25, Bloomington 1968.

TRG Şahan Güney, Fatma, *Tatarca Referans Grameri*, 1. Basım, Kriter Yayınevi, İstanbul 2015.

TTAS *Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası* G. İbrahimovİ séméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İstitutı, I, Kazan 2017.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, II, Kazan 2017.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, III, Kazan 2017.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, IV, Kazan 2018.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, V, Kazan 2019.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, VI, Kazan 2021.

TTES *Tatar Téléněñ Étimologik Süzlégé*, Megarif Vakıt Neşriyatı, C. 1, Kazan 2015.

Tatar Téléněñ Étimologik Süzlégé, Megarif Vakıt Neşriyatı, C. 2, Kazan 2015.

TTKT K.C. Fethulova, E.Ş. Yusupova, E.N. Denmöhemmetova, *Tatar Télé Küñélém Télé,* Tataristan Cumhuriyeti Genel Merkezi, Kazan 2013.

TYEYH Yunt, Gizem, *Tatar Yazar Emirhan Yeniki'nin Hikâyeleri (Ana Hem Kız-1942, Tugan Tufrak-1959, Töngé Tamçılar-1964, Kuray 1970) (Giriş-Dilbilgisi İncelemesi-Metin- Çeviri- Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

YA Hesenov, Mehmüt, *Yazgı Acagan*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 2002.

YK Feyziyev, Mirheyder, *Yäş Künel*, haz. Misafina, Alina, Gürsu, Uğur, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2018.

YKTC Şahin, Erdal, *Yurt Konulu Tatar Cırları* (Giriş- Metin- Aktarma – Dizin), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Z İshaki, Ayaz, *Zöleyha,* Nebiullin N.E., Kazan 2019.

II. İşaretler

A a, e

C c, ç

D d, t

I ı, i

U u, ü

O o, ö

ä Geniş e ünlüsü

é Kapalı e ünlüsü

ġ Arka damak g ünsüzü

ḫ	Arka damak h ünsüzü
ḳ	Arka damak k ünsüzü.
ñ	Art damak n ünsüzü
Ø	Yalın durum
v̇	Çift dudak v ünsüzü
-	Fiil tabanına eklenen bağımlı biçim birimi
*	Varsayımsal kök
/	“veya”, “ya da”
//	Ses birimi
{ }	Biçim birimi
+	Ad tabanına eklenen bağımlı biçim birimi
<	Art zamanlı köken bilgisel açıklama
>	Eş zamanlı köken bilgisel açıklama ya da ara biçim

GİRİŞ

ZAMAN VE SÜRE KAVRAMLARI İLE ZAMAN- SÜRE BELİRTEÇLERİ VE BELİRTECİMSİLERİ

1. Zaman Kavramı

Zaman kavramı, çağlar boyunca fiziğin, felsefenin ve dahi dilin konusu olmuş, birçok bilim adamının tanımlarında yer almıştır. Dolayısıyla bu kavramı, fizik, felsefe ve dil düzeyinde tanımlamak gereklidir. Bugün zaman, görecelilik ve mutlak olarak iki ayrımda fiziğin konusunu oluşturmaktadır. Ünlü fizikçilerden mutlak bir zaman görüşünde yer alan Newton'a göre zaman, kendi akışında dış dünyadan bağımsız sürmektedir. Bireyler kendi ruhsal durumlarına göre zamanın akışını farklı hissedebilirler, ancak zaman aslında hep aynıdır.[1] Newton'un bu görüşüne karşı çıkan bazı matematikçiler ise gerçek bir zamandan söz edilemeyeceğini, zamanın ölçülemez, göreceli boyutta olduğunu öne sürmüşlerdir.

Zamana felsefe alanından baktığımızda Ahmet Cevizci'nin hazırladığı Felsefe Sözlüğünde "1. Ölçülebilir nicelik olarak düşünülen süre. 2. Şimdinin geçmiş olmasına yol açan (ve genellikle süre olduğu düşünülen) kesintisiz değişme, hareket; geçmiş, şimdi veya gelecek gibi zaman dilimlerinin kendisinin parçaları olduğu sürekli bütün. Parçaları önce, sonra, başlangıç ve son gibi ilişki bildiren terimlerle ifade edilen ve son gibi ilişki bildiren terimlerle ifade edilen ve değişmeden ayrılmaz bütün.3. Olayların birbirlerini izledikleri sonsuz bir ortam olarak düşünülen soyut kavram. 4. Fiil ya da eyleme bağlı olarak doğal sürenin çeşitli dil bilimsel bölümlerini gösteren kategori."[2] şeklinde dil bilimsel tanımı da içerisine alan dört tanımla karşılaşırız. Öyle ki zaman, felsefenin konusunu öznel ve nesnel zaman olmak üzere iki türden oluşturmaktadır. Nesnel zaman, saat zamanı[3], gözlemlenebilir fizik ve zaman durumlarını içerirken öznel zaman, hissedilen zaman[4] doğrudan yaşanan zamanı içermektedir.

---

[1] Nergiz Karadaş, "Zaman Kavramına Kuramsal Yaklaşımlar ve İnternette Şimdiki Zaman Olgusu", XXI, 83, s. 328.
[2] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul 1999, s. 943.
[3] Hakan Uğurlu, "Görüntüde Zaman Boyutu", *Kurgu Dergisi*, XX, (2003), s. 159.
[4] Hakan Uğurlu, *agm*., s. 159

Ünlü filozoflardan Augustinus, "Üç zaman vardır: Geçmiştekilere ilişkin şimdiki zaman, şimdikilere ilişkin şimdiki zaman ve gelecektekilere ilişkin şimdiki zaman. Çünkü bu üç zaman zihinde vardır ve onları başka yerde görmem."[5] sözleriyle zamanın akıl ve zihinde canlandırılabildiği müddetçe var olduğunu belirtmiştir. Heiddeger ise "Zaman, var olmadır. Var olma benim şu andalığımdır; o kesin ama belirsiz geçmişe koşuda gelecekte olmaktaki şu andalık olabilir. Var olma her zaman bir olanaklı zamansal olma tarzı içindedir. Var olma zamandır, zaman zamansaldır."[6] düşünceleriyle zamanı varoluşçu felsefeye bağlı kalarak tanımlamaktadır. Yine ünlü filozof, Aristoteles'e göre ise zaman harekete bağlı bir olgudur. Ona göre zaman, önce ve sonraya göre devinimin sayısıdır. "Zaman hem 'an' aracılığıyla sürekli hem de 'an 'a göre biliniyor, anlaşılıyor; zaman bu açıdan da yer değiştirmeyi ve yer değiştiren nesneyi izliyor." [7]

Çalışmamızın temelini oluşturan dilde zamana geldiğimizde ise zaman kavramı, Türk Dil Kurumunca "bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit[8]." olarak tanımlanmaktadır. Ahmet Akçataş "Zaman, doğrudan bilgi olarak dille ifade edilir ve iletişim sırasında zaman bilgisi paylaşılır. Zaman belirleyici ekler, kelimeler, kelime grupları, ögeler, cümleler, metin, dilin zaman bilgisini aktaran araçlardır."[9] zaman ve dil arasındaki bağlantıya değinmiştir. Dilde zaman, kipliklerle, fiilimsilerle, edat gruplarıyla, ikilemelerle ve tümcede belirleyicilerle sağlanmaktadır. Görülen Geçmiş Zaman, Duyulan Geçmiş Zaman, Şimdiki Zaman, Geniş Zaman, Gelecek Zaman genel zaman kiplerini oluşturmaktadır, bu kiplere birleşik kipler de eklenip sayı çoğaltılabilir.

2. Süre Kavramı

Süre, bir olay ya da oluşumun iki noktası arasında geçen zaman[10] olarak tanımlanmaktadır. Bergson, süreyi saf süre ve içine mekân fikri sokulan süre[11] olarak ikiye ayırarak sezgi temelinde bir süreden bahseder. Ona göre, süreyi en iyi, bir melodiye kendimizi tam vererek yaşarken anlarız.[12] Zaman, bir çizgide noktadan ibaretse süre zaman noktalarına götüren noktacıklar bütünüdür. Kimi durumlarda kısıtlanır, kimi

[5] Aristoteles, Augustinus, Heiddeger, Zaman Kavramı, çev. Saffet Babür, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 55.
[6] Aristoteles, Augustinus, Heiddeger, age., s. 97.
[7] Aristoteles, Augustinus, Heiddeger, age., s. 21.
[8] https://sozluk.gov.tr/
[9] Ahmet Akçataş, "Türkiye Türkçesinde Zaman Belirleme", X/XVI, (2015) s. 26.
[10] Ahmet Cevizci, ags., s. 810.
[11] Cavit Sunar, "Bergson'da Şuur Hâlleri ve Zaman", XIIX (1970).
[12] Ahmet Cevizci, *ags*., s. 810.

durumlarda sonuca varmayı hedefleyen süreç ve gerçekleşme durumuna göre sıklık bildirir. Süre, zamandan bağımsız değildir. Dilde süreyi, kiplikler, fiilimsiler, edat grupları, ikilemeler ve tümcede belirleyiciler oluşturur. "Dün eve gittim." Geçmiş zamanda zaman odaklı iken, "Bir saatliğine eve gittim." tümcesindeki "bir saatliğine" eylemin yapılma süresini yine bahsi geçen zamanda bildirmektedir. Dolayısıyla süre, tıpkı zaman gibi birçok bilim dalının zaman bağlamında araştırma ve çalışma alanını oluşturmaktadır.

3. Zaman-Süre Belirteçleri ve Belirtecimsileri

"Belirteç, bir eylemin, bir sıfatın, bir ilgecin, bir bağlacın ya da kendi türünden bir başka birimin anlamını etkileyen, onu kesinleştirerek ya da kısıtlayarak belirleyen birim."[13] tanımıyla bugün dil bilgisinin kavram alanını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle zarf yerine de kullanılan sözcük, çeşitli çalışma ve dil bilgisi kitaplarında bu terimle ifade edilmektedirler.

Çalışmamızın ana temasını oluşturan zaman belirteçleri üzerine içerisindeki yer verilen kısımlardan başka kapsamlı çalışmalardan biri Hacı Ömer Karpuz'un "Türkçede Zarflar" adlı çalışmasında yer alan *Zaman Zarfları* bölümüdür. Hacı Ömer Karpuz'a göre "Dil bilgisi bakımından zarflar, fiilin gerçekleşmesi ile ilgili özellikleri bildirmek için kullanılan dil birlikleridir."[14] Bu çalışmasında Hacı Ömer Karpuz, zaman ve süre zarflarını yapısal ve işlevsel özelliklerine göre inceleyerek örneklendirmiştir.

Tahsin Banguoğlu, zaman belirteçlerinin bir oluş ve kılınışın zaman içinde yerini göstermeye yarayan[15] belirteçler olduğunu, zamanı bildirmeye yönelik "Ne zaman?" sorusunu karşıladığını belirtmiş, zarf fiil ve sıfat fiillerle örnek vermiştir.

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi adlı kitabında "Zarfların Tanımı ve Özellikleri" başlığı altında "Zaman Zarfları" kısmıyla yalın ve türemiş zarflara değinerek dilde zaman zarflarının çeşitliliğine ve inceliklerine yönelerek, örneklendirmiştir:

> ***"Akşam** babası daha ziyade müteessir göründü. (Ö. Seyfettin, B, 80)*
> *Kör Fehmi **akşamdan** sormuş soruşturmuştu. (N. Cumalı, Z, 181)*
> ***Akşamleyin** yanar kule/ Dört ufuktan şule şule (F. Halıcı, TS.1, 67)"*[16]

---

[13] Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 39.
[14] Hacı Ömer Karpuz, *Türkçede Zarflar Türkiye Türkçesi Edebî Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi*, Denizli 2013, s. 15.
[15] Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 10. Baskı, Ankara 2015, s. 374.
[16] Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 6. Baskı, Ankara 2019, s. 423-462.

Muharrem Ergin, zaman, yer, hâl ve miktar isimleri[17] olarak tanımladığı ve zarf tanımını kullandığı belirteçleri,

- Yer zarfları

- Zaman zarfları

- Nasıllık- nicelik zarfları, hal zarfları

- Azlık- çokluk zarfları (Ergin: 2013) olarak başlıklara ayırmış, belirteçlerin yalın durumda olduklarından söz etmiştir. Zaman belirteçlerinin, araç durumu ve eşitlik ekleriyle kullanıldığını ve çıkma durumu ekinin de zaman belirteçlerinde kullanılarak asıl işlevini kaybettiğini, zaman belirteçleri yaptığını belirtmiş, alıntılanmış zaman belirteçlerine de değinmiştir.

Belirteçlere yönelik derlem tabanlı çalışma Bülent Özkan tarafından gerçekleştirilmiş, alfabetik olarak verilen belirteçlerde asıl konumuzu oluşturan zaman-süre belirteç ve belirtecimsileri de dahil edilmiş, belirteçlerin fiillerle kullanılması, eş dizimliliklerine göre incelenmiştir:

acilen: Çabucak, bir an önce, vakit geçirmeden. |… gerek- | anlat- | ameliyat et- | "Neden olmasın, olabilir de en az beş kilo vermem **gerekiyor, acilen."** (İA- GKD)., "İnsanlar rüyalarını **acilen anlatmalı**." (ŞY- 1997) →… acilen gerekmek[18]

Belirteçlerin bağımlı cümlelerdeki durumu, söz dizimi, biçim bilgisel, kiplik, fiilde çatı, söylem, kılınış, görünüş ve zamansal boyutta, eş zamanlılık, önceki ve sonralık temelinde Duygu Özge Gürkan tarafından incelenmiştir. Ayrıca Gürkan da İmer gibi belirteçleri eklenti olarak ele alır ve özne yüklem uyumsuzluğuna değinirken, belirteçlerin niteleme özelliğinin karakteristik olduğunu belirtir.[19]

Zaman ve süre belirteçleri temelinde Sercan Demirgüneş'in sınıflandırma çalışması mevcuttur. Türkçede 2644 madde başı belirteç[20] bulunduğunu belirten Demirgüneş, bunlardan 295'inin zaman belirteçleri olduğuna dikkat çekmiştir. Çalışmamızda yer alan

[17] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 258- 262.
[18] Bülent Özkan, *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri,* Ankara 2011, s. 43.
[19] bkz. Duygu Özge Gürkan, *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler,* 1. Baskı, Ankara 2016.
[20] Sercan Demirgüneş, "Türkçedeki Zaman Belirteçlerinin Sınıflaması ve Dökümü Üzerine Bir Deneme Çalışması", *Turkish Studies*, III/ II, (2008), s. 278- 292.

süre belirteçleri, sıklık ve süreç belirteçleri adlandırılmasıyla da bahsi geçen çalışmada sınıflandırılmıştır.

Bilindiği üzere belirleyiciler, fiili etkileyerek yapılma zaman ya da süresini bildirirler. Zaman belirleyiciler, bir dilin biçim birimlerdeki eksikliğini giderme gayretidir. "Zaman, başı ve sonu olmayan bir akıştır. Bir işin, bir oluşun içinde bulunduğu soyut süredir. Şimdiki zaman, geçmişle gelecek arasında köprüdür."[21] diyen Kerime Üstünova, zamanı geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olarak üçe ayırarak geçmiş ve gelecek zamanların öneminden bahseder. Soyut ve somutluk durumunda zaman zarflarının tümcedeki soyutluğu ortadan kaldırdığına değinir.

Prof. Dr. Erdal Şahin, zaman belirteç ve belirtecimsilerinin tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerindeki durumuna doktora ve güncel makale çalışmalarıyla yer vermektedir. "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri ya da Sözcük Öbeklerinin Tümcede Zamanı Belirtmeleri"[22] adlı doktora tezinde durum eklerinin tarihi ve çağdaş seyrini zaman bağlamında incelemiş, "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Yalın (Soyut) Durumdaki Sözcük ya da Sözcük Öbeklerinin Tümcede Zamanı Belirtmeleri"[23] adlı makalesinde, zaman adlarının yapısal durumlarını, yalın durumda ele alan Şahin, altı başlıkta zaman belirleyici sözcük ve sözcük öbeklerinin tamlama olma durumları sözcük bilgisel ve söz dizimsel değerlendirmiş ve bu değerlendirme, çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

Zaman- süre belirteç ya da belirtecimsilerinin dil biliminde görünüş ve ulam bağlamında değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Zira belirteç ya da belirtecimsiler, cümlenin ögesi durumundadır. Zaman bildiren zarf fiiller ya da sıfat fiilleri etkileyerek tümcede zamanı belirtmektedirler. Fiilde görünüşü ele alan Carlota S. Smith, "The Parameter of Aspect (1991) adlı çalışmasında zaman belirteçlerini dört ana ulamda ele almaktadır:

Zaman odaklı belirteçler (locating adverbials): öğlen, dün, Ayşe ayrılmadan önce...

---

[21] Kerime Üstünova, "Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi", *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 9, 2005/2, s. 187-201.
[22] Erdal Şahin, "*Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri ya da Sözcük Öbeklerinin Tümcede Zamanı Belirtmeleri",* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2003.
[23] Erdal Şahin, "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Yalın (Soyut) Durumdaki Sözcük ya da Sözcük Öbeklerinin Tümcede Zamanı Belirtmeleri", *Dil Araştırmaları,* Güz 2020/27: s. 47-64.

Süreklik belirteçleri (duration adverbials): bir saat için, saat 1'den 3'e kadar...

Tamamlama belirteçleri (completive adverbials): bir saat içinde, bir saatte...

Sıklık belirteçleri (frequency adverbials): sık sık, asla, haftada üç kez, her hafta"[24]

Yine aynı çalışmada Smith, süre belirteç ve belirtecimsilerini hareket, hâl ve eylemin tamamlanma durumlarına göre değerlendirerek bu belirteçlerin başlangıç ve bitiş biçim birimleriyle uyumlu olduklarından söz etmiş, belirteç ve belirtecimsilerin bu bağlamda etkilerini örneklendirmiştir:

a. "Mary walked in the park for an hour. (Activity) "Mary, bir saatliğine parkta yürüdü." (Hareket)

b. Mary built the sandcastle in an hour. (Accomplishment) "Mary bir saat içinde kumdan kale yaptı. (Sonuç)

a. Mary began to build the sandcastle. (Durative) "Mary kumdan kale yapmaya başladı." (Süre)

b. Mary stopped building the sandcastle. (Durative)"[25] "Mary, kumdan kale yapmayı bıraktı." (Süre)

Görüldüğü üzere, zaman-süre belirteç ve belirtecimsilerinin sınıflandırmaları, genel bağlamda dil bilgisel çalışmaları, görünüş ulamları çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bizim çalışmamızın kapsamını ise henüz bir çalışma yapılmayan Tatar Türkçesindeki zaman- süre belirteçleri ve belirtecimsilerinin dil bilgisel sınıflandırarak, söz dizimsel ve yapısal incelemeleri oluşturmaktadır.

[24] Elçin Esmer, "Ergen Dili Yazılı Anlatı Metinlerinde Zaman Belirteci-Hal Türü Etkileşimi", *Dil Dergisi,* Sayı: 142, Ekim-Kasım-Aralık 2008, s. 20.
[25] Carlota, S. Smith, *The Parameter of Aspect,* Netherlands 1991, s. 41.

İNCELEME

TATAR TÜRKÇESİNDE ZAMAN-SÜRE BELİRTEÇLERİ VE ZAMAN-SÜRE BELİRTECİMSİLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

1. ZAMAN BELİRTEÇLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Tatar Türkçesinde zaman belirteçleri yapısal olarak kök zaman belirteçleri, türemiş zaman belirteçleri, biçim bilgisel kalıplaşmış zaman belirteçleri, söz dizimsel kalıplaşmış zaman belirteçleri, alıntılanmış zaman belirteçleri olarak incelenir.

1.1. Kök Zaman Belirteçleri

kiç (< ET *kīç*) "Akşam, akşamleyin" anlamındaki bu zaman belirteci, Eski Türkçe *kīç* sözcüğünün ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmaktadır: ***Kiç*** *utırırbız.* (YA: 400) "Akşam otururuz."

köz (< ET *kūz*) "Güz, sonbahar" anlamına gelen bu zaman belirteci, Eski Türkçe *kūz* sözcüğünün dar yuvarlak ünlüsünün kısalıp genişlemesiyle kullanılmaktadır: *Kiçä köndéz uşbu cirdä tänrénéñ yazmış köné, / Ķapçığın totķan, sorana cäy ve* ***köz****, yaz, ķış köné.* (KTTS: 231) "Gece gündüz bu yerde tanrının her kader günü, / Torbasını tutmuş, dilenir yaz ve güz, bahar ve kış günü." (TTAS II: 334)

soñ (< ET *soñ*) "Sonra" anlamındaki bu zaman belirteci, Eski Türkçe *soñ* sözcüğünde Tatar Türkçesinde herhangi bir ses değişimi olmadan kullanılmaktadır: ***Soñ,*** *doktor, min ni éşliy alam!* (ÖT: 11) "Sonra, doktor, ben ne yapabilirim?"

töş (< ET *tūş*) "Öğlen" anlamına gelen bu zaman belirteci, Eski Türkçe *tūş* sözcüğünün düz dar uzun ünlüsünün kısalıp yuvarlak geniş ünlüye değişmesiyle kullanılmaktadır: *İrtä uñmağan* ***töş*** *uñmas, töş uñmağan hiç uñmas.* (TTAS IV: 725) "Sabah onmayan öğlen onmaz, öğlen onmayan hiç onmaz."

1.2. Türemiş Zaman Belirteçleri

borın (< ET *bur-(u)-n*) "Evvel zamanda, çok eskiden, önceden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, Eski Türkçede *bur-(u)-n* biçim birimleriyle yapılmıştır. Tatar Türkçesinde ilk hecede dar yuvarlak ünlünün genişlemesi ve son hecede dar yuvarlak ünlünün dar düz ünlüye değişmesiyle kullanılmaktadır: *Tuyğa barsan* ***borın*** *bar;* ***borın*** *barsan urın bar.* (TTAS I: 575) "Düğüne gidersen önceden git; önceden gidersen yer var."

cäyliy (< *cäy+liy* < *cäy+lä-(y)-ä*) "Yazın" anlamındaki bu zaman belirteci, *cäy+liy* biçim birimlerinden türetilmiştir. Tatar Türkçesindeki *cäy* bağımsız biçim birimi Eski Türkçedeki *yay* (<**yāy*) "yaz" sözcüğünün ilk ünsüzünün *c* ünsüzüne, içteki kalın ünlünün /*y*/ ünsüzünün etkisiyle ön ünlüye değişmiş biçimidir. {*+lIy*} bağımlı biçim birimi *+lA-(y)-A* biçim birimlerinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Bu biçim birimlerinden sondaki zarf-fiil eki düşmüş, /*y*/ ünsüzünün etkisiyle önceki düz geniş ünlü darlaşmıştır: *Alarnıñ uyınça, béz bit* ***cäyliy*** *höcüm itä bélmibéz.* (TTAS II: 285) "Onların düşüncesine göre biz ki yazın hücum edemeyiz."

élék (< ET **il+k*) "İlk, ilk önce; önce, evvel; önceden, eskiden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, Eski Türkçede *ilk* olarak görülür ve **il+k* biçim birimlerinden oluştuğu düşünülür.[26] Tatar Türkçesinde bu sözcüğün ilk ünlüsü kapalı *e'*ye değişmiş ve sondaki ikili ünsüz arasında /*é*/ ünlüsü[27] türemiştir: ***Élék*** *baş ştabnıñ höcüm planın añlattı.* (ÖT: 29) "İlk önce kurmayın saldırı planını anlattı." *İké öç kön* ***élék*** *bulıp uzġan bér vaḳıyġa da küz aldına kildé.* (YA: 42) "İki üç gün önce olan bir olay da gözünün önüne geldi." ***Élék*** *avıllarda mäçét manarası bula idé.* (Z: 13) "Eskiden köylerde cami minaresi vardı."

ikénçéläy (< *iké+nçé+läy* < *iké+nçé+lä-(y)-ä*) "Arkasından, ikinci sıradan" anlamındaki bu zaman belirteci, *iké+nçé+läy* biçim birimlerinden türetilmiştir. {*+lIy*} bağımlı biçim birimi *+lA-(y)-A* biçim birimlerinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Bu biçim birimlerinden sondaki zarf-fiil ekinin düşmesiyle kullanılmaktadır: ***İkénçéläy*** *kéşé äybéréná ḳağılsan ḳulınnı şartlatıp sındırırmın.* (TTAS II: 483) "Arkasından bir kişiye dokunursan kolunu kırarım."

indé (< ET *am+tı*) "Şimdi" anlamında kullanılan bu zaman belirteci, Eski Türkçedeki *amtı* sözcüğünü **am+tı* şeklinde çözümleyen Clauson'a göre baştaki *e, é* ve *i* ünlüleri arasında ve fonetik açıdan genizsil olan *m* ve *n* arasında değişir:[28] Tatar Türkçesinde sözcüğün ilk arka ünsüzü ince ve dar düz ünlüye, içte /*m*/ çift dudak ünsüzü /*n*/ ünsüzüne, yine içte /*t*/ tonsuz ünsüzü /*d*/ tonlu ünsüzüne değişmiş olarak kullanılır: *Ul* ***indé*** *ul ḫatnı bügén öç märtäbä uḳıdı, ällä närsäsén anlamaġan kébék buldı.* (ÖT: 2) "O, şimdi bugün o mektubu üç defa okudu fakat hiçbir şey anlamamış gibiydi."

[26] Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, C.I, s. 432.
[27] Tatar Türkçesinde sözcük sonundaki lk, lq, rk, rq, nç, lç gibi ünsüz çiftlerinin arasına bir ı veya é ünlüsü getirilerek sesletilir (Fatma Şahan Güney, Tatarca Referans Grameri, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s. 45).
[28] Sir Gerard, Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, At The Clarendon Press, Oxford 1972, s. 201.

irtäläy (< *irtä+läy* < *irtä+lä-(y)-ä*) "Vaktinden önce, erken" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *irtä+läy* biçim birimlerinden türetilmiştir. Eski Türkçede *erte* olarak görülen sözcük, **ėr+te* biçim birimlerinden oluşmuş, Tatar Türkçesinde sözcüğün ilk kapalı *e* ünlüsü darlaşmıştır. {*+lIy*} bağımlı biçim birimi de *+lA-(y)-A* biçim birimlerinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Bu biçim birimlerinden sondaki zarf-fiil eki düşmüş, /*y*/ ünsüzünün etkisiyle önceki düz geniş ünlü darlaşmıştır: *Yöräk çiré äniné bik* ***irtäläy*** *gürgä alıp kitken.* (TTAS II: 601) "Kalp hastalığı annesini erken mezara götürdü."

irtänçäk (< *irtä+(n)+çäk*) "Sabah, sabahleyin" anlamındaki bu zaman belirteci, *irtä+(n)+çäk* biçim birimlerinden türetilmiştir. Eski Türkçede *erte* sözcüğü, **ėr+te* biçim birimlerinden oluşmuş, Tatar Türkçesinde sözcüğün ilk kapalı *e* ünlüsü darlaşmıştır. Bu sözcüğe {*+n*} araç durumu eki eklenerek kalıplaşmış ve {*+çAk*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: ***İrtänçäk*** *aldavıç hava tın tora, ḳaraġannik yafraḳlarında çıḳ céméldi.* (TTAS II: 602) "Sabah aldatıcı hava azalıyor, karaçamın yapraklarında pullar görünüyordu."

ḳışlıy (< *kış+ lıy* < *kış+la-(y)-a*) "Kışın" anlamındaki bu zaman belirteci, *kış+lıy* biçim birimlerinden türetilmiştir. {*+lIy*} bağımlı biçim birimi *+lA-(y)-A* biçim birimlerinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Bu biçim birimlerinden sondaki zarf-fiil eki düşmüş, /*y*/ ünsüzünün etkisiyle önceki düz geniş ünlü darlaşmıştır: *Tégélär* ***ḳışlıy*** *yafraḳların ḳoyalar.* (TTAS III: 736) "Öbürleri kışın yapraklarını döküyorlar."

kiçḳırın (**<** ET *kīç+ kırın*) "Akşamüstü" anlamındaki bu zaman belirteci, *kīç+ kırın* biçim birimlerinden türetilmiştir: *Bik saġındım siné, bik saġındım: kül boyına kil sin* ***kiçḳırın.*** (TTAS III: 296) "Çok özledim seni, çok özledim; göl boyuna gel akşamüstü."

köndéz (< ET *kün+düz*) "Gündüz" anlamındaki bu zaman belirteci, Eski Türkçede *kün+düz* biçim birimleriyle görülür. Tatar Türkçesinde ilk hecede dar yuvarlak ünlünün genişlemesi ve son hecede dar yuvarlak ünlünün kapalı *é'*ye dönüşmesiyle kullanılmaktadır: ***Köndéz*** *oçraşalar, kiçén bér-bérsén kürmäskä tırışalar.* (EMÇ: 83) "Gündüz buluşuyorlar, gece birbirlerini görmezden geliyorlar."

közliy (< *köz+liy* < *küz+le-(y)-é*) "Güzün" anlamındaki bu zaman belirteci, *köz+liy* biçim birimlerinden türetilmiştir. Tatar Türkçesindeki *köz* bağımsız biçim birimi Eski Türkçedeki *kūz* (<**kūz)* "güz" sözcüğünün içteki düz dar uzun ünlüsünün kısalıp genişlemiş biçimidir. {*+lIy*} bağımlı biçim birimi *+lA-(y)-A* biçim birimlerinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Bu biçim birimlerinden sondaki zarf-fiil eki düşmüş, /*y*/

ünsüzünün etkisiyle önceki düz geniş ünlü darlaşmıştır: *Ķışlıy häm **közliy** ķolḫoz üz ķolḫozçılarına ikmäk, on, aşlık birä.* (TTAS III: 414) "Kışın ve güzün kolhoz, kendi çiftçilerine ekmek, un, yemek veriyor."

mällé (< *mäl+lé*) "Tam vaktinde, zamanında, sona kalmadan" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *mäl* "vakit" anlamındaki sözcüğe {*+lé*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: ***Mällé** kilép citü.* (TTAS IV: 156) "Zamanında varmak"

mälséz (< *mäl+séz*) "Vakitsiz, zamansız" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *mäl* "vakit" anlamındaki sözcüğe {*+séz*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: ***Mälséz** çäçäk yaralmas.* (TTAS IV: 156) "Vakitsiz çiçek açmaz."

mäñgé (< ET *mengü*) "Ebedi, sonsuz" anlamlarındaki bu zaman belirtecinin kökeni hakkında şu açıklamalar yapılmıştır: Clauson *bengü* ve *mengü* kullanımına dikkat çekerek örnekler vermiş, Tuncer Gülensoy *meñgü*[29] biçimiyle gösterirken Eren, sözlüğünde bu sözcüğe yer vermemiştir. Eski Türkçe *mengü*, Karahanlı Türkçesi *meñgü*, Harezm Türkçesi *mengü* şekilleriyle kullanılan "ebedi, sonsuz" anlamındaki bu belirteç, Tatar Türkçesinde başta /*m*/ çift dudak ünsüzü biçimi korunmuş ve son dar düz ünlüsü kapalı *é'*ye değişmiş olarak kullanılır: *Kéşélär bélän **mäñgé** bér nigézdä yäşävçé can iykapalısé...* (YA: 471) "İnsanlar ile ebediyen bir temelde yaşayıcı can sahibi."

tönlä (< ET *tün+ lä*) "Geceleyin" anlamındaki bu zaman belirteci, Eski Türkçe *tün* sözcüğünün ünlüsünün genişlemiş biçimi olan *tön* sözcüğüne {*+lä*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: ***Tönlä** torıp namaz ukıy.* (Z: 44) "Geceleyin kalkıp namaz kılıyor."

yazlıy (< *yaz+ lıy* < *yaz+la-(y)-a*) "Baharın, bahar gününde" anlamlarına gelen bu zaman belirteci, *yaz+ lıy* biçim birimlerinden türetilmiştir. Tatar Türkçesindeki *yaz* bağımsız biçim birimi Eski Türkçedeki *yaz* (<**yāz*) "ilkbahar" sözcüğünün içteki uzun ünlüsünün kısalmış biçimidir. {*+lIy*} bağımlı biçim birimi *+lA-(y)-A* biçim birimlerinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Bu biçim birimlerinden sondaki zarf-fiil eki düşmüş, /*y*/ ünsüzünün etkisiyle önceki düz geniş ünlü darlaşmıştır: *Kitä kazlar, kitä kazlar, béz ķaytırbız **yazlıy,** dip.* (TTAS VI: 810) "Gider kazlar, gider kazlar, biz baharın döneriz diye."

[29] Tuncer Gülensoy, *ags.*, s. 600.

1.3. Biçim Bilgisel Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri

1.3.1. Belirtme Durumu Eki Kalıplaşması

bérkönné (< *bér (+) kön+né*) "Bir gün" anlamındaki bu zaman belirteci, *bér (+) kön+né* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi belirtme durumu ekidir:[30] ***Bérkönné*** *siné töşémdä kürdém, änkäyém, sin appak kiyémgä börkängänséñ.* (Z: 87) "Bir gün seni rüyamda gördüm, anneciğim, sen bembeyaz kıyafete bürünmüşsün."

bérmälné (< *bér (+) mäl+né*) "Bir vakit, bir ara" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *bér (+) mäl+né* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi belirtme durumu ekidir: ***Bérmälné*** *oḳop tiräséndä ḫäräkät başlandı.* (YA: 118) "Bir ara siperlerin etrafında hareket başladı."

bérv̇aḳıtnı (< *bér (+) v̇aḳıt (*< Ar. *vaḳt)* + Tat.+*nı*) "Bir ara, bir vakit" anlamlarına gelen bu zaman belirteci, *bér (+) v̇aḳıt (*< Ar. *vaḳt)+nı* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi belirtme durumu ekidir: *Ménä şulay* ***bérv̇aḳıtnı*** *yaña kar töşkän çaḳlar idé.* (TTAS I: 494) "İşte böyle bir ara yeni kar düşen zamanlar idi."

şulçaḳnı (< *şul (+) çaḳ (*< Moğ. *çak)* + Tat.+*nı*) "O anda, şu vakitte" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *şul (+) çaḳ (*< Moğ. *çak)* + Tat.+*nı* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi belirtme durumu ekidir: ***Şulçaḳnı****, téléfon şaltırıy başladı.* (TTAS VI: 610) "O anda telefon çalmaya başladı."

tağı (< ET *tak-ı*) "Tekrar, yine, yeniden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, Necmettin Hacıeminoğlu'na göre *tak-* fiiline gelen *-ı* zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla[31] oluşmuştur. Eski Türkçede *tak-ı* biçim birimlerinden oluşan bu sözcük, Tatar Türkçesinde orta hecedeki tonsuz ünsüzün tonlu arka damak /ġ/ ünsüzüne değişmesiyle kullanılmaktadır: *Onıtḳanmın ikän, miném sézdän* ***tağı*** *bér üténéçém bar.* (ÖT: 19) "Unutmuşum, benim sizden yine bir ricam var."

---

[30] "*Kiçä, tön, kön, atna, ay, yıl*" gibi yalın durumdaki zaman adları; gün adları, bazı belirleyiciler (*bér/bérär* 'bir', *bu* 'bu', *ul* 'o'), sıfatlar ve sıra sayılarıyla nitelendiğinde zaman bildiren sözcük öbeği yükleme durum ekiyle işaretlenir (Fatma Şahan Güney, *age*., s. 299).

[31] Necmettin Hacıeminoğlu, *age.,* s. 255-256.

1.3.2. Yönelme Durumu Eki Kalıplaşması

bérséköngä *(< bérsé (+) kön+gä*) "Yarından sonra" anlamındaki bu zaman belirteci, *bérsé (+) kön+gä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: *Bézgä irtägä yaḳ yäisä* ***bérséköngä*** *dä kalmıyça, avılda cıyılış ütkärérgä kiräk.* (TTAS I: 505) "Bizim yarın ya da yarından sonraya kalmadan köyde toplantı yapmamız gerekiyor."

älégä (< *älé (*< Ar. *ḥālen)* Tat. *+gä*) "Şimdi, şu an" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *älé (*<Ar. *ḥālen)* Tat. *+gä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Älé* sözcüğüne eklenen {*+gä*} bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: ***Älé*** *açıḳlıḳnı küzdän kiçéräm* (YA: 470) "Şimdi açıklığı gözden geçiriyorum."

ḥäzérgä (< *ḥäzér* ***(<*** Ar. *ḥāżir)* Tat.*+gä*) "Bugün, şimdi, bugünkü, şimdiki" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *ḥäzér* ***(<*** Ar. *ḥāżir)* Tat.*+gä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: *Sézgä* ***ḥäzérgä*** *söyläşü avırdır.* (YA: 357*)* "Size şimdiki konuşma zordur."

irtägä (< *irtä+gä*) "Yarın, ertesi gün" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *irtä+gä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonuna eklenen {*+gä*} bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: *Ni yazar?* ***"irtägä, irtägä!"*** *Ul ştabtan kilgän bér kägazné açtı, anı uḳırġa totındı.* (ÖT: 2) "Ne yazıyor? Yarın, yarın! Kurmaydan gelen bir kâğıdı açtı ve okumaya başladı."

irtängä (< *ir+tä+(n)+gä*) "Ertesi sabah, sabah" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *irtä+(n)+gä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Eski Türkçede *erte* sözcüğü, **ėr+ te* biçim birimlerinden oluşmuş, Tatar Türkçesinde sözcüğün ilk kapalı *e* ünlüsü darlaşmıştır. Bu sözcüğe {*+n*} biçim birimi ve {*+gä*} yönelme durum ekinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: ***İrtängä*** *yil bérlä sallandı, ällä ni söylägän kébék* "*fır- fır*" *kildé.* (ÖT: 36) "Sabah rüzgârla sallandı, söylediği gibi fır fır geldi."

kiçä (< ET *kīçe* < *kīç*) "Dün; akşamleyin" anlamlarındaki Talat Tekin'in etimolojisini *kiçe* < **keç+e* şeklinde açıkladığı[32] bu zaman belirteci, Tatar Türkçesinde ilk hecede uzun düz dar ünlünün kısalması ve son hecede geniş *e* ünlüsüne değişmesiyle kullanılmaktadır. Sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: ***Kiçä***

[32] Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara 2000, s. 142.

Sabir abzıylarda bulġan. (YA: 396) "Dün, Sabir ağabeylerdeymiş." *Ménä ul* ***kiçä*** *buldı.* (ÖT: 35) "İşte o, akşamleyin oldu."

kiçkä (< *kiç+kä*) "Akşam, akşama" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *kiç+kä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: ***Kiçkä*** *bér törlé aş äzérlärmén…* (YA: 246) "Akşam bir türlü yemek hazırlarım."

közgä (< *köz+gä*) "Güzün, güz geldiğinde" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *köz+gä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: ***Közgä*** *tuy itärbéz.* (EMÇ: 47) "Güzün düğün yaparız."

tönä (< *tün+ä*) "Dün" anlamına gelen bu zaman belirteci*, tün+ä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *tönä* kelimesini, Zeynep Korkmaz, '*tüne* < *tün +e* "dün"[33] şeklinde diğer Türk lehçelerinden de örneklerle kalıplaşmış olarak ele almıştır. Sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: *Şäp alışḳannar* ***tönä!*** (TTAS IV: 685) "İyi alışmışlar dün!"

Ayrıca Tatar Türkçesinde yönelme durumu ekinin ikilemelere eklenerek kalıplaştığı zaman belirteçleri de bulunmaktadır:

irtägä-bérséköngä (< *irtägä (+) bérséköngä*) "Yarın öbür gün" anlamındaki bu zaman belirteci, *irtägä* "yarın" ve *bérsékön* "öbür gün" sözcüklerinden kurulmuş ikilemeye {+*gä*} yönelme durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***İrtägä- bérséköngä*** *ḫodḳa cibérérgä kirәk*. (TTAS II: 599) "Yarın öbür gün harekete göndermek gerek."

1.3.3. Bulunma Durumu Eki Kalıplaşması

aḫırda (< *aḫır* ***(<*** Ar. *aḫîr)* + Tat.+*da*) "Sonunda, nihayetinde" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *aḫır* ***(<*** Ar. *aḫîr)* + Tat.+*da* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Aḫır* sözcüğüne eklenen {+*dA*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: ***Aḫırda*** *tämam üzgärgän, citdilängän tavış bélän äytté dä saldı.* (YA: 395) "Sonunda tamamen değişmiş, ciddileşmiş bir sesle söyledi."

[33] Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 12.

aḳtıḳta (< *aġıt-(ı)-ḳ+ta*) "Sonunda" anlamındaki bu zaman belirtecini Ahmetyanov, *aġıt-(ı)-ḳ*[34] biçiminde göstermiş ve diyalektlerde kullanıldığını belirtmiştir. Sözcük sonundaki {+*ta*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: *İñ* ***aḳtıḳta*** *soldat, torıp, bolay da yaḳtı yanmağan lampanı azraḳ bastırdı.* (TTAS I: 111) "En sonunda asker, kalkarak zaten ışığı yanmayan lambayı azıcık kıstı."

azaḳta (< *azaḳ+ta*) "Sonunda" anlamındaki bu zaman belirteci, *azaḳ+ta* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*ta*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: ***Azaḳta*** *asfaltta räsém yasav bäygésé oyıştırıldı.* (TTAS I: 80) "Sonunda asfaltta resim yapma yarışması düzenlendi."

élektä (< *élk+é+tä*) "Eski zamanda, eskiden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *élk+é+tä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birim, bulunma durumu ekidir: *Ġalävétdin abzıy yamşçik bulıp, işläp üskän, dilär,* ***élektä.*** (TTAS VI: 668) "Galavetdin ağabeyin arabacı olarak çalıştığını söylüyorlar, eskiden."

irtä (< *ir+tä*) "Erken" anlamındaki bu zaman belirtecini, Zeynep Korkmaz, W. Bang'ın bu sözcüğü *er+te* bulunma hâlinin kaynaşması olarak kabul ettiğini[35] belirtmiştir. Tatar Türkçesinde sözcük, geniş ünlüye sahip {+*tä*} bağımlı biçim biriminin bulunma durumu ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Başmaḳova bügén éştän irtä ḳayttı.* (TTAS II: 56) "Başmakova, bugün işten erken döndü."

ḳışlıḳta (< *kış+lık+ta*) "Kış gününde, kışın" anlamındaki bu zaman belirteci, *kış+lık+ta* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: *Atlarnı* ***ḳışlıḳta****, yaz köné yaḫşılap ḳararġa idé.* (TTAS 3: 736) "Atlarına kışın, yazın iyice bakıyordu."

kiçléktä (< *kiç+lék+tä*) "Akşam, akşamleyin" anlamındaki bu zaman belirteci, *kiç+lék+tä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki geniş ünlüye sahip tonsuz {+*tä*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: ***Kiçléktä*** *ġadättägé bäyräm, uyınkölké, cır, biyu, mäḫäbbät.* (YA: 173) "Akşam genellikle şenlikli, oynak, şarkı söyleyen, dans eden, sevecen bir akşam."

---

[34] R. G., Ahmetyanov, *Tatar Téléneñ Étimologik Süzlégé*, C.I, Kazan 2015, s. 75.
[35] Zeynep Korkmaz, *age*., s. 13.

közdä (< *köz+dä)* "Güzün, sonbaharda" anlamındaki bu zaman belirteci, *köz+dä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: ***Közdä*** *öç-dürt miçkä ķıyar tozlıy başladı Sälaḫétdin...* (EMÇ: 107) "Sonbaharda üç dört kap salatalık tuzlamaya başladı Selahattin..."

közléktä (< *köz+lék+tä*) "Güzün" anlamındaki bu zaman belirteci, *köz+lék+tä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki geniş ünlüye sahip tonsuz {*+tä*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: *Tik, iptäş,* ***közléktä*** *kaz bäléşénä däşärséñmé?* (TTAS III: 414) "Peki, arkadaşım, güzün kaz yemeğine davet edecek misin?"

tönnä (< *tün+dä*) "Geceleyin" anlamındaki bu zaman belirteci, *tün+dä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle /*d*/ünsüzü, /n/ ünsüzüne değişmiş, bulunma durumu ekidir: *Äzér torıġız... Bügén,* ***tönnä*** *kütäréläbéz.* (YA: 353) "Hazır olun. Bugün, geceleyin ayağa kalkıyoruz."

tävdä (< *täv+dä*) "En önce, ilk başta" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *täv+dä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {*+dä*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: *İñ* ***tävdä*** *télnéñ, annan ilnéñ üzén ülém biläp ala.* (TTAS IV: 483) "İlk başta dilin, ondan sonra milletin kendisini ölüm hakimiyetine alır."

yakında (< *yak-(ı)-n+da*) "Yakında" anlamındaki bu zaman belirteci, *yak-(ı)-n+da* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {*+da*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: *Citmäsä tağın, ul v̇aķıtlar* ***yaķında****.* (YA: 106) "Dahası, bu zamanlar yakında."

yazġılıķta (< *yaz+ġı+lıķ+ta*) "Yazın" anlamındaki bu zaman belirteci, *yaz+ġı+lıķ+ta* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {*+ta*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: *Baķça öçén ciré buldı, tik yul yuklığı* ***yazġılıķta*** *açıķlandı.* (TTAS VI: 809) "Bahçe için toprak vardı ama yol olmayışı yazın açıklandı."

1.3.4. Çıkma Durumu Eki Kalıplaşması

aḫırdan (*aḫır (*< Ar. *aḫîr)* Tat. *+dan*) "Sonradan" anlamındaki bu zaman belirteci, Arapçadan alıntılanan *aḫîr* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *aḫır* şekline {*+dan*} çıkma durum ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur: ***Aḫırdan*** *ul bolay dip tämamlıy.* (YA: 452) "Sonradan o böyle diyerek tamamlıyor."

aḳtıḳtan (< *aġıt-(ı)-ḳ+tan*) "Sonundan, sonradan" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *aġıt-(ı)-ḳ+tan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki , {*+tan*} bağımlı biçim birimi, çıkma durumu ekidir: *Çönki* ***aḳtıḳtan*** *küñéléñä zur ükénéçlär kilér.* (TTAS I: 111) "Çünkü sonradan kalbine çok pişmanlıklar gelecek."

aldan (< *al+dan*) "Önceden" anlamındaki bu zaman belirteci, *al+dan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {*+dan*} bağımlı biçim birimi, çıkma durumu ekidir: *Älé vaḳıt irtä bulġanġa, bik* ***aldan*** *barıp citmäs öçén, bér çäyḫanägä kérép çäy soradı*. (ÖT: 8) "Erken olduğu için çok önceden gitmemek için çayhaneye girip çay istedi."

azaḳtan (< *azaḳ+tan*) "Sonradan" anlamındaki bu zaman belirteci, *azaḳ* "son" sözcüğüne {*+tan*} çıkma durum ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Onıtḳanmın,* ***azaḳtan*** *ġına isémä kildé.* (TTAS I: 80) "Unutmuşum, sonradan aklıma geldi."

bérazdan (< *bér (+) az+dan*) "Birazdan" anlamındaki bu zaman belirteci, *bér(+)az+dan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {*+dan*} bağımlı biçim birimi, çıkma durumu ekidir: *Bérazdan äsmabikä akrın ġına çıġıp bér çınayaḳ su kitérdé.* (ÖT: 20) "Birazdan Esmabike yavaşça çıktı ve bir bardak su getirdi."

borınnan (< *bor-(ı)-n+nan*) "Eski zamandan, eskiden" anlamlarına gelen bu zaman belirteci, *bor-(ı)-n+nan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle /*d*/ünsüzü, /n/ ünsüzüne değişmiş, çıkma durumu ekidir: ***Borınnan*** *mondıy işné küp kürép, bik küp işétkängä, batırnıñ bik isé kitti.* (TTAS I: 576) "Eskiden böyle işi çok görüp pek çok işittiğinden dolayı kahraman, çok hayrete düştü."

éléktän (< *élék +tän*) “Eskiden, çok eskiden” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *élék +tän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*tän*} bağımlı biçim birimi, çıkma durumu ekidir: *Min siné* ***éléktän*** *ük bélä idém indé.* (YA: 42) “Ben seni ta eskiden biliyordum artık.”

ävväldän (*ävväl (*< Ar. *evvel)*+ Tat. *+dän*) “Önceden” anlamındaki bu zaman belirteci, *ävväl (*<Ar. *evvel) + dän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, Arapça *evvel* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ävväl* biçimine {+*dAn*} çıkma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Ḳarçıḳnıñ tavışı tigézlänä töşté.* ***ävväldän*** *kilgän ḫäl bit indé.* (YA: 164) “Yaşlı kadının sesi eşitlenir gibi oldu, önceden gelen hal ki artık.”

irtädän (< *ir+tä+dän*) “Sabahtan, sabahtan beri” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *ir+tä+dän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, çıkma durumu ekidir. Eklenen çıkma durumu eki, tümceye “itibaren” ya da “sonra” anlamlarını vererek tümcede eylemin gerçekleşme zamanını bildirir: ***İrtädän*** *şul turıda baş ẏattım*. (YA: 448) “Sabahtan bu konuda kafa patlattım.”

irtännän (<*ir+tä+n+nän*) “Sabahtan, sabahtan beri” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *ir+tä+n+nän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle /*d*/ünsüzü, /n/ ünsüzüne değişmiş, çıkma durumu ekidir: *Balamnıñ indé* ***irtännän*** *canı yuk.* (TTAS II: 602) “Çocuğumun artık sabahtan hâli yok.”

iskédän (< *iské+dän*) “Eskiden, önceden” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *iské+dän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*dän*} bağımlı biçim birimi, çıkma durumu ekidir: *Ġadiy soldat bulıp hézmät itmäs öçén ġäskärléktan ḳaçıp kérgän bu mulla,* ***iskédän*** *mulla näsélénnän kilgän.* (ÖT: 27) “Sıradan bir asker olarak hizmet etmemek için askerden kaçan bu molla, eskiden bir molla soyundan geliyormuş.”

ḳaytadan (< *kayıt-a+dan*) “Yeniden, tekrar” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *kayıt-a+dan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Kayıt-* “dönmek” fiiline gelen *-a* zarf-fiil eki ve {+*dan*} çıkma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Ütä ġomérém, yuġala,* ***ḳaytadan*** *äylänép kilmäs!* (TTAS III: 60) “Geçiyor ömrüm, kayboluyor, yeniden dönüp gelmez!”

kiçtän (< *kiç+tän*) "Akşamdan" anlamındaki bu zaman belirteci, *kiç+tän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Kiç* "akşam" sözcüğüne {+*tän*} çıkma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Kiçä* ***kiçtän*** *ük töşüvçélärnéñ éşé bu.* (YA: 222) "Dün ta akşamdan inenlerin işi bu."

közdän (< *köz+dän*) "Güzden, sonbahardan" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *köz* sözcüğüne {+*dän*} çıkma durum ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ķıyar cirén* ***közdän*** *ük ķarıylar, yomşartalar, aşlıylar…* (EMÇ: 106) "Salatalık toprağını ta sonbahardan işliyorlar, yumuşatıyorlar, kabartıyorlar, besliyorlar …"

tañnan (< *tañ+nan*) "Sabahtan" anlamındaki bu zaman belirteci, *tañ+nan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle /*d*/ünsüzü, /n/ ünsüzüne değişmiş, çıkma durumu ekidir: ***Tañnan*** *barası bulır.* (EMÇ: 11) "Sabahtan gitmek gerekir."

yañadan (< *yaña+dan*) "Yeniden" anlamındaki bu zaman belirteci, *yaña+dan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, {+*dAn*} çıkma durumu ekidir: *Başķalar bérlä ul da ķul çaptı, yaş yégétnéñ* ***yañadan*** *çıġuvın kötté.* (ÖT: 10) "Diğerleriyle o da alkışladı, genç delikanlının yeniden çıkmasını bekledi."

yänädän (< *yän-ä+dän*) "Yine, tekrar, yeniden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *yän-ä+dän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, {+*dän*} çıkma durumu ekidir: *Duslar* ***yanädän*** *küréştélär.* (TTAS VI: 861) "Arkadaşlar yeniden görüştüler."

yäştän (< *yäş+tän*) "Gençlikte, gençlik çağında" anlamındaki bu zaman belirteci, *yäş+tän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, {+*tän*} çıkma durumu ekidir *Min* ***yäştän*** *romantik idém, ġomérémné dä romantik bulıp ütkärdém.* (TTAS VI: 872) "Ben gençliğimde romantiktim, hayatımı da romantik olarak geçirdim."

Ayrıca Tatar Türkçesinde çıkma durumu ekinin ikilemelere eklenerek kalıplaştığı zaman belirteçleri de bulunmaktadır:

borın-borınnan (< *borın (+) borın+nan*) "Çok eskiden, eskilerden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *borın (+) borın+nan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla

oluşmuştur, ikileme sonundaki bağımlı biçim birimi, /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle /*d*/ünsüzü, /n/ ünsüzüne değişmiş, çıkma durumu ekidir: *Télnéñ ädäbi bulmağan töré tariḫi yaḳtan* ***borın-borınnan*** *kilä.* (TTAS I: 575) "Dilin edebi olmayan türü tarihi yönden çok eskilerden geliyor."

élék-éléktän (< *élék (+) éléktän*) "Önceden, eskiden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *élék- élék* ikilemesine çıkma durumu ekinin eklenip kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Élék-éléktän*** *ömét bağlap ḳarıy idém min siña.* (YA: 72**)** "Eskiden umutla bakıyordum sana."

ävväl-ävväldän (*ävväl* (< Ar. *evvel*) (+) *ävväldän*) "Çok eskiden, önceden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *ävväl- ävväl* ikilemesine çıkma durumu ekinin eklenip kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Finlyandiya Tatarları* ***ävväl-ävväldän*** *bazar dönyasına yaḳın bulğan.* (TTAS II: 334) "Finlandiya Tatarları çok önceden pazar dünyasına yakın olmuştur."

1.3.5. Yön Durumu Eki Kalıplaşması

élgäré (< ET ***il+gerü)*** "Önce, eskiden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, Eski Türkçede ****il+gerü*** [36] biçim birimleriyle oluşturulmuş ve kalıplaşmıştır. Tatar Türkçesinde ilk hecede dar düz ünlünün kapalı *e*'ye ve son hecedeki dar yuvarlak ünlünün de kapalı *e'*ye değişmesiyle kullanılmaktadır: *Şunıñ öçén ul* ***élgäré*** *kürélmägän kébék ittérép aḳrınlap ütärgä digän ḳararnı birgän idé.* (ÖT: 35) "Bu yüzden daha önce hiç olmadığı kadar yavaş hareket etme kararını verdi."

soñra (< *soñ+ra*) "Sonra" anlamındaki bu zaman belirteci, *soñ* sözcüğüne gelen {*+ra*}[37] yön durum ekinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur: ***Soñra*** *härkön böylä, béréméz ḫasta düşté, didé.* (ÖT: 13) "Sonra her gün böyle, birimiz hasta düştü, dedi."

1.3.6. Yönelme ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması

irtägädän *(*< *ir+tä+gä+dän*) "Yarından itibaren, yarından sonra" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *irtä* sözcüğüne {*+gä*} yönelme ve {*+dän*} çıkma durumu eklerinin

[36]Eski Türkçe, Çağatay Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde *ilgerü* biçimiyle var olmuştur (Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, 1971, s. 48-49).

[37] B. A. Serebrennikov ve N. Z. Gadjieva "Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri" adlı eserlerinde bir tablo ile Türk yazı dillerindeki durum eklerinin gelişimini göstermiş ve yönelme durumu ekinin +ra/+re/+rı/+ri şekillerinin varlığına dikkat çekmişlerdir. (B. A. Serebrennikov ve N. Z. Gadjieva: 2018, s. 78)

eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***İrtägädän*** *dä ḳalmıyça yanına üzéñ bar.* (YA: 475) "Yarından sonraya kalmadan yanına kendin git."

1.3.7. Eşitlik Durumu Eki Kalıplaşması

iskéçä (< *iské+çä*) "Eskisi gibi, değişmeden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *iské+çä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*çA*} bağımlı biçim birimi, eşitlik ekidir: *Öy éçéndä bar* ***iskéçä*** *närsä, bötén äybér üz urınında idé.* (TTAS II: 632*)* "Eskisi gibi evin içinde ne varsa, bütün her şey kendi yerindeydi."

1.3.8. Araç Durumu Eki Kalıplaşması

cäyén (< *cäy+(é)+n*) "Yazın" anlamındaki bu zaman belirteci, *cäy+(é)+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Cäy* sözcüğüne /*é*/ yardımcı ses ve {+*n*} araç eki eklenmiştir, bu bağlamda Semra Alyılmaz araç durumu ekinin zamanda bulunma[38] bildirdiği konusuna dikkat çekmiştir: *-Ḳayda?* ***-Cäyén*** *yortta, ḳışın zémlyanḳada.* (YA: 437) "- Nerede? - Yazın evde, kışın sığınakta."

irtän (*irtä+n*) "Sabahleyin" anlamındaki bu zaman belirteci, *irtä+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*n*} bağımlı biçim birimi, araç ekidir: ***İrtän*** *änisé méndärné ḳoyaşḳa çıġara.* (EMÇ: 29) "Sabahleyin annesi minderi güneşe çıkarır."

ḳışın (< *kış+(ı)+n*) "Kışın" anlamındaki bu zaman belirteci, *kış+(ı)+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük sonundaki {+*n*} bağımlı biçim birimi, araç durumu ekidir: *Kém indé* ***ḳışın*** *balıḳḳa şulay itép kilä diy.* (YA: 566) "Kim şimdi kışın böyle balık tutmaya gidiyor, dedi."

kiçén (< *kiç+(é)+n*) "Akşamleyin" anlamındaki bu zaman belirteci, *kiç+(é)+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük sonundaki {+*n*} bağımlı biçim birimi, araç durumu ekidir: *İrtän dä aġıp kilä,* ***kiçén*** *dä tuḳtamıy.* (EMÇ: 108) "Hem sabah hem akşam akar, durmaz."

közén (< *köz+(é)+n*) "Güzün, sonbaharda" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *köz+(é)+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük

[38] Semra Alyılmaz, "Türkiye Türkçesinde Bulunma Kategorisi", *Dil Araştırmaları*, VII, (2010), s.118.

sonundaki {+*n*} bağımlı biçim birimi, araç durumu ekidir: *Bıyıl **közén** traktorda éşlädé indé.* (YA: 97) "Bu yıl, güzün traktörde çalışıyordu zaten."

tağın (< *taḳ-ı+n*) "Tekrar, yine" anlamlarındaki bu zaman belirteci, tak- fiiline -ı zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla[39] oluşmuş, Tatar Türkçesinde orta hecede tonsuz *k* ünsüzü, tonlulaşarak arka damak *ġ* ünsüzüne değişmiştir. Sözcük sonundaki {+*n*} bağımlı biçim birimi, araç ekidir: *Şunda **tağın** kötélmägän ḫäl buldı.* (YA: 8) "Orada yine beklenmedik bir durum oldu."

tönén (< *tön+(é)+n*) "Geceleyin, gece" anlamındaki bu zaman belirteci, *tön+(é)+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük sonundaki {+*n*} bağımlı biçim birimi, araç durumu ekidir: *Häyrétdin ağay ul **tönén** kérfék ḳaḳmıyça da uzdıra.* (EMÇ: 15) "Hayrettin ağabey, geceyi kirpiklerini kıpırdatmadan geçiriyor."

yazın (< yaz+*(ı)+n*) "Bahar, baharda" anlamındaki bu zaman belirteci, daha Eski Türkçe döneminde *yaz+(ı)+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluştuğu görülmektedir. Tatar Türkçesinde bu belirteç, hiçbir ses değişmesi olmadan kullanılmaya devam edilmektedir: *Çirlé bozav ul, **yazın** salḳın tidé.* (EMÇ: 33) "Hasta bir buzağı, baharda üşüttü."

1.3.9. Sınırlama Durumu Eki Kalıplaşması

ḫäzérgäçä (*ḫäzér (*< Ar. *ḥāżir)* + Tat. *+gäçä*) "Şu ana kadar" anlamına gelen bu zaman belirteci, Çağatay Türkçesinde de yaygın olarak görülen yönelme ve eşitlik eklerinin kalıplaşarak oluşturduğu {+*gAçA*} sınırlama ekinin Tatar Türkçesinde {+*gäçä*} biçiminin Arapçadan alıntılanmış *ḫäzér* sözcüğüne eklenmesiyle oluşturulmuştur: *Mägär Äglәm abıynıñ ḳılġan yaḫşılığı, izgélégé **ḫäzérgäçä** ḫalıḳ téléndä ḥiséndä*. (TTAS IV: 236) "Oysa Eğlem ağabeyin yapmış olduğu iyilik, güzellik, şimdiye kadar halkın dilinde, duygularında."

1.3.10. Aitlik Eki Kalıplaşması

borıngı (< *borın+ġı*) "Eski zamandaki gibi, çok eski" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *borın+ġı* biçim birimlerinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki

[39] Necmettin Hacıeminoğlu, *age*., s. 225, 239, 240.

bağımlı biçim birimi, aitlik ekidir: *Galimä apa bélän* ***borınġı*** *kébék söyläşäsém kilä.* (TTAS I: 575) “Galime abla ile eski zamandaki gibi konuşmak istiyorum."

1.3.11. Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

härvaḳıttağıça (*här (*< Far. *her)*+ *vaḳıt (*< Ar. *vaḳt)*+ Tat.+*ta*+*ġı*+*ça*) “Her zamanki gibi” anlamındaki bu zaman belirteci, Farsçadan alıntılanan Tatar Türkçesindeki *här* ve Arapçadan alıntılan *vakt* sözcüğünün birlikte kullanılması ve bu sözcüğe de {+*ta*} bulunma, {+*ġI*} aitlik ve {+*çA*} eşitlik eklerinin kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur: ***Härvaḳıttağıça*****,** *äzér!* (YA: 291) “Her zamanki gibi hazır!”

köndägédäy (< *kön*+*dä*+*gé*+*däy*) “Her günkü gibi” anlamındaki bu zaman belirteci, *kön*+*dä*+*gé*+*däy* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük sonuna daha fazla adlara, seyrek olarak da adıllara/belirleyicilere getirilerek benzerlik ifade eden[40] {+*dAy*} eşitlik eki eklenerek kullanılmaktadır: ***Köndägédäy*** *şatlıḳ alıp kilä häm şatlıġın cäyép tuva tañ.* (TTAS III: 431) “Her günkü gibi mutluluk getirir ve mutluluğu doğuran şafaktır.”

1.3.12. Aitlik ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması

borınġıdan (< *borın*+*ġı*+*dan*) “Eski zamandan” anlamındaki bu zaman belirteci, *borın* “eski” sözcüğüne eklenen {+*ġI*} aitlik ve {+*dAn*} çıkma durumu eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur*:* ***Borınġıdan*** *kilgän bu Kazan/ Tarihında küpmé éz kalgan.* (YKTC: 258) “Çok eskiden gelmiş bu Kazan, / Tarihinde çok iz kalmış.”

irtägédän (< *irtä*+*gé*+*dän*) “Yarından itibaren, yarından sonra” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *irtä* “yarın” sözcüğüne eklenen {+*gé*} aitlik ve {+*dän*} çıkma durumu eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***İrtägédän*** *yazġı ḳanikul başlana!* (TTAS II: 600) “Yarından itibaren bahar tatili başlıyor!”

1.3.13. Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

borınġıça (< *borın*+*gı*+*ça*) “Eski zamandaki gibi” anlamındaki bu zaman belirteci *bor-ı-n*+*gı*+*ça* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük, Tatar Türkçesinde *bor-* fiilinden oluşan *borın* sözcüğüne {+*gI*[41]} aitlik ve {+*çA*} eşitlik

[40] Fatma Şahan Güney, *age*., s. 101.

[41] Türkçede aitlik eki olarak bilinen *-ki* ekinin aksine Tatarcaki *-GI* eki çekim eki olmaktan çok bir sıfat yapım eki olarak kullanılır. Bu yüzden bu ek hem sözcük tabanlarına hem de sözcük öbeklerinden getirilerek onları sıfatlaştırır. (Fatma Şahan Güney, *age*., s. 62).

ekleri eklenerek kullanılmaktadır: *Uḳuvım* ***borınġıça****, şul zamanġa ḳaraġanda şäp bardı. (*TTAS I: 576) “Eğitimim eski zamandan şu zamana bakınca daha iyiydi.”

älégédäy (*älé (*< Ar. *ḥālen)* + Tat.*+gé+däy*) “Deminki gibi” anlamındaki bu zaman belirteci, Arapçadan alıntılanan *ḥālen* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *älé* biçimine {*+gI*} aitlik ve {*+dAy*} eşitlik eklerinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: *Dörés, sin moñarçı tormış- yäşäyéşnéñ* ***älégédäy*** *kiskén borılış yasavlarına äzér tügél idéñ.* (YA: 287) “Doğrusu, sen bugüne kadar hayatın deminki gibi keskin dönemeçlerine hazır değildin.”

1.3.14. İyelik ve Bulunma Durumu Ekleri Kalıplaşması

aḫırında *(aḫır (*< Ar. *aḫir)*+Tat.*+ı+n+da)* “Sonunda, nihayetinde” anlamlarındaki bu zaman belirteci, Arapçadan alıntılanan *aḫir* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *aḫır* biçimine {*+ı*} 3. teklik kişi iyelik eki, zamir *n*'si ve {*+da*} bulunma durumu eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Aḫırında****, şaktıy arkadaşça söylänäçäk ähämiyetlé süzlär bar, dip, süzné kisté.* (ÖT: 24) “En sonunda, epey arkadaşça söylenecek önemli sözler var, diyerek sözünü kesti.”

aḳtığında (< *aġıt-(ı)-ḳ+ı+n+da*) “Sonunda, nihayet” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *aġıt-* fiiline eklenen *-k* fiilden ad yapım ekinin ünlüler arasında tonlu arka damak *ġ* ünsüzüne değişmesi*,* {*+ı*} 3. teklik kişi iyelik eki, zamir *n*’si ve {*+da*} bulunma durumu eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Aḳtığında*** *iké kulın kükrägénä bastı da aşığıp-aşığıp, yılġaġa taba töşép kitté.* (TTAS I: 111) “Sonunda iki elini göğsüne bastı ve aceleyle ırmağa doğru indi.”

kirägéndä (< *kiräk+é+n+dä*) “Gerektiğinde” anlamındaki bu zaman belirteci, *kiräk* sözcüğünün {*+é*} 3. teklik kişi iyelik eki eklenmesiyle ünlüler arası tonsuz *k* ünsüzünün tonlu ön damak *g* ünsüzüne değişmesi, zamir *n*'si ve {*+dä*} bulunma durumu eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Kirägéndä*** *mondıy ḳatı bägırlä de bula.* (TTAS III: 178) “Gerektiğinde böyle katı yürekli de oluyor.”

minutında (*minut (*< Rus. *minuta)*+Tat.*+ı+n+da*) “Dakikasında” anlamındaki bu zaman belirteci, Rusçadan alıntılanan *minuta* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *minut* biçimine {*+ı*} 3. teklik kişi iyelik eki, zamir *n*’si ve {*+da*} bulunma durumu eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ménä* ***minutında*** *yärdäm itärgä dä kéréşkän.* “İşte dakikasında yardım etmeye kalkıştı.”

1.3.15. İyelik ve Çıkma Durumu Ekleri Kalıplaşması

soñınnan (< *soñ+ı+(n)+nan*) "Sonradan, sonra" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *soñ+ı+(n)+nan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle /*d*/ünsüzü, /n/ ünsüzüne değişmiş, çıkma durumu ekidir: ***Soñınnan*** *tanışırbız.* (YA: 98) "Sonradan tanışırız."

soñıntın (< *soñ+ı+(n)+tın*) "Sonradan, sonra" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *soñ* sözcüğüne {*+ı*} 3. teklik kişi iyelik eki, zamir *n*'si ve eskicil {*+tIn*} çıkma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Soñıntın*** *éşkä kitkän cirdän kaytmağan.* (TTAS V: 156) "Sonra işe gittiği yerden dönmemiş.

1.3.16. İyelik ve Araç Durumu Ekleri Kalıplaşması

irtägésén (< *irtägé+sé+n*) "Ertesi gün" anlamındaki bu zaman belirteci, *irtägé+sé+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *İrtägé* sözcüğüne {*+sé*} 3. teklik kişi iyelik eki ve {*+n*} araç durumu eki eklenerek kullanılmaktadır: ***İrtägésén*** *Kazanġa çıġıp kitté.* (YA: 558) "Ertesi gün Kazan'a çıkıp gitti."

irtägäsén (< *irtägä+sé+n*) "Ertesi gün" anlamındaki bu zaman belirteci, *irtägä+sé+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *İrtägä* sözcüğüne {*+sé*} 3. teklik kişi iyelik eki ve {*+n*} araç durumu eki eklenerek kullanılmaktadır: ***İrtägäsén*** *kilép citkän militsionérlar, ķullarına boġav salıp, anı yañadan alıp kitälär.* (YA: 514) "Ertesi gün gelen polis memurları, ellerini kelepçeleyerek onu yeniden alıp giderler."

irtäsén (< *irtä+sé+n*) "Ertesi gün" anlamındaki bu zaman belirteci, *irtä+sé+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *İrtä* sözcüğüne {*+sé*} 3. teklik kişi iyelik eki ve {*+n*} araç durumu eki eklenerek kullanılmaktadır[42]: *Ä* ***irtäsén*** *indé uram tulıp, ütkärdék béz bäyräm paradın.* (TTAS II: 602) "Ertesi gün ise sokak doldu, kutlama töreni yaptık."

kiçkésén (< *kiçké+sé+n*) "Akşamleyin" anlamındaki bu zaman belirteci, *kiçké+sé+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Kiçké*

[42] Mevsim, günün belli bölümlerini bildiren adlara ve ay adlarına eklenen 3. teklik kişi iyelik eki ve araç ekleri kalıplaşarak tümcede yüklemin gerçekleştiği zamanı, zamanda bulunma kategorisiyle bildirilir (Semra Alyılmaz, *age*., s. 119).

sözcüğüne {+*sé*} 3. teklik kişi iyelik eki ve {+*n*} araç durumu eki eklenerek kullanılmaktadır: *Urman ḳaravılçısı* ***kiçkésén*** *tübän öygä urın cäyép birä.* (TTAS III: 295) "Orman bekçisi, akşamleyin alçak eve yatak serer."

1.3.17. Bildirme Eki Kalıplaşması

bıltır (< **bir (+) yıl+dır*) "Geçen yıl" anlamındaki bu zaman belirteci, {+*DIr*} bildirme eki biçim biriminin *yıl* sözcüğüne eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Bıltır*** *ülgän yabalak bıyıl başın kalkıtkan, dilärmé älé?* (YA: 59) "Geçen yıl ölen baykuşun bu yıl başını kaldırdığını mı söylüyorlar?"

ḳayçandır (<*kayçan+dır*) "Bir zamandır, ne zamandan beri" anlamındaki bu zaman belirteci, *ḳayçan* "ne zaman, bir zaman" anlamındaki sözcüğe {+*DIr*} bildirme eki biçim biriminin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Ḳayçandır*** *dus bulğan, bér-bérsénä özélép ḳunaḳḳa yöreşkän kürşélär tınışa almıylar ikän ḫäzér?* (EMÇ: 112) "Bir zamandan beri arkadaş olan birbirlerine gönülleri akıp misafirliğe giden komşular sakinleşemiyorlar mı acaba şimdi?"

1.3.18. Zarf-Fiil Eki Kalıplaşması

ḳabat (<*ḳat+a-p*) "Tekrar, yeniden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *ḳat+a-p* biçim birimleriyle oluşturulmuştur. *Kata-* fiiline {*-p*} zarf-fiil ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: ***Ḳabat*** *üténép sorıym sézdän...* (YA: 15) "Tekrar sizden rica ediyorum."

ḳaytışlıy (< *kayt-(ı)-şlıy*) "Dönerken, dönüşte" anlamındaki bu zaman belirteci, *kayt-(ı)-şlıy* biçim birimleriyle oluşturulmuştur, *kayt-* fiiline {*-şlIy*} zarf-fiil ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur: *Bazardan* ***ḳaytılış*** *bér yançıḳ aḳça tapḳan*. (NHM: 76) "Pazardan dönerken bir kese akçe bulmuş."

kitéşliy (< *kit-(é)-şliy*) "Giderken, gidişte" anlamındaki bu zaman belirteci, *kit-(é)-şliy* biçim birimleriyle oluşturulmuştur, *kit-* fiiline {*-şlIy*} zarf-fiil ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Çığıp* ***kitéşliy*** *kürdé İrğali*. (YA: 305) "Çıkıp giderken gördü İrgali."

tönlätép (<*tön+lä-t-(é)-p*) "Geceye karşı" anlamındaki bu zaman belirteci, *tön+lä-t-(é)-p* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, *tönlä-* fiiline {*-p*} zarf-fiil ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Üzläré* ***tönlätép*** *bérär*

cirgä urnaştırġannardır älé. (TTAS IV: 688) “Kendileri geceye karşı bir yere yerleştirmişlerdir hele.”

yänä (< *yan-a*) “Yine, tekrar, yeniden” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *yan-* fiiline *-a* zarf-fiil ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur. *y* ünsüzünün etkisiyle sözcük, kalın sıradan ince sıraya geçmiştir: *Ménä ul ḳızına tékälép ḳarap aldı häm* ***yänä*** *sabır ġına süz başladı*. (TYEYH:17) “İşte o, kızına gözlerini dikip baktı ve yine sakince söze başladı.”

1.3.19. Zarf-Fiil Öbeği Kalıplaşması

irtägäç (< *irtä (+) üt-käç*) “Ertesi gün sabahleyin, yarın” anlamlarındaki bu zaman belirteci, zarf-fiil öbeği yapısında kalıplaşmıştır: ***İrtägäç*** *şul ḫälné kötüçélär üzläré ḳaytıp äyttélär.* (TTAS II: 600) “Ertesi gün bu durumu çobanlar, kendileri dönüp söylediler.”

1.3.20. Pekiştirme Öbeği Kalıplaşması

irtük (< *irtä ük*) “Erkenden, çok erken” anlamındaki bu zaman belirteci dar yuvarlak ünlüye sahip *ük* kuvvetlendirme edatının *irtä* “erken” sözcüğüyle birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Eski Türkçede kuvvetlendirme edatı olarak kullanılan *ok/ ök* edatı[43], “Tatar Türkçesinde kelimelerin ilk hecesinde *o >u* ve *ö > ü* ses değişikliklerinden dolayı *uk / ük* şeklinde kullanılmaktadır:”[44] ***İrtük*** *torıp, utları bik häybätläp sündérép, zurraḳ kisävlärné kümép, yänä yulġa çıḳtıḳ* (YA: 469) “Erken uyanıp, ışıkları pek iyice söndürüp, daha büyük parçaları gömüp tekrar yola çıktık.”

kiçägénäk (< *kiçä+génä ük*) “Dün, düncek, daha dün” anlamlarına gelen bu zaman belirteci, *kiçä+génä ük* biçim birimleriyle oluşturulmuş ve kalıplaşmıştır. Eski Türkçede kuvvetlendirme edatı olarak kullanılan *ok/ ök* edatı, “Tatar Türkçesinde kelimelerin ilk hecesinde *o >u* ve *ö > ü* ses değişikliklerinden dolayı *uk / ük* şeklinde kullanılmaktadır:” ***Kiçägénäk*****,** *bik yaḫşırdı älé***.** (TTAS III: 293) “Dün çok daha iyiye gitti.”

şunduḳ (< *şu+n+da uk*) Hemen, tam o anda” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *şu+n+da uk* biçim birimleriyle oluşturulmuş ve kalıplaşmıştır. Eski Türkçede kuvvetlendirme edatı olarak kullanılan *ok/ ök* edatı, “Tatar Türkçesinde kelimelerin ilk

[43] Zeynep Korkmaz, “Türkçede ok/ ök Kuvvetlendirme Edatı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, C.IX, (1961), s. 13-29.
[44] Erdal Şahin, “Tatar Türkçesinde Uk / Ük Kuvvetlendirme Edatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.180, Ankara 2009, s. 8

hecesinde *o >u* ve *ö > ü* ses değişikliklerinden dolayı *uk / ük* şeklinde kullanılmaktadır: *Baş vraç* ***şunduḳ*** *anı büldé.* (YA: 90) "Başhekim tam o anda onu böldü."

tönägénäk (< *tön+ä génä ük*) "Tam dün, tam geçen gün" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *tün+ä génä ük* biçim birimleriyle oluşturulmuş ve kalıplaşmıştır. Eski Türkçede *tün+ä* sözcüğünün ilk hecedeki dar yuvarlak ünlüsü Tatar Türkçesinde genişlemiş ve *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı, dar yuvarlak ünlüye değişmiştir: ***Tönägénäk*** *Äyşänéñ ayagınnan yartı litr bozık kanın suyırttırdım.* (TTAS IV: 685) "Tam geçen gün Ayşe'nin ayağından yarım litre bozuk kanını çektirdim."

1.4. Söz Dizimsel Kalıplaşmış Zaman Belirteçleri

1.4.1. Takısız Ad Tamlaması Kalıplaşması

atnakiç (*atna (*< Far. *ādîne) (+)* Tat. *kiç*) "Perşembe" anlamındaki bu zaman belirteci, *atna* "hafta" ve *kiç* "akşam" sözcüklerinin takısız ad tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ul här* ***atnakiç*** *kom bérlän, sapsarı itép, samavırnı açа, ayda bér öynéñ yarıklarını yamar öçén sılağan balçıḳ östénnän aḳbur bélän boyıy, här namaz aldınnan ḳartnıñ ḳomġanına cılısu sala idé.* (TTAS I: 247) "O, her Perşembe kum ile sapsarı olarak semaveri açar, ayda bir evin çatlaklarını kapatmak için sürdüğü çamur üstünü tebeşir ile boyar, her namaz öncesinde ihtiyarın ibriğine sıcak su koyardı."

atnakön (*atna (*< Far. *ādîne) (+)* Tat. *kön*) "Cuma" anlamındaki bu zaman belirteci, *atna* "hafta" ve *kön* "gün" sözcüklerinin takısız ad tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur[45]: *Yuḳ, yuḳ, kém, mélla, bügén* ***atnakön*** *izgé ġıybadät köné, fani dönya éşläré bélän mäşgul bulası yuḳ, kiléşép bétmäs." diyar idé.* (TTAS I: 499) "Hayır, hayır, molla, bugün Cuma, kutsal ibadet günü, fani dünya işleriyle uğraşmaya gerek yok, yakışık almaz." demişti.

[45] Farsçadan alıntılanan *ādîne* sözcüğü, haftanın son günü olan cuma gününü ifade etmekte, "Tatar Türkçesinde *ādîne* sözcüğündeki uzun ünlüler kısalmış, orta hecede ünlü düşmüş, /*n*/ ünsüzü yanında da /*d*/ ünsüzü ötümsüzleşmiş ve ilerleyici damak benzeşmesiyle son ünlü kalınlaşmıştır." (Erdal Şahin, "Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde 'Hafta' Kavramının Adlandırılması", *Takvim Kitabı*, İstanbul 2017, s. 11.)

1.4.2. Sıfat Tamlaması Kalıplaşması

bérkön *(< bér (+) kön*) "Bir gün" anlamındaki bu zaman belirteci, *bér* "bir" ve *kön* "gün" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında söz dizimsel kalıplaşmasıyla oluşmuştur:[46] ***Bérkön*** *séznéñ taşbaşlarıġızdan kürmäkçé, ul da işéġaldına yalanayaḳ çıḳḳan."* (YA: 187) "Bir gün taşınızı gördükten sonra o da çıplak ayakla avluya çıktı."

bérmäl (*< bér (+) mäl*) "Bir ara, bir aralıkta" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *bér* "bir" ve *mäl* "ara" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında söz dizimsel kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Gazi bu süzlärnéñ mägnäsénä töşénä almıyça, ni dip yurarġa da bélmiçä,* ***bérmäl*** *aptırap tordı.* (YA: 398). "Gazi, bu sözlerin manasını anlamadan, ne diyeceğini bilmeden bir ara kafası karışmıştı."

bérsékön (*< bérsé (+) kön*) "Yarından sonra" anlamındaki bu zaman belirteci, *bérsé* "bir" ve *kön* "gün" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında söz dizimsel kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Bézgä irtägä ük yäisä* ***bérsékönnän*** *dä ḳalmıyça, avıılda cıyılış ütkärérgä kiräk.* (TTAS I: 505) "Bizim yarın ya da yarından sonraya da kalmadan köyde toplantı yapmamız gerek."

bérvaḳıt *(<bér (+) vaḳıt (<* Ar. *vaḳt*) "Bir ara, bir vakit" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *bér* "bir" ve *vaḳıt* "vakit" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında söz dizimsel kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Bérvakıt*** *Ḫuca patşaga bülék itép kaz alıp bargan.* (NHM:41) "Bir gün Hoca kaz pişirtir, padişaha götürür."

béryulı (*< bér (+) yulı*) "Bir defa, bir defasında" anlamındaki bu zaman belirteci, sayı sıfatlarından olan *bér* "bir" sıfatıyla kezlik bildiren sözcükler[47]den "defa, kez, sefer" anlamlarındaki *yulı* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında söz dizimsel kalıplaşmasıyla oluşmuştur: İkénçé kilg*ändä, arbasına tav ḳadärlé itép oyıp,* ***béryulı*** *altı baş umarta alıp kilde.* (YA: 159) "İkinci gelişinde arabasıyla dağa tırmandı ve bir defada hemen altı arı kovanı getirdi."

bérzaman *(<bér (+) zaman (<* Ar. *zemān*) "Bir ara, bir zaman" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *bér* "bir" ve *zaman* "zaman" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında

[46] "Zaman bölümlerini (*yıl, mevsim, ay, hafta, gün* ve *bunların alt bölümleri)* ifade eden sözcükler türlü ad ya da sıfat türünden sözcüklerle tamlanarak tamlandıkları bu sözcüklerle birlikte yalın (soyut) durumda tümcede zamanı sınırlayarak belirtirlirler. (Erdal Şahin, "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Yalın (Soyut) Durumdaki Sözcük ya da Sözcük Öbeklerinin Tümcede Zamanı Belirtmeleri", *Dil Araştırmaları,* Güz 2020/27: s. 49-50).
[47] Erdal Şahin, *agm.,* s. 7.

kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ménä bérzaman uyanalar.* (YA: 106) "İşte bir zaman uyanırlar."

borın zaman (< *borın (+) zaman* (< Ar. *zemān*) "Eski zaman, eskiden" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *borın* "eski" ve *zaman* "zaman" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında söz dizimsel kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Borın zaman*** *bér avılda cidé ziräk ķız bulġan.* (TTAS I: 575) "Eski zamanda bir köyde yedi zeki kız varmış."

bügén (< *bu (+) kön*) "Bugün" anlamındaki bu zaman belirteci *bu* "bu" ve *kön* "gün" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Alla! Alla! Bügén ḫalém bigräk naçar.* (Z: 67) "Allah! Allah! Bugün hâlim çok daha kötü."

ķayçaķ (< *kayu (+) çak*) "Bazen, kimi zaman" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *kayu* "hangi" ve *çak* "zaman" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Zurdan ontıla ķayçaķ éçü bérlän aşav.* (TTAS III: 63) "Büyükten unutuluyor bazen içme ile yeme."

ķayçan (< *kayu (+) çağın*) "Ne zaman?; bazen, ara sıra" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *kayu* "hangi" ve *çağın*[48] "an, vakit, zaman" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Ķayçan*** *buldı bu ḫäl?* (YA: 184) "Bu olay ne zaman oldu?"; *Zöläyḫa üzé millätébézgä ömét häm köç birä,* ***ķayçan*** *da bulsa ḫälébéz yaḫşı bulaçağına ışandıra...* (Z: 102) "Züleyha'nın kendisi halkımıza ümit ve güç veriyor, ara sıra da olsa hâlimizin iyi olacağına bizi inandırıyor."

şulçaķ (< *şul (+) çak*) "O anda, şu vakitte" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *şul* "şu" işaret zamiri ve *çak* "an, vakit, zaman" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Şulçaķ*** *kémdér garmun tarttı.* (YA: 196) "O anda biri garmun çekti."

1.4.3. İkileme Kalıplaşması

1.4.3.1. Aynı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler

borın-borınnan (< *borın (+) borınnan*) "Çok eskiden" anlamındaki bu zaman belirteci, aynı sözcük veya sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla

[48]R.G. Ahmetyanov, *ags.,* C.I, s. 346.

oluşmuştur: *Télnéñ ädäbi bulmağan töré tariḫi yaḳtan* ***borın-borınnan*** *kilä.* (TTAS I: 575) “Dilin edebi olmayan türü tarihî yönden, çok eskiden geliyor.”

élék-éléktän (*<élék (+) éléktän*) “Önceden, eskiden” anlamlarındaki bu zaman belirteci, aynı sözcük veya sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Élék- éléktän*** *ömét bağlap ḳarıy idém min siña.* (YA: 72**)** “Eskiden umut bağlayıp bakıyordum ben sana.”

ävväl-ävväldän (*ävväl (+) ävväldän*) “Çok eskiden, önceden” anlamlarındaki bu zaman belirteci, aynı sözcük veya sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Finlyandiya Tatarları* ***ävväl- ävväldän*** *bazar dönyasına yaḳın bulğan.* (TTAS II: 334) “Finlandiya Tatarları çok önceden pazar dünyasına yakın olmuştur.”

ménä-ménä *(< ménä (+) ménä)* “Hemen hemen, şu anda, işte işte” anlamlarındaki bu zaman belirteci, aynı sözcük veya sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Ménä-ménä*** *ḫäzér görséldäp idängä yıgılır töslé idé.* (YA: 215) “Hemen hemen şimdi çöküp zemine düşer gibi idi.”

1.4.3.2. Eş ya da Yakın Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler

irtägä-bérséköngä (*< irtägä (+) bérséköngä*) “Yarın öbür gün” anlamındaki bu zaman belirteci, *irtägä* “yarın” ve *bérséköngä* “öbür gün” yakın anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***İrtägä-bérséköngä*** *ḫodḳa cibérérgä kiräk*. (TTAS II: 599) “Yarın öbür gün harekete göndermek gerek.”

1.4.3.3. Karşıt Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler

bügénlé-irtägälé (*< bügén (+) irtägä*) “Bugün yarın, çok çabuk zamanda” anlamlarındaki bu zaman belirteci, *bügénlé* “bugünlü” ve *irtägälé* “yarınlı” karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Bügénlé-irtägälé*** *şähärgä baram****.*** “Bugün yarın şehre gideceğim.”

irtägälé-bügénlé (*< irtägälä (+) bügénlé*) “Yarın ya da bugün” anlamındaki bu zaman belirteci, *irtägälé* “yarınlı” ve *bügénlé* “bugünlü” karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Plan éşén* ***irtägälé- bügénlé*** *tapşırırga kiräk*. (TTAS II: 600) “Planlanan işin bugün yarın teslim edilmesi gerekiyor.”

irtämé- soñmı (< *irtämé (+) soñmı*) "Er geç" anlamındaki bu zaman belirteci, *irtämé* "erken mi" ve *soñmı* "son mu" karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***İrtämé-soñmı,*** *döreślék barıbér östénlék itäçäk...* (YA: 279) "Er ya da geç nasıl olsa dürüstlük üstün gelecek."

işétélér-işétélmäs (< *işétélér (+) işétélmäs*) "Duyulur duyulmaz" anlamındaki bu zaman belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Süzé* ***işétélér- işétélmäs*** *mıgırdandı.* (TTAS II: 667) "Sözü duyulur duyulmaz mırıldandı."

kiçä-bügén (< *kiçä (+) bügén*) "Birkaç gün evvel, daha yeni yeni, dün bir bugün iki" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *kiçä* "dün" ve *bügén* "bugün" karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Kiçä-bügén*** *ağara başlaġan çäçén ķısķa itép aldırġan.* (TTAS III: 293) "Birkaç gün evvel ağarmaya başlayan saçlarını kısa olarak kestirmiş."

kiçälé-bügénlé (< *kiçälé (+) bügénlé*) "Birkaç gün evvel, daha yeni yeni, dün bir bugün iki" anlamlarındaki bu zaman belirteci, *kiçälé* "dünlü" ve *bügénlé* "bugünlü" karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Mäktäp forması turında älé* ***kiçälé-bügénlé*** *génä süz başlanmadı.* (TTAS III: 293) "Okul forması hakkında daha yeni yeni konuşulmaya başlanmadı."

tönägén (< *tönä (+) kön*) "Dün, geçen gün" anlamlarındaki bu zaman belirteci, Osman Fikri Sertkaya'ya göre *tün* "gece" ve *kün* "gündüz" sözcüklerinin birleşmiş *tünekün* biçimidir.[49] Tuncer Gülensoy, sözcüğe *düneyin* "bir gün evvel, dün" madde başı olarak yer vermiştir. Sözcük, Tatar Türkçesinde *tönä+kön* biçim biriyle, ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur. ***Tönägén*** *génä tap-taza yörgän kéşé ülé-mälé yatsın älé.* (TTAS IV: 685) "Daha dün sapasağlam gezen adam, ölü gibi yatsın hele."

yazlı-közlé (<*yaz (+) közlé*) "Yazın ve güzün" anlamındaki bu zaman belirteci, *yazlı* "yazlı" ve *közlé* "güzlü" karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Baş uçımnan oçar* ***yazlı-közlé*** *kır kazları ķanat ķağınıp...* (TTAS 6: 810) "Baş ucumdan uçar, yazın güzün kır kazları kanat çırpıp…"

[49] bkz. Osman Fikri Sertkaya, "Dün < Tün ve Gün< Kün Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, 2021, s. 21; Tuncer Gülensoy, *ags*., s. 235.

yoḳlar-yoḳlamas (< *yoklar (+) yoklamas*) “Uyur uyumaz” anlamındaki bu zaman belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Şulay* ***yoḳlar-yoḳlamas*** *ḳına atlavı bérazdan uḳ alarnı poşındıra başlıy.* (TTAS II: 684) “Böyle uyur uyumaz atlaması biraz sonra onları etkilemeye başlıyor.”

1.4.3.4. Hece Eklenmesiyle Oluşmuş İkilemeler

köpä-köndéz (*köpä (+) köndéz*) “Güpegündüz” anlamındaki bu zaman belirteci *köpä* “güpe” ve *köndéz* “gündüz” hece ve sözcüklerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Köpä-köndéz*** *bulsa da, ni öçéndér añlıy almıym.* (TTAS III: 438) “Güpegündüz olsa da niçindir anlayamıyorum.”

1.5. Alıntılanmış Zaman Belirteçleri

älé (< Ar. *ḥālen* > *ḥālā*) “Şimdi, şu an, hâlâ” anlamlarındaki bu zaman belirteci, Arapçadan alıntılanmış *ḥālen* sözcüğünün kelime başı *ḥ* ve kelime sonu *n* ünsüzlerinin Tatar Türkçesinde düşmesi, ilk hecedeki ünlünün kısalarak incelmesi ve son hecede kapalı *é*’ye değişmesiyle kullanılmaktadır: *Sin* ***älé*** *yäş, bu süzlärnéñ çın asılına töşénép tä bétmiy torġansındır.* (YA: 445) “Sen daha gençsin ve bu sözlerin gerçek anlamına düşünüp eremiyorsundur.”

ḥäzér (< Ar. *ḥāżir*) “Hazır, şimdi” anlamlarındaki bu zaman belirteci, Arapçadan alıntılanmış *ḥāżir* sözcüğünün ilk hecedeki uzun ünlüsünün kısalarak incelmesi ve son hecede düz dar ünlüsünün kapalı *é*’ye değişmesiyle kullanılmaktadır: ***Ḥäzér*** *ul Mäskävdä...* (YA: 24) “Şimdi, o Moskova'da...”

sabaḫ (< Ar. *ṣabāḥ*) “Sabah” anlamındaki bu zaman belirteci, Arapçadan alıntılanmış *ṣabāḥ* sözcüğünün son hecede uzun ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmaktadır: *Avgust aynın rävşän bér könéndä* ***sabaḫ*** *vakıtlarında “N” avılında hiç ḫäräkät kürélmäyép sökünät kämal däräcäséndä idé.* (TTAS IV: 15) “Ağustos ayının aydınlık bir gününde, sabah vakitlerinde “N” köyünde hiçbir hareket görülmeyip sükunet kemal derecesinde idi.”

Ayrıca alıntılanmış gün adları ve ay adları da zaman belirteçleri olarak kullanılır:

Çärşämbé (< Far. *Çār-şenbih* < *Çār-şenbe*) “Çarşamba”: ***Çärşämbé*** *ul ḳaydan ḳayttı?* (TTKT: 94) “O, Çarşamba nereden döndü?”

Düşämbé (< Far. *Dū-şenbih*) "Pazartesi": ***Düşämbä*** *min konsertka bardım.* (TTKT: 94) "Pazartesi konsere gittim."

Şimbä "Cumartesi": ***Şimbä*** *Tatar ḳızına täräzä aldında utırmasḳa ämré hämayun sadir buldı.* (TM: 181) "Cumartesi, Tatar kızına pencere önünde oturmama emri verildi."

2. SÜRE BELİRTEÇLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Tatar Türkçesinde süre belirteçleri yapısal olarak kök süre belirteçleri, türemiş süre belirteçleri, biçim bilgisel kalıplaşmış süre belirteçleri, söz dizimsel kalıplaşmış süre belirteçleri, alıntılanmış süre belirteçleri olarak incelenir.

2.1. Kök Süre Belirteçleri

cält (< *yalt*) "anında, bir anda" Ahmetyanov[50], bu zaman belirtecinin *yalt* kullanımına dikkat çekmiştir. Kelime başı ön damak akıcı /*y*/ ünsüzü diş damak /*c*/ ünsüzüne değişmiş ve geniş *ä* ünsüzüyle kullanılmaktadır: *Maşina tağın* ***cält kénä*** *kuzġaldı.* (TTAS II: 286) "Araba yine bir anda hareketlendi."

2.2. Türemiş Süre Belirteçleri

añsız (<*añ*+*sız*) "Ansız, ansızın" anlamındaki bu süre belirteci, *añ* "an" sözcüğüne {+*sIz*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: *Trabzonnı alġanda da anıñ atlıları Töréklärnéñ* ***añsız*** *höcümnäréná karşı tordı.* (ÖT: 3) "Trabzon'u aldığında da onun süvarileri ansızın Türklerin hücumlarına karşı durdular"

aşığıç (< *aşık-(ı)-ç*) "Acil, kısa süre içinde" anlamlarındaki bu süre belirteci, Ahmetyanov'un *aşık*-[51] olarak belirttiği fiil gövdesine eklenen {-*ç*} fiilden ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: *Zänfirägä töştän soñ, bik* ***aşığıç****, rayon üzägénä barıp ḳaytırġa kiräk buldı.* (TTAS I: 424) "Zenfire'ye öğleden sonra, pek acil olarak ilçe merkezine gidip dönmek gerek oldu."

atnalap (*atna (*< Far. *ādîne)*+ Tat.+*lap*) "Haftalarca" anlamındaki bu süre belirteci, *atna* "hafta" sözcüğüne {+*lAp*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: *Änisé bélän äbisé avılda öç* ***atnalap*** *ḳına tordılar da ḳırıḳ bérénçénéñ avġust başında uḳ*

[50].R. G., Ahmetyanov, *ags.,* C.I, s. 118.
[50] Ahmetyanov*, ags*., C. I, s. 118.

ḳazanġa küçép kittélär. (TTAS I: 247) “Annesi ile ninesi köyde üç hafta kadar durdular da kırk birincinin tam ağustos başında Kazan’a göçüp gittiler.”

cäylätä (<*cäy+lätä* < *cäy-lä-t-ä*) “Yaz boyunca” anlamındaki bu süre belirteci, *cäy+lätä* biçim birimlerinden türetilmiştir. {*+lAtA*} bağımlı biçim birimi, *+lA-t-A* biçim birimlerinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Uḳuçılar* ***cäylätä*** *äti-äniläréna ḳır işläréndä bulıştılar***.** (TTAS II: 284) “Öğrenciler yaz boyunca anne babalarına tarla işlerinde yardım ettiler.”

ġomérlék (*ġomér (*< Ar. *‘umr)* Tat.*+lék*) “Ömür boyu” anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *‘umr* sözcüğünün başındaki ['] gırtlak ünsüzü ayın'ın Tatar Türkçesinde *ġ* arka damak ünsüzüne değiştirilmesi ve ilk ünlüsünün genişleyerek ikinci hecede kapalı *é* ünsüzünün türeyip sözcük sonuna {*+lék*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: *Alar äyläném̃p ḳaytmas yéşlékném̃ yuġalġan bér maturlıknıñ kolaklarda soñġı sulışıbızġa kadar* ***ġomérlék*** *çınlap torır.* (YA: 389) “Onlar, geri dönmez gençliğin, kaybolmuş bir güzelliğin kulaklarda son nefesimize kadar ömür boyu çınlayacak.”

könläp (< *kön+läp*) “Günlerce” anlamındaki bu süre belirteci, *kön* “gün” sözcüğüne {*+lAp*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: ***Könläp*** *aşamadım.* “Günlerce yemek yemedim.”

mizgélséz (< *mizgél+séz*) “Vakitli vakitsiz, herhangi bir zamanda” anlamlarındaki bu süre belirteci, *mizgél* “vakit” sözcüğüne {*+séz*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: ***Mizgélséz*** *yuşap urtlarmın***.** (TTAS IV: 206) “Vakitli vakitsiz uykuya dalıyorum.”

ozaḳ (< *oza-k*) “Uzun süre” anlamındaki bu süre belirteci, *oza-* “uza-” fiiline eklenen *-k* fiilden ad yapım eki eklenerek türetilmiştir: *Süz bélän* ***ozaḳ*** *buluşmadılar.* (YA: 148) “Kısacası uzun zaman yardımlaşmadılar.”

ozaḳlap (< *oza-k+lap*) “Uzun süre” anlamındaki bu süre belirteci, *oza-* “uza-” fiiline eklenen *-k* fiilden ad yapım ve {*+lAp*} addan ad yapım eklerinin eklenmesiyle türetilmiştir: *Amin! dip, bik* ***ozaḳlap*** *doġa ḳıldı.* (YA: 266) “Amin, diyerek çok uzun süre dua etti.”

ozın (< *ozı-n*) “Uzun süre” anlamındaki bu süre belirteci, *oza-* “uza-” fiiline eklenen *-n* fiilden ad yapım eki eklenerek türetilmiştir: *Kiçägé kön yıl kébék* ***ozın*** *buldı*. (EMÇ: 125) “Dünkü gün, yıl gibi uzun oldu.”

özlékséz (< *öz-l-(é)-k+séz*) “Devamlı olarak, devamlı, durmadan” anlamlarındaki bu süre belirteci, *öz-l-(é)-k+séz* biçim birimlerinden oluşmuştur: *Ä yaralılarnı* ***özlékséz*** *kitérälär dä kitérälär*. (YA: 373) “Yaralıları ise devamlı olarak getiriyorlar da getiriyorlar.”

säġatläp (*säġat (*< Ar. *sā‘at)* Tat.+*läp*) “Saatlerce” anlamındaki bu süre belirteci, Arapça *sā‘at* sözcüğünün ortasındaki [‘] “ayın”, Tatar Türkçesinde arka damak *ġ* ünsüzüne değiştirilmiş ve ilk hecesindeki uzun ünlü kısalarak genişlemiştir. Bu sözcüğe {+*lAp*} addan ad yapım eki eklenmiş ve türetilmiştir: *Tağın bérär* ***säġatläp*** *vaḳıt uzar älé.* (TTAS V: 86) “Yine birer saat kadar vakit geçer hele.”

v̇aḳıtlı (*v̇aḳıt (*< Ar. *vaḳt)* Tat.+*lı)* “Süreli, geçici” anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadan alıntılanan *vaḳt* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *v̇aḳıt* biçimine {+*lI*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiştir: ***V̇aḳıtlı*** *kilgänséñ.* (TTAS IV: 90) “Süreli gelmişsin.”

yıllap *(*< *yıl+lap)* “Yıllarca” anlamındaki bu süre belirteci, *yıl* sözcüğüne eklenen [+*lAp*] addan ad yapım eklerinin eklenmesiyle türetilmiştir: ***Yıllap*** *böténésé onıtılġan, hätérdän çıḳḳan.* (EMÇ: 135) “Yıllarca hepsi unutulmuş, akıldan çıkmış.”

2.3. Biçim Bilgisel Kalıplaşmış Süre Belirteçleri

2.3.1. Belirtme Durumu Eki Kalıplaşması

béraranı (< *bér (+) ara+nı*) “Bir ara” anlamındaki bu süre belirteci, *bér (+) ara+nı* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, belirtme durumu ekidir: ***Béraranı*** *Näfistä “İḥ, şuşındıy cirdä yäşäsäñ…” digän adaştırġıç uylar da tutıp koydı.* (TTAS I: 491) “Bir ara Nefis’te: “Eh, böyle yerde yaşasan…” diye aldatıcı düşünceler de bastırdı.”

bérçaḳnı *(*< *bér (+) çaḳ+nı)* “Bir ara, bir vakit” anlamlarındaki bu süre belirteci, *bér (+)çaḳ+nı* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, belirtme durumu ekidir: ***Bérçaḳnı*** *sin minem cäyämné köyläp birgän idéñ.* (TTAS I: 507) “Bir ara sen benim yayımı yakıp vermiştin.”

härçaḳnı *(här (<* Far. *her) (+) çak+nı)* "Her vakit, hep, her zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, *här (<* Far. *her) (+) çak+nı* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, belirtme durumu ekidir: *Soñğı süzné äytüvé* ***härçaḳnı*** *ḳatlavırak. (*TTAS 6: 309) "Son sözü söylemesi her zaman daha zordur."

ḳayçaḳnı *(< ka+yu (+) çak+nı)* "Ne zaman, bazen, ara sıra" anlamlarındaki bu süre belirteci, *ka+yu (+) çak+nı* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, belirtme durumu ekidir: *Ul şuşında ḳitap uḳıy, ḫätta* ***ḳayçaḳlarnı*** *yoḳlap ta ala idé.* (TTAS III: 63) "O, orada kitap okuyor hatta bazen uyuyabiliyordu da."

2.3.2. Yönelme Durumu Eki Kalıplaşması

bérazġa (< *bér+az+ġa*) "Kısa vakit için" anlamındaki bu süre belirteci, *bér+az+ġa* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*ġA*} yönelme durumu eki kalıplaşarak tümceye "için" anlamı katmıştır: *Laçın da* ***bérazġa*** *yuġalıp tordı.* (YA: 550) "Laçın da kısa vakit için kayboldu."

ġomérgä (*ġomér (<* Ar. *'umr > 'ömr)*+Tat.+*gä)* "Sonsuza kadar; hiçbir zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *'umr* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ġomér* biçimine {+*gA*} yönelme durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Bérgä* ***gomérgä****! dip cırlar cırladılar.* (EMÇ: 97) "Birlikte, sonsuza kadar, diyerek şarkılar söylediler."

Zaman bildiren sözcüğe getirilen yönelme ekinin eylemin hiçbir zaman yapılmadığını belirttiği durumlar da görülür: *Yuk,* ***gomérgä*** *başına kitérä almayaçaksın*. (TTAS II: 86) "Yok, hiçbir zaman başına getirmeyeceksin."

ġomérlékkä (*ġomér (<* Ar. *'umr > 'ömr)* Tat.+*lék+kä*) "Sonsuza kadar" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *'ömr* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ġomér* biçimine {+*gA*} yönelme durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Väzilä bik tiz génä yazılışa da Cämil yanına, cılı ḳoçaḳḳa* ***ġomérlékkä*** *kiçép kitä* (EMÇ: 40) "Vazila hızla mesajlaşır ve ömür boyu sıcak bir kucaklama içinde Jamil'e gider."

könozınġa (< *kön+ozı-n+ġa*) "Gün boyu" anlamındaki bu süre belirteci, *kön+ozı-n+ġa* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*ġA*} bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: *Min* ***könozınġa*** *cılı süzlärné*

bérénçé tapḳır sinnän işéttém. (TTAS III: 436) “Ben gün boyu güzel sözleri ilk defa senden duydum.”

küpkä (< *küp+kä*) “Uzun süre” anlamındaki bu süre belirteci, *küp+kä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*kä*} bağımlı biçim birimi, yönelme durumu ekidir: *Yänä süzé özélép ḳaldı. ämma* ***küpkä*** *tügél.* (YA: 43) “Yine konuşması kesildi. Ama uzun süre değil.”

mäñgégä (< *mäñgé+gä*) “Ebediyen, daima” anlamındaki bu süre belirteci, *mäñgé+gä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Mäñgé* “sonsuz, ebediyen” sözcüğüne {+*gä*} yönelme durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Bu fani dönyaġa* ***mäñgégä*** *kilmägänbéz.* (YA: 71) “Bu fani dünyaya ebediyen gelmedik.”

mäñgélékkä (< *mäñgé+lék+kä*) “Sonsuza kadar” anlamındaki bu süre belirteci, *mäñgé+lék+kä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*kä*} yönelme durumu eki kalıplaşarak tümceye “dek, değin” anlamlarını katmıştır: *Başta, ḳızulıḳ bélän, rähmät uḳıdılar,* ***mäñgélékkä*** *izgé säfär téläḍélär.* “Önce samimiyetle, teşekkür ettiler, sonsuza dek unutulmaz bir yolculuk dilediler.”

ozaḳḳa (< *oza-ḳ+ḳa*) “Uzun vakte kadar” anlamındaki bu süre belirteci, *ozak* sözcüğüne {+*ḳa*} yönelme durumunun eklenmesiyle oluşmuş, eklenen yönelme durumu eki tümceye “dek, değin” anlamlarını katmıştır: *Räsmi mözakärälär* ***ozaḳḳa*** *barmadı*. (ÖT: 5) “Resmi müzakereler uzun vakte kadar sürmedi.”

Ayrıca Tatar Türkçesinde yönelme durumu ekinin ikilemelere eklenerek kalıplaştığı süre belirteçleri de bulunmaktadır:

bügén-irtägä (< *bu+kön (+) irtä+gä*) “Bugün yarın, çok çabuk zamanda” anlamlarındaki bu süre belirteci, *bügén* “bugün” ve *irtä* “yarın” sözcüklerinden ikincisine {+*gä*} yönelme durumu ekinin eklenerek ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Bügén- irtägä*** *Kazanġa alıp kitäçäklär.* (YA: 290) “Bugün yarın Kazan'a alıp gidecekler.”

ġomér-ġomérgä (*ġomér (*< Ar. *‘umr* > *‘ömr) (+)* Tat.+*gä*) “Her zaman”: anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadan alıntılanan aynı sözcüklerden ikincisine {+*gä*} yönelme durumu ekinin eklenerek ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Yalḳav ġomér-* ***ġomérgä*** *buş ḳorsaḳ sıypaġan.* (YA: 214) “Tembel kişi her zaman boş karnını sıvazlarmış.”

2.3.3. Bulunma Durumu Eki Kalıplaşması

bérarada *(< bér+ara+da)* "Bir ara" anlamındaki bu süre belirteci, *bér+ara+da* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {*+dA*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: ***Bérarada*** *Äḫnäf Söyémbikägä bik yakınaydı, Fähimä alar yanına kilmiy torġan bulıp kitte.* (TTAS I: 491) "Bir ara, Äḫnäf Söyémbiké'ye çok yakındı, Fähimä, onların yanına gelmez oldu."

ġadättä (*ġadät (<* Ar. *'ādet)* Tat.*+tä*) "Her zaman, genellikle" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadaki 'ādet sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ġadät* biçimine {+tA}bulunma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Ul,* ***ġadättä****, cäy sınıp, közgä avışḳaç, yigénnär citlégä başlaġaç bula*. (YA: 9) "Bu genellikle yaz aylarında, sonbaharın başladığı, tahılların olgunlaşmaya başladığı zaman olur."

ġomérdä (*ġomér (<* Ar. *'umr > 'ömr)* Tat.*+dä)* "Hiçbir zaman, hiç, asla" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *'umr* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ġomér* biçimine {*+dä*} bulunma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Ḫaram kiléşmägänné bélä idé, bälki şunadır,* ***ġomérdä*** *kéşé ḳızıḳmadı, kéşé isäbénä yäşärgä tırışmadı.* (TTAS II: 86) "Haram katılmadığını biliyordu, belki de, bu nedenle, hiçbir zaman başkalarının mallarıyla ilgilenmedi, hesap yaparak yaşamaya çalışmadı."

härçaḳta (*här (<* Far. *her)* Tat.*+çak+ta*) "Her zaman, hep" anlamlarındaki bu süre belirteci, *här+çaḳ+ta* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {*+tA*} bağımlı biçim birimi, bulunma durumu ekidir: *Bolar Tatarlar, dip, härḳayda,* ***härçaḳta*** *isémébézné ḫormät bélän télgä alsınnar...* (YA: 478) "Bunlar Tatarlar, diyerek her yerde ve her zaman ismimizi saygılı bir şekilde hatırlasınlar..."

härvaḳıtta (*här (<* Far. *her) (+) vaḳıt (<* Ar. *vaḳt)* Tat.*+ta*) "Her zaman, hep" anlamlarındaki bu süre belirteci, *här+vaḳıt+ta* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonuna {*+ta*} bulunma durumu eklenmiş ve kalıplaşmıştır: *Nişlämäk kiräk, güzällék* ***härvaḳıtta*** *da şulay küzgä taşlanuçan bula indé.* (YA: 12*)* "Ne yapmak gerek, güzellik her zaman böyle göze çarpan bir şeydi."

hiçvaḳıtta (*hiç (<* Far. *hīç) (+) vaḳıt (<* Ar. *vaḳt)* Tat.*+ta*) "Hiçbir zaman" anlamındaki bu süre belirteci, *hiç+vaḳıt+ta* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonuna {*+ta*} bulunma durumu eklenmiş ve kalıplaşmıştır: *Yazmışlardan uzmış yuḳtır inde,* ***hiçvaḳıtta*** *bulmıyk béz çitlär.* (TTAS VI: 314) "Kaderden artık kaçış yok, hiçbir zaman yabancı olmayacağız.

ķayçaķta (< *ka+yu+çak+ta*) "Bazen, zaman zaman, ara sıra" anlamlarındaki bu süre belirteci, *ka+yu+çak+ta* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, {+*ta*} bulunma durumu ekidir: *Anısı indé, altınım,* ***ķayçaķta*** *baġalı at ta abına.* (TTAS III: 63) "Bu arada, bazen at nalı şeklindeki bir at da ona rastlar."

ķayv̇aķıtta (< *ka+yu + v̇aķıt (*< Ar. *vaķt)*+ Tat.+*ta*) "Bazen, kimi zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, *ka+yu+v̇aķıt+ta* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, {+*ta*} bulunma durumu ekidir: ***Ķayv̇aķıtta****, ḫätta, mömkin dä bulmıy***.** (YA: 346) "Bazen bu mümkün bile değildir."

tizléktä (*tiz (*< Far. *tīz)* Tat.+*lék+tä*) "Kısa süre içinde" anlamındaki bu süre belirteci, *tiz+lék+tä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, {+*tä*} bulunma durumu ekidir: ***Tizléktä*** *monda kilmäsäñ...* (TTAS IV: 567) "Kısa süre içinde buraya gelmezsen..."

2.3.4. Çıkma Durumu Eki Kalıplaşması

añsızdan (< *añ+sız+dan*) "Ansızın" anlamındaki bu süre belirteci, *añ+sız+dan* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*dan*} bağımlı biçim birimi, çıkma durumu ekidir: ***Añsızdan,*** *atnıñ bérsé poşķırıp cibärdé.* (TTAS I: 192) "Ansızın atın birisi kişnedi."

bérdän (< *bér+dän*) "Birden" anlamındaki bu süre belirteci, *bér+dän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {+*dän*} bağımlı biçim birimi, çıkma durumu ekidir: *Ménä* ***bérdän*** *muzıķa başlandı.* (ÖT: 6) "İşte birden müzik başladı."

küptän (< *küp+tän*) "Çoktan, çoktandır" anlamlarındaki bu süre belirteci, *küp+tän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonuna {+*tän*} çıkma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: ***Küptän*** *indé min kötämén ul bäḫétné, kilmädé"* (YK: 66) "Çoktandır bekliyorum mutluluğu, gelmedi."

küptännän (< *küp+tän+nän*) "Çoktan, çoktandır" anlamlarındaki bu süre belirteci, *küp+tän+nän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle

/*d*/ ünsüzü, /*n*/ ünsüzüne değişmiş, çıkma durumu ekidir: *Rufaniya* ***küptännän*** *anıñ bélän söyläşmiy.* (EMÇ: 31) "Rufaniya çoktandır onunla konuşmuyor."

tizdän (*tiz (*< Far. *tīz)* Tat.*+dän*) "Tez, çabucak" anlamlarındaki bu süre belirteci, *tiz+dän* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonuna {*+dän*} çıkma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Dimäk,* ***tizdän*** *uraḳḳa da töşäçäklär.* (YA: 243). "Demek, çabucak hasada da inecekler."

Ayrıca Tatar Türkçesinde yönelme durumu ekinin ikilemelere eklenerek kalıplaştığı süre belirteçleri de bulunmaktadır:

ġomér-ġomérdän (*ġomér (+) ġomérdän*) "Eskiden, çok önceden" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadan alıntılanan *ġomér* sözcüğünün tekrarlanıp ikinci sözcüğün sonuna {*+dän*} çıkma durumu ekinin eklenerek ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Änisé:Ulım,* ***ġomér- ġomérdän*** *Tatarlarnıñ sıyénır urını bulġan kızıl täçétkä küñélém ärni. Şul mäçétné ayakka bastır, vasıyétém şul, dip äytép kaldıra aña.* (TTAS II: 87) "Annesi: Oğlum, Tatarların hayatında sığınak haline gelen Kızıl Cami, gönül yarası. Camiyi ayağa kaldır, vasiyetim budur, diye onu kaldırır."

köndin-kön (< *köndin (+) kön*) "Günden güne" anlamındaki bu süre belirteci, *kön* "gün" sözcüğünün tekrarlanıp birinci sözcüğün sonuna eskicil {*+din*} çıkma durumu ekinin eklenerek ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Köndin-kön*** *üskän, di, ul batır***.** (TTAS III: 433) "Günden güne büyümüş o kahraman."

könnän-kön (< *könnän (+) kön*) "Günden güne" anlamındaki bu süre belirteci, *kön* "gün" sözcüğünün tekrarlanıp birinci sözcüğün sonundaki bağımlı biçim birimi, /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle /*d*/ünsüzü, /n/ ünsüzüne değişmiş, çıkma durumu ekidir: *Şulay buluġa da ḳaramastan neft çıġaru* ***könnän-kön*** *arta bara***.** "Bununla birlikte, petrol üretimi her geçen gün artmaktadır."

2.3.5. Eşitlik Durumu Eki Kalıplaşması

anıñçı (< *an+ıñ+ça*) "O vakte kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *an+ıñ+ça* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki {*+çA*} bağımlı biçim birimi, eşitlik ekidir: *Tik* ***añınçı*** *bar älé, çormaġa ménép, ḳaḳlaġan ḳaz alıp töşép bir*. (YA: 246) "O vakte kadar git hele, tavan arasına çıkıp isli kaz alıp iniver."

ġadätçä (*ġadät (*< Ar. *'ādet)* Tat.*+çä*) "Her zaman" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki 'ādet sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ġadät* biçimine {*+çA*}eşitlik ekinin

eklenmesiyle kullanılmaktadır: *Kön urtası şähärdä* ***gadätça*** *şav-şuv, tavış...* (TTAS II: 12) "Gün ortasında şehirde her zaman hengame, ses..."

v̇aḳıtça (*v̇aḳıt (*< Ar. *vaḳt)* Tat.+*ça*) "Geçici, zaman zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapça *vaḳt* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *v̇aḳıt* biçimine {+çA} eşitlik ekinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: *V̇aḳıt citép ülmägängä kürä,* ***v̇aḳıtça*** *bu dönyada tora idé.* (TTAS I: 665) "Zaman geçtikçe ölmediğinden bu dünyada geçici olarak duruyordu."

v̇aḳıtlıça (*v̇aḳıt (*< Ar. *vaḳt)* Tat.+*lı*+*ça*) "Geçici, zaman zaman, vakitlice" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapça *vaḳt* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *v̇aḳıt* biçimine {+*lı*} addan ad yapım ve {+*çA*} eşitlik eklerinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: ***V̇aḳıtlıça*** *şularda torıp torırsız.* (YA: 28) "Onlarda vakitlice dursunuz. "

2.3.6. Sınırlama Durumu Eki Kalıplaşması

azaḳḳaça (< *azaḳ*+*ḳaça*) "Sonsuza kadar, ahirete kadar" anlamlarındaki bu süre belirteci, *azak* "son" sözcüğüne {+*kaça*} sınırlama durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Äsḫät lotfiyév monda da, ostaḫanädägé kébék, dilbégäné* ***azaḳḳaça*** *üz ḳulında totarġa isäp itä idé buġay.* (TTAS I: 80) "Eshet Lotfiyev, burada da atölyede olduğu gibi dizgini sonuna kadar kendi elinde tutmayı düşünüyordu herhalde."

bérazġaça (< *bér*+*az*+*ġaça*) "Az vakte kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *béraz* sözcüğüne {+*gAçA*} sınırlama durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Anıñ älé bu "ḫolḳına"* ***bérazġaça*** *tüzép bula.* (TTAS I: 491) "Onun bu "karakterine" az vakte kadar katlanılabilir."

bügéngäçä (< *bu*+*kön*+*gäçä*) "Bugüne kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *bügén* "bugün" sözcüğüne {+*gAçA*} sınırlama durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Bügéngäçä*** *dävamın saḳlıy alġan ḫalıḳ, ülémné ciñgän ḫalıḳ, ul böyék ḫalıḳ.* (YA: 567) "Bugüne kadar devamlılığını sürdürmeyi başaran halk, ölümü yenen halk büyük halktır."

älégäçä (*älé (*<Ar. *ḥālen)* Tat.+*gäçä*) "Bugüne kadar" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *ḥālen* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *älé* biçimine {+*gäçä*} sınırlama durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ämma barıbér anıñ küñéléndä äytélmägän,* ***älégäçä*** *süzélmägän nindidér bér toyġı bar idé.* (TTAS II:332) "Ama yine de onun gönlünde söylenmemiş, bugüne kadar hissedilmemiş bir duygu vardı."

gürgäçä (< *gür+gäçä*) "Mezara kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *gür* "mezar" sözcüğüne {+*gäçä*} sınırlama durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur:: *Ḫätérdä saḳla,* ***gürgäçä...*** (TTAS II: 119) "Hatırında sakla, mezara kadar..."

irtängäçä (< *ir+tä+n+gäçä*) "Sabaha kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *irtän* "sabah" sözcüğüne {+*gAçA*} sınırlama durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ḳaydadır ḳabél özélgän, ut* ***irtängäçä*** *bulmayaçaḳ, iméş.* (TTAS II: 602) "Bir yerde kablo kopmuş, sabaha kadar elektrik olmayacakmış."

ḳabérgäçä (*ḳabér (*< Ar. *ḳabr)* Tat.+*gäçä*) "Ömür boyu, mezara kadar" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *ḳabr* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ḳabér* biçimine tümcede eylemin gerçekleşme süresini sınırlayan {+*gäçä*} ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: ***Ḳabérgäçä*** *bérgä bulırġa vägdä kuyéşḳan yarlı Zıyaġa birmiçä ikénçé bér égétkä birgännär*. (TTAS III: 20) "Mezara kadar birlikte olacağına söz veren yoksul Ziya'ya verilmemiş, başka bir adama verilmiş."

ḳışḳıça (< *ḳış+ḳaça*) "Kışa kadar" anlamındaki bu süre belirteci, ḳış "kış"sözcüğüne {+*gAçA*} sınırlama durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Uram yağına ḳaraġan asfalt tigézlégéndägé täräzä töbénä cäyén dä* ***ḳışḳaça*** *kiyéngän äbé basḳan.* (TTAS III: 735) "Caddeye bakan asfalt düzlüğündeki pencere kenarında, yaz ve kış ve kışa kadar giyinen bir nine duruyordu."

kiçkäçä (< *kiç +käçä*) "Akşama kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *kiç* "akşam" sözcüğüne tümcede eylemin gerçekleşme süresini sınırlayan ünsüz uyumuna giren tonlu {+*käçä*} ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Ä ḳoyaş irtädän* ***kiçkäçä*** *çäçäklé balḳonnı küzätté.* (TTAS III: 295) "Güneş ise sabahtan akşama kadar çiçekli balkonu gözledi."

köngäçä (< *kön + gäçä*) "Bugüne kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *kön* "gün" sözcüğüne tümcede eylemin gerçekleşme süresini sınırlayan {+*gäçä*} ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Ägär dä şuşı* ***köngäçä*** *bu dönyada yäşägänmén ikän, bél, barı sin bulġanġa, küñélémdä siné kürérgä bulġanġa ġına yäşädém*. (YA: 579) "Eğer bugüne kadar bu dünyada yaşıyorsam, bil ki ben sadece sen olduğun için yaşıyordum, çünkü gönlümde seni görme isteği vardı."

közgäçä (< *köz + gäçä*) "Güze kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *köz* "güz" sözcüğüne tümcede eylemin gerçekleşme süresini sınırlayan {+*gäçä*} ekinin eklenerek

kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *İrtä yazdan* ***közgäçä*** *şulay: éş, éş, éş*... (YA: 158) "İlkbaharın başından güze kadar böyle: iş, iş, iş..."

2.3.7. Bulunma ve Aitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

härçaḳtağı (*här (*<Far. *her) +çak+ta+ ġı*) "Her zamanki gibi" anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *her* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *här* biçimine {+*tA*} bulunma ve {+*gI*} aitlik eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur: *Kazan ayrovoḳzalı perronında näni flaġlar bélän* ***härçaḳtağı*** *kébék ḳarşı aluvçılardan béräv dä kürénmiy***.** (TTAS VI: 309) "Kazan hava terminalinin ön cephesinde, her zaman olduğu gibi küçük bayraklarla karşılaşanların hiçbiri görülmemektedir."

härvaḳıttağı (*här (*< Far. *her)* **+** *vaḳıt (*< Ar. *vaḳt)* Tat.+*ta*+*ġı*) "Her zamanki" anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *her* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *här* biçimi ve Arapçadan alıntılanan *vaḳıt* sözcüğünün birleşik biçimine {+*tA*} bulunma ve {+*gI*} aitlik eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur: ***Härvaḳıttağı*** *üzénnän étä töşép, anıñ küzläréná ḳarap tordı.* (TTAS II: 438) "Her zamanki gibi gözlerinin içine baktı."

2.3.8. Yönelme ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

moñaça *(*< *bu+(n)+ga+ça)* "Bugüne kadar, bu zamana kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *bu* zamirinin yönelme durumu biçimine {+*çA*} eşitlik eki eklenerek kalıplaşmıştır: ***Moñaça*** *miné bérävnéñ dä bolay sükkäné yuk idé*. (TTAS IV: 256) "Bu zamana kadar bana kimsenin de böyle sövmüşlüğü yok idi."

2.3.9. Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

ġadättägéçä (*ġadät (*< Ar. *'ādet)* Tat.+*tä*+*gé*+*çä*) "Her zamanki gibi" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *'ādet* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ġadät* biçimine {+tA} bulunma, {+*gé*} aitlik ve {+*çA*} eşitlik eklerinin eklenerek kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: *Égét,* ***ġadättägéçä*** *soḳlanıp ḳarap tuymaslıḳ atḳa atlanġan.* (YA: 551) "Genç adam, her zamanki gibi, göz kamaştırıcı bir ata binmiş."

köndägéçä (< *kön+dä+géçä*) "Her günkü gibi" anlamındaki bu süre belirteci, *kön* sözcüğüne {+*dä*} bulunma, {+*gé*} aitlik ve {+*çA*} eşitlik eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Kontsert digänébéz* ***köndägéçä*** *başlandı.* (TTAS III: 431) "Konser dediğimiz her günkü gibi başladı."

yıldağıça (< *yıl+da+ġı+ça*) "Her yılki gibi" anlamındaki bu süre belirteci, *yıl* sözcüğüne {+*dA*} bulunma, {+*gI*} aitlik ve {+*çA*} eşitlik eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Yıldağıça*** *başta miting buldı.* **(**TTAS II: 231) "Her yılki gibi önce miting oldu."

2.3.10. Çokluk, Bulunma, Aitlik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

yıllardağıça (< *yıl+lar+da+ġı+ça*) "Her yıldaki gibi" anlamındaki bu süre belirteci, *yıl* sözcüğüne {+*lAr*} çokluk, {+*dA*} bulunma, {+*gI*} aitlik ve {+*çA*} eşitlik eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Läkin Rusiya bütän* ***yıllardağıça*** *nurın kimétti, dönya yözénä çırayén sıtıp, salḳınlıḳ birérgä aşıḳmıy***.** (TTAS II: 233) "Ama Rus güneşi diğer yıllarda olduğu gibi nuru küçümsemiyor, ışığı ve soğuğu vermek için acele etmiyor."

2.3.11. Yön ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

añarçı (< *an+garu+ça*) "O zamana kadar" anlamındaki bu süre belirteci, **an* zamirinin yön durumu biçimine {+*çA*} eşitlik eki eklenerek kalıplaşmıştır: ***Añarçı*** *béraz yal itép alabız.* (TTAS I: 185) "O zamana kadar biraz dinleneceğiz."

moñarçı (< *bu+(n)+garu+ça*) "Bugüne kadar, bu zamana kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *bu* zamirinin yön durumu biçimine {+*çA*} eşitlik eki eklenerek kalıplaşmıştır: ***Moñarçı*** *ḳayda işlägän idégéz?* (YA: 27) "Bugüne kadar nerede çalışmıştınız?"

2.3.12. Aitlik ve Eşitlik Ekleri Kalıplaşması

kiçägéçä (< *kiçä+gé+çä*) "Gece oluncaya kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *kiçä* "gece" sözcüğüne {+*gé*} aitlik ve {+*çA*} eşitlik eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Kiçägéçä****, bäräñgä baḳçasın ütép, söyläşmiçä, köymägä utırdılar.* (TTAS III: 293) "Gece oluncaya kadar patates bahçesinde çalışıp konuşmadan, tekneye oturdular."

kiçägédäy (< *kiçä+gé+däy*) "Gece oluncaya kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *kiçä* "gece" sözcüğüne {+*gé*} aitlik ve {+*dAy*} eşitlik eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Häm şulçaḳta, ätiséñéñ kul bélän küzén sörtä- sörtä, yar başında basıp ḳaluvı ménä* ***kiçägédäy*** *aldında idé.* (TTAS III: 293) "Ve orada babasının eliyle gözünü ovarak nehir başında kaldığı gece oluncaya kadar (gözlerinin) önündeydi."

2.3.13. İlgi ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

monıñça *(<bu+ñ+ın+ça)* "Bugüne kadar, bu zamana kadar" anlamlarındaki bu süre belirteci, *bu* zamirinin ilgi durumu biçimine {+*çA*} eşitlik ekleri eklenerek kalıplaşmıştır: *Éyé, min* ***moñınça*** *ḫatınım bérlä tartışıp, babaylar, äbilär bérlä tartışıp ġomérémné äräm ittém.* (TTAS IV: 259) "Evet, ben bugüne kadar eşimle tartışıp, büyükbaba ve ninelerle tartışıp hayatımı boşa harcadım."

2.3.14. Çokluk ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

säġatlärçä (*säġat (<* Ar. *sā'at)+* Tat.*+lär+çä*) "Saatlerce, uzun süre" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapça *sā'at* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *säġat* biçimine {+*lAr*} çokluk ve {+*çA*} eşitlik eklerinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: *Közgé aldında* ***säġatlärçä*** *läzzätlänä idé.* (TTAS V: 86) "Aynanın önünde saatlerce keyifleniyordu."

yıllarça (< *yıl+lar+ça*) "Yıllarca" anlamındaki bu süre belirteci, *yıl* sözcüğüne {+*lAr*} çokluk ve {+*çA*} eşitlik eklerinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla kullanılmaktadır: ***Yıllarça*** *tavˇ tişégéndä yatıp çıḳḳan kıyafättägé bu kéşélärné kürép Gabdélkayum bik nık ġacäpländé.* (TTAS II: 233) "Yıllarca mağarada yatan bu insanları görünce Abdulkayum çok şaşırdı."

2.3.15. İyelik Ekleri Kalıplaşması

torġanı (< *tor-ġan+ı*) "Her zaman" anlamındaki bu süre belirteci, *tor-ġan+ı* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonundaki bağımlı biçim birimi, 3. teklik kişi iyelik ekidir: *Äti* ***torġanı:*** *"Balalarım yaş kala." dip özgäländé.* (TTAS IV: 626) "Babam her zaman: "Çocuklarım genç kalacak." diyerek çabaladı."

2.3.16. İyelik ve Yönelme Durumu Ekleri Kalıplaşması

könénä (< *kön+é+(n)+ä*) "Bir gün içinde, günde" anlamlarındaki bu süre belirteci, *kön+é+(n)+ä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonuna {+*é*} 3. teklik kişi iyelik eki, zamir *n'*si ve {+*A*} yönelme durumu eklenerek kalıplaşmıştır: ***Könénä*** *öç tapḳır aşat. (*YA: 269) "Günde üç defa yemek yer."

2.3.17. İyelik ve Bulunma Durumu Ekleri Kalıplaşması

ḳayçağında (< *ka+yu+çak+ı+(n)+da*) "Ne zaman?; "bazen, zaman zaman, ara sıra" anlamlarındaki bu süre belirteci, *ka+yu+çak+ı+(n)+da* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonuna {+*ı*} 3. teklik kişi iyelik eki, zamir

*n'*si ve {+*dA*} bulunma durumu eklenerek kalıplaşmıştır: ***Ḳayçağında*** *yalġız ḳabér taşı da yıllar, ġasırlar öçén cavap birä...* (EMÇ: 120) "Bazen yalnız bir mezar taşı bile, yıllardan, asırlardan cevap verir."

könéndä (< *kön+é+(n)+dä)* "Her gün" anlamındaki bu süre belirteci, *kön+é+(n)+dä* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur, sözcük sonuna {+*é*} 3. teklik kişi iyelik eki, zamir *n'*si ve {+*dA*} bulunma durumu eklenerek kalıplaşmıştır: *Télägän täkdirdä, Räḫimcan alarġa* ***könéndä*** *barıp citäçäk.* (YA: 288) "Dilediği takdirde Rahimcan onlara her gün gider."

tönnäréndä (< *tön+när+é+(n)+dä*) "Geceleri, her gece" anlamlarındaki bu süre belirteci, tön sözcüğüne {+*när*} çokluk eki, {+*é*} 3. teklik kişi iyelik eki, zamir *n*'si ve {+*dä*} bulunma durumu ekinin eklenmesi ve kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur: *Bu tavışḳa ul* ***tönnäréndä*** *çäçräp- siskänép uyanaçaḳ.* (YA: 338) "Bu gürültünün altında, geceleri bir sıçramayla uyanır."

2.3.18. İyelik ve Eşitlik Durumu Ekleri Kalıplaşması

ġadäténçä (*ġadät (*< Ar. *'ādet)* Tat.+*ä+(n)+çä*) "Her zamanki gibi" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki 'ādet sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *ġadät* biçimine {+*ä*} 3. teklik kişi iyelik eki, /n/ yardımcı sesi ve {+*çA*} eşitlik ekinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: *Min siné* ***ġadätänçä*** *şayartasıñ dip uylaġan idém!* (TTAS II: 10) "Ben senin her zamanki gibi şaka yaptığını sanıyordum."

kirägénçä (< *kiräk+é+(n)+çä*) "Gerektiği kadar" anlamındaki bu süre belirteci, *kiräk* sözcüğünün {+*é*} 3. teklik kişi iyelik ekinin etkisiyle uyuma girerek tonsuz k ünsüzünün tonlu ön damak g ünsüzüne değişmesi, sözcüğe /n/ yardımcı ses ve {+çA} eşitlik ekinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: *Häm ġafur annan* ***kirägénçä*** *faydalandı.* (TTAS III: 297) "Gafur da ondan gerekli olana kadar faydalandı."

2.3.19. Çokluk, İyelik ve Araç Durumu Ekleri Kalıplaşması

irtälärén (<*ir+tä+lär+é+n*) "Sabahları" anlamındaki bu süre belirteci, *ir+tä+lär+é+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *İrtä* sözcüğünün sonuna {+*lär*} çokluk eki, {+*é*} 3.teklik kişi iyelik eki ve {+*n*} araç durumu eki eklenerek kullanılmaktadır: *Naciya* ***irtälärén*** *başı avırıp oyana.* (TTAS II: 601) "Naciye, sabahları baş ağrısıyla uyanır."

kiçlärén (<*kiç+lär+é+n*) “Akşamları” anlamındaki bu süre belirteci, *kiç+lär+é+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Kiç* sözcüğünün sonuna {+*lär*} çokluk eki, {+*é*} 3.teklik kişi iyelik eki ve {+*n*} araç durumu eki eklenerek kullanılmaktadır: ***Kiçlärén*** *ul üzé uḳıġan mäktäptä ölkännärgä sabaḳ birä başladı*. (YA: 338) “Akşamları, okuduğu okulda yetişkinlere ders vermeye başladı.”

köndézlärén (< *kön+déz+lär+é+n*) “Gündüzleri” anlamındaki bu süre belirteci, *kön+déz+lär+é+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Köndéz* sözcüğünün sonuna {+*lär*} çokluk eki, {+*é*} 3.teklik kişi iyelik eki ve {+*n*} araç durumu eki eklenerek kullanılmaktadır***: Köndézlärén*** *uḳıp, tönnärén gospitaldä décur toruları bik avır idé.* (YA: 390) “Gündüzleri okuyup geceleri hastanede nöbet tutmak çok zordu.”

tönnärén (< *tön+när+é+n*) “Geceleri, her gece” anlamlarındaki bu süre belirteci, *tön+när+é+n* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Tön* sözcüğünün sonuna /*m*/, /*n*/ ve /*ñ*/ ünsüzlerinden sonra ilerleyici benzeşmeyle /*d*/ünsüzü, /n/ ünsüzüne değişmiş çokluk eki, {+*é*} 3.teklik kişi iyelik eki ve {+*n*} araç durumu eki eklenerek kullanılmaktadır: ***Tönnärén*** *öyéndä ḳurḳa başladı.* (YA: 248) “Geceleri evinde korkmaya başladı.”

2.3.20. İsnat Öbeği Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri

könozın (< *kön (+) ozı-n*) “Gün boyu” anlamındaki bu süre belirteci, *kön* “gün” ve *ozın* “uzun” sözcüklerinin isnat öbeği yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Könozın*** *säyäḫät itték.* (YA: 11) “Gün boyu seyahat ettik.”

tönozın (< *tön (+) ozı-n*) “Gece boyunca, tüm gece” anlamlarındaki bu süre belirteci, *tön* “gece” ve *ozın* “uzun” sözcüklerinin isnat öbeği yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Tönozın*** *ḫäldän kilgänçä ḳunaḳ bulıp, söyläşép utırdıḳ.* (TTAS IV: 689) “Tüm gece duruma göre misafir olup, sohbet ettik.”

2.3.21. İsim-Fiil Öbeği Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri

könaralaş (< *kön (+) arala-ş*) “Gün aşırı” anlamındaki bu süre belirteci, isim-fiil öbeğinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Könaralaş*** *tikşärüçé yanına alıp kérép tordılar.* (YA: 185) “Günaşırı olarak inceleyici yanına alarak girip durdular.”

2.3.22. Zarf-Fiil Eki Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Süre Belirteçleri

bértuḳtamıy (< *bér (+) tukta-mıy*) "Daima, devamlı, durmadan" anlamlarındaki süre belirteci, *bér (+) tukta-mıy* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük sonuna eklenen {*-mIy*} zarf-fiil ekidir: *Duma,* ***bértuḳtamıy*** *butıy, bélépme, tügélmé?* (ÖT: 3) "Duma, durmadan karıştırıyor, bilerek mi bilmeyerek mi?"

bértuḳtamıyça (<*bér (+)tukta-mıyça*) "Daima, devamlı, durmadan" anlamlarındaki bu süre belirteci, *bér+tukta-* fiiline {*-mIyçA*} zarf-fiil ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Stanoḳlar* ***bértuḳtamıyça*** *äylänälär.* (TTAS II: 506) "Tezgahlar devamlı dönüyor."

bértuḳtavsız (< *bér (+) tukta-vsız*) "Daima, devamlı, durmadan" anlamlarındaki bu süre belirteci, *bér (+) tukta-vsız* biçim birimlerinin biçim bilgisel kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Sözcük sonuna eklenen bağımlı biçim birimi, zarf-fiil ekidir: *Yégétlär uçaḳḳa* ***bértuḳtavsız*** *ḳorı-sarı östiy toralar.* (TTAS II: 506) "Gençler, ocağa sürekli ekmek kırıntıları ekliyorlardı."

kötmägändä (< *köt-mä-gändä*) "Beklenmedik bir şekilde, ansızın" anlamlarındaki bu süre belirteci, *kötme-* "beklememek" fiiline {*-GAndA*} zarf-fiil eki eklenerek kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ménä şatlanıp ḳaytıp kilgändä,* ***kötmägändä*** *ḳara bolıt çığıp bik ḳatı yañğır yaẏa başlağan.* (NHM:46) "Böylece memnun bir şekilde geri dönerken hiç beklenmedik bir anda gökyüzünü bulut kaplamış ve ardından çok güçlü yağmur yağmaya başlamış."

otırı (< *otır-ı*) "Gittikçe, gitgide" anlamlarındaki bu süre belirteci, *otır-* fiiline *-ı* zarf-fiil ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Taẏışı* ***otırı*** *ḳırıslandı anıñ.* (YA: 454) "Sesi gitgide sertleşti."

ozaḳlamıy (< *oza-k+la-mıy*) "Çok geçmeden" anlamındaki bu süre belirteci, *ozakla-* fiiline {*-mIy*} zarf-fiil ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Ozaḳlamıy*** *yaḳınlaşıp kilüvçé ḳızlar törkémé dä küréndé.* (YA: 233) "Çok geçmeden yakınlaşıp gelen bir kız grubu göründü."

ozaḳlamıyça (< *oza-k+la-mıyça*) "Çok geçmeden, yakın zamanda" anlamlarındaki bu süre belirteci, *ozakla-* fiiline {*-mIyçA*} zarf-fiil ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla

oluşmuştur: *Gabbasovḳa* ***ozaḳlamıyça*** *citméş bulaçak*. (TTAS IV: 382) “Gabbasovka yakında yetmiş olacak.”

ozayıp (< *ozay-(ı)-p*) “Uzun süreyle” anlamındaki bu süre belirteci, *ozay-* fiiline {-p} zarf-fiil ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Yañġıravıḳlı tavışı moñlı ġına* ***ozayıp*** *çıñlap kitté*. (TTAS IV: 384) “Yüksek sesi uzun süreyle melodik çınlıyordu.”

torışlıy (< ET *tur-ı+şlıy*) “Durunca, durulan vakitte” anlamlarındaki bu süre belirteci, Eski Türkçe *tur-* “dur-” fiiline {-şlIy} zarf-fiil ekinin eklenerek kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ul, urınnan* ***torışlıy*** *yañadan bér kat közgégä küz töşérdé.* ***(****TTAS IV: 636*) “O durduğu vakitte yerinden yeniden kalkıp aynaya tekrar baktı.”

2.4. Söz Dizimsel Kalıplaşmış Süre Belirteçleri

2.4.1. Belirtili Ad Tamlaması Kalıplaşması

aynıñ ayında (< *ay+nıñ (+) ay+ı+n+da*) “Her ay, aydan aya” anlamlarındaki bu süre belirteci, *aynın* “ayın” ve *ayında* “ayında” kurucularından oluşan belirtisiz ad tamlaması sözcük öbeği, {*+dA*} bulunma durumu eki eklenerek kalıplaşmıştır: *Dävlät planı* ***aynıñ- ayında*** *ütälép kilä.* (TTAS I: 94) “Devlet plânı aydan aya yürütülegelir.”

2.4.2. Sıfat Tamlaması Kalıplaşması

bérara (< *bér (+) ara*) “Bir ara” anlamındaki bu süre belirteci, *bér* ve *ara* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Bérara*** *uynap, tämam ḫäldän tayġaç, tınıçraḳ çéngä küçälär.* (YA:106) “Bir ara oynayıp, oyun bitince, daha sakin oyuna geçerler.”

bérçaḳ (< *bér (+) çaḳ*) “Bir ara, bir vakit” anlamlarındaki bu süre belirteci, *bér* ve *çaḳ* “vakit” sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ḳaysı çaḳta artıḳ şayan bulıp kitép,* ***bérçaḳ*** *yuḳtan ġına yamansılavlarım.* (TTAS I: 507) “Bazen çok neşeli olup, bir ara hiç yoktan kederlenirim.”

bérḳayçan (< *bér (+) kayçan*) “Asla, hiçbir zaman” anlamlarındaki bu süre belirteci, *bér* “bir” ve *kayçan* “ne zaman” sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Tağın bér ḫäl säyér bulıp toyéldı Ġazéta:* ***Bérḳayçan*** *da añardan cavap taläp itmädélär.* (YA: 348) “Bir başka durum da garip görünüyordu, Gazete ondan hiçbir zaman bir cevap istemiyordu.”

bértın (*bér (+) tın*) "Biraz" anlamındaki bu süre belirteci, *bér* "bir" ve *tın* "soluk, nefes" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Bértın*** *tuḳtalıp tordı da bayağı fikérén üzé ük yalġap kitté.* (YA: 209) "Biraz durdu ve deminki fikirleri kendisi reddetti."

ällä ḳayçan (< *ällä (+) ḳayçan*) "Çoktan" anlamındaki bu süre belirteci, *ällä* ve *ḳayçan* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Fazıyldan başḳa béznéñ, ḳompaniya* ***ällä ḳayçan*** *taralġan bulır idé.* (TTAS II: 334) "Fazıyl olmasaydı bizim şirketimiz çoktan dağılmış olurdu."

härçaḳ (*här (*< Far. *her) (+) çak*) *"*Her zaman" anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *her* sözcüğünün alıntılanmış biçimi olan *här* ve *çak "*zaman" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Härçaḳ*** *igtibarlı, yomşaḳ mögamäläda buldı.* (YA: 300) "Her zaman itibarlı, yumuşak muamelede bulundu."

härdaim (*här (*< Far. *her) (+) daim (*< Ar. *dā'im)*) "Her daim, her zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *her* sözcüğünün alıntılanmış biçimi olan *här* ve Arapçadan alıntılanan *daim* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ul kéşélärnéñ béréncé kéndék ḳanı tamġan,* ***härdaim*** *çaḳırıp, däşép torġan tuġan tufrağı ikän.* (YA: 520) "Görünüşe göre bu, insanların ilk kordon kanının damladığı, insanları her zaman çağırıp duran doğduğu toprakmış."

härdäm (*här (*< Far. *her* + *dem)*) "Her zaman" anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *her* sözcüğünün alıntılanmış biçimi olan *här* ve *dem* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Häm tüşämnän* ***härdäm*** *tamçı koyıla.* (TTAS VI: 309) "Ve tavandan her zaman damla akar."

härḳayçan (*här (*< Far. *her)* Tat.+*kayçan*) "Her vakit, her zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *her* sözcüğünün alıntılanmış biçimi olan *här* ve *ḳayçan* "zaman" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ayaḳtağı iték* ***härḳayçan*** *közgé kébék yaltıraġan bula.* (TTAS VI: 309) "Ayaktaki çizmeler her zaman ayna gibi parlaktı."

härvaḳıt (*här (*< Far. *her) (+) vaḳıt (*< Ar. *vaḳt)*) "Her zaman" anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *her* sözcüğünün alıntılanmış biçimi olan *här* ve Arapçadan alıntılanan *vaḳıt* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Härvaḳıt*** *başım tübän, ruhım sünék, küñélém yuk.* (YK: 66) "Her zaman başım eğik, ruhum sönük, neşem yok."

häryulı (*här (*< Far. *her) (+) yulı*) “Her zaman, her defasında” anlamlarındaki bu süre belirteci *här* ve *yulı* “defa, kez” sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Häryulı*** *bilgélé bér téorétik häm praḳtiḳ näticälärgä dä iréşü küzätélä*. (TTAS VI: 309) “Her seferinde belirli teorik ve pratik sonuçlar elde edilir.”

härzaman (*här (*< Far. *her) (+) zaman* (< Ar. *zemān)*) “Her zaman” anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadan alıntılanan *här* ve Arapçadan alıntılanan *zaman* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Härzaman*** *kürnép tora artıp taşuy.* (TTAS VI: 309) “Her zaman fazlalık görülür.”

hiçḳayçan (*hiç (*< Far. *hiç) (+) kayçan*) “Hiçbir zaman, asla, hiç” anlamlarındaki bu süre belirteci, Farsçadan alıntılanan *hiç* sözcüğü ve *kayçan* "zaman" sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ämma Gazi* ***hiçḳayçan*** *da ätisé däräcäsénä arḳalanmadı.* (YA: 388) “Ancak Gazi, babasının otoritesini asla kabul etmedi.”

hiçvaḳıt *(hiç (*< Far. *hiç) (+) vaḳıt (*< Ar. *vaḳt))* “Hiçbir zaman” anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadan alıntılanan *hiç* ve Arapçadan alıntılanan *vaḳıt* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Ul biyéklékkä* ***hiçvaḳıt*** *Ménalmıy canvar- kiyék.* (TTAS VI: 314) “O çok iyi durumda, hiçbir zaman bir oyun canavarı yükselmez.”

hiçzaman (*hiç (*< Far. *hiç) (+) zaman (*< Ar. *zemān)*) “Hiçbir zaman, asla” anlamlarıındaki bu süre belirteci, Farsçadan alıntılanan *hiç* ve Arapçadan alıntılanan *zaman* sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Kém yörtsä dä ul ḳorabnı, yarga çıḳmıy* ***hiçzaman.*** (TTAS VI: 314) “Bu gemiyi kullanan her kimse kıyıya çıkmıyor asla.”

ḳayv̇aḳıt *(*< *ka+yu (+) v̇aḳıt (*< Ar. *vaḳt)*) “Bazen, kimi zaman, ne zaman” anlamlarındaki bu süre belirteci, *ḳay* “hangi” ve *v̇aḳıt* “zaman” sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: ***Ḳayv̇aḳıt*** *çaḳırsalar, şunda ḳaytaraçaġın bäyan itté.* (ÖT: 23) “Ne zaman çağırsalar, o zaman döndüreceğini söylerdi.”

küpv̇aḳıt *(*< *küp (+) v̇aḳıt (*< Ar. *vaḳt)*) “Çoğu zaman” anlamındaki bu süre belirteci, *küp* “çok” ve *v̇aḳıt* “zaman” sözcüklerinin sıfat tamlaması yapısında kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *Min älé avtobuslarına da* ***küpvaḳıt*** *tülämi yörim.* (TTAS III: 600) “Ben hâlâ otobüslere de çoğu zaman ödemiyorum.”

2.4.3. İkileme Kalıplaşması

2.4.3.1. Aynı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler

cält-cält (< *yalt (+) yalt*) "Çabuk çabuk" anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Trotuvardan* ***cält-cält*** *atlap bara.* (TTAS II: 286) "Kaldırımdan çabuk çabuk atlıyordu."

cältén-cältén (<*cältén (+) cältén*) "Tez tez, çabucak" anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Foto ikéséńéń dä ḳulınnan ıçḳındı da,* ***cältén- cältén*** *äyläŋgäläp, idäŋgä taba oçtı.* (TTAS II: 286) "Foto her ikisinin elinden kaçtı ve etrafa çabucak bakınıp yere doğru uçtu."

älédän-älé (*älédän* (< Ar. *ḥālen*) (+) *älé* (< Ar. *ḥālen*)) "Ara sıra, zaman zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Älédän- älé*** *köçlé "Ur-ra!" tavışları yaŋğıryı.* (YA: 354) "Zaman zaman güçlü "Ur-ra!" sesleri yankılanıyor."

gél-gél (*gél (+) gél*) "Her zaman, hep, sürekli" anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Cillär* ***gél gél*** *dulamaslar, Tınar bér buranı da...* (TTAS II: 65) "Rüzgarlar sürekli esmez, hiçbir kar fırtınası durmaz..."

ġomér-ġomérdän (*ġomér (*< Ar. *'umr) (+) ġomérdän (*< Ar. *'umr)* +Tat.+*dän*) "Eskiden, çok önceden" anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Änisé:* "*Ulım,* ***ġomér- ġomérdän*** *Tatarlarnıń sıyénır urını bulġan kızıl täçétkä küńélém ärni. Şul mäçétné ayakka bastır, vasıyétém şul." dip äytép kaldıra aña.* (TTAS II: 87) "Annesi: "Oğlum, Tatarların hayatında sığınak haline gelen Kızıl Cami, gönül yarası. Camiyi ayağa kaldır, vasiyetim budur" diye onu kaldırır."

ġomér-ġomérgä (*ġomér (*< Ar. *'umr > 'ömr) (+) ġomérgä (*< Ar. *'umr > 'ömr)*+ *Tat.*+*gä*) "Her zaman" anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Yalḳav ġomér-* ***ġomérgä*** *buş ḳorsaḳ sıypaġan.* (YA: 214) "Tembel kişi her zaman boş karnını sıvazlarmış."

ġyah-ġyah (*ġyah (*< Fars. *gāh > geh) (+) ġyah (*< *F*ars. *gāh > geh*) "Vakit vakit, bazen" anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcüklerin ikileme yapısında

kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Ġyah*** *sandıḳ ilä östän,* ***ġyah*** *astan aġıp barır idé.* (TTAS II: 126) “Bazen yukarıdan, bazen aşağıdan akardı.”

haman-haman (*haman (<* Far. *hemān) (+) haman (<* Far. *hemān)*) “Daima, hep” anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Haman haman*** *söyläp torıvnın kirägé yuk idé*. (YA: 421) “Hep söyleyip durmanın gereği yoktu.”

ḳabat-ḳabat (*< ḳabat (+) ḳabat*) “Defalarca, tekrar tekrar” anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcük veya sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *İrġali, yumart küñéllé ḫucalarġa* ***ḳabat-ḳabat*** *räḫmätlär äytép, ġafu üténép, urınınnan ḳuptı.* (YA: 140) “İrgali, cömert gönüllü ev sahiplerine tekrar tekrar teşekkür ederek ve özür dileyerek yerinden kalktı.”

ḳabattan-ḳabattan (*< ḳabattan (+) ḳabattan*) “Yeniden” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük veya sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Küptängé, indé çaḳ ḳına cöylänä başlaġan yörak cäräḫäté* ***ḳabattan-ḳabattan*** *açıldı!* (YA: 497) “Çoktan ki artık birden kapanmaya başlayan yürek yarası yeniden açıldı.”

ḳapıl-ḳopıl (*ḳapıl (<* Ar. *ġāfil) (+) ḳopıl (<* Ar. *ġāfil)*) “Birden, acilen, alelacele” anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Ul, urınınnan sikérép torıp****, ḳapıl- ḳopıl*** *ġına savbullaşa başladı.* (TTAS III: 118) “O, yerinden fırlayıp birden vedalaşmaya başladı.”

ḳayta-ḳayta *(< ḳayta (+) ḳayta)* “Tekrar tekrar” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük veya sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Ḳayta-ḳayta*** *söylämägén küñélénéñ ḳay ciré bélän-dér sizénä dä başlaġan indé.* (YA: 408) “Tekrar tekrar söylemeyen gönlünün bilmem hangi yeriyledir, sezmeye de başlamış artık.”

köndin-kön (*< köndin (+) kön*) “Günden güne” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Köndin-kön*** *üskän, di, ul batır.* (TTAS III: 433) “Günden güne büyüdüğünü söylüyor, o kahraman.”

könnän-köngä (*< könnän (+) köngä*) “Günden güne” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Yaş bala* ***könnän- köngä*** *alġa bara ul*. (TTAS III: 436) “Genç çocuk günden güne ilerliyor.”

könnän-kön (< *könnän (+) kön*) “Günden güne” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Şulay buluġa da ḳaramastan neft çıġaru* ***könnän-kön*** *arta bara.* “Bununla birlikte, petrol üretimi her geçen gün artmaktadır.”

şırt-şırt (*şırt (+) şırt*) “Kısa vakit içinde” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Onıḳlarnıñ bérsé* ***şırt- şırt*** *barıp- kilép yöriy dä Kavkaz iléna, tıñlamıy bit ġozérné.* (TTAS VI: 634) “Torunlardan biri, talebi dinlemeden kısa vakit içinde Kafkasya ülkesine ulaşmakta zorluk çekiyor.”

tiz-tiz (*tiz (*<Far. *tīz) (+) tiz (*<Far. *tīz)*) “Çabuk çabuk, acil” anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Şunıñ öçén* ***tiz-tiz*** *ḫäräkät itärgä tırışa idé.* (ÖT:33) “Bunun için çabuk hareket etmeye çalışıyordu.”

torımnan-torımġa (< *torımnan (+) torımġa*) “Vakit vakit” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Vädüt Yunusoviç* ***torımnan-torımġa*** *kükräkné ḳatı ittérép ḳısa.* (TTAS IV: 635) “Vadut Yunusoviç göğsünü sıkıştırmak için elinden gelenin en iyisini yapıyor.”

torıp-torıp (< *torıp (+) torıp*) “Vakit vakit” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Torıp-torıp ḫäyran kalırsın, billähi!* (YA: 274) “Vakit vakit hayran kalırsın, billahi!”

vaḳıt-väḳıt (*väḳıt (*< Ar. *vaḳt) (+) väḳıt (*< Ar. *vaḳt)*) “Zaman zaman, ara sıra” anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *İngiliz türäläré mäsälän,* ***väḳıt-väḳıt*** *üzläré téläp monastırga kitä torġan bulġannar.* (YA: 89) “Örneğin, İngiliz yetkililer zaman zaman gönüllü olarak manastıra gitmişler.”

väḳıtı-väḳıtı (*väḳıt+ı (*< Ar. *vaḳt) (+) väḳıt+ı (*< Ar. *vaḳt)*) “Ara sıra” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Väḳıtı- väḳıtı*** *bélän Midḫätnéñ maşinası anıñ küzénä sarı şaytan bulıp küränä başlıy.* (EMÇ: 92) “Ara sıra Mithat’ın arabası onun gözüne sarı şeytan olarak görünmeye başladı.”

yıldan-yıl (< *yıldan (+) yıl*) “Yıldan yıla” anlamındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Aүılda ḳartlar* ***yıldan-yıl*** *kimép bara idé.* (TTAS II: 231) “Köyde yaşlılar yıldan yıla azalıyordu.”

yılın-yıl (< *yılın (+) yıl*) "Her geçen yıl, yıldan yıla" anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Ul cir* ***yılın- yıl*** *buş ḳala.* (TTAS II: 237) "O yer, her geçen yıl boş kalıyor."

yıllap-yıllap (< *yıllap (+) yıllap*[52]) "Yıl yıl, yıllarca" anlamlarındaki bu süre belirteci, aynı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Şürléklärgä* ***yıllap- yıllap*** *koyılgan jurnallar élék yuk idé.* (TTAS II: 233) "Raflara yıllarca koyulan dergiler eskiden yok idi."

2.4.3.2. Eş ya da Yakın Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler

ara-tirä (<*ara (+) *tirä*) "Ara sıra, zaman zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, yakın anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Ara tirä*** *ayrım yortlar, lapaslar da küréngäliy***.** (EMÇ: 403) "Ara sıra ayrı evler, çardaklar da görünüyor."

aşıḳ-poşıḳ (*aşıḳ (+) poşıḳ*) "Acilen, çabucak" anlamlarındaki bu süre belirteci, *aşıḳ* "çabuk" ve *poşıḳ* "acil" yakın anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Aşıḳ- poşıḳ*** *ḳına şéşäné ala da avızınnan ġına bér iké yotım äçép kuya.* (TTAS I: 280) "Aceleyle şişeyi alır ve ağzından sadece bir iki yudum içip koyar."

aylap-könläp (< *aylap (+) könläp*) "Aylarca günlerce" anlamındaki bu süre belirteci, *ay* "ay" ve *kön* "gün" yakın anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Yıllap tügél,* ***aylap-könläp*** *al*ġa bara *bit ḫäzér tormışıbız.* (TTAS I: 92) "Yıllarca değil, aylarca ve günlerce ileriye doğru hayatımız ilerliyor."

kötmägändä-uylamaġanda (<*kötmägändä (+) uylamaġanda*) "Beklenmedik, ansızın" anlamlarındaki bu süre belirteci, yakın anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Tormış* ***kötmägändä- uylamaġanda*** *bäyräm tösé aldı.* (YA: 141) "Hayat, beklenmedik bir şekilde bayram rengini aldı."

[52] [+lAp] ekiyle ilgili daha geniş bilgiye ulaşmak için bkz. Güzel, Sinan "Türkçede -lA-p +lAp Zarf Kalıplaşması Tatarca ve Başkurtça Örneği" *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1 (2010), s. 54-64).

ozın-ozaḳ (< *ozın (+) ozak*) “Uzun süre” anlamındaki bu süre belirteci, eş anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Ozın- ozaḳ*** *uylap tormadı.* (EMÇ: 40) “Uzun süre düşünmedi.”

2.4.3.3. Karşıt Anlamlı Sözcük veya Sözcük Biçimlerinden Oluşmuş İkilemeler

bara-tora (*bara (+) tora*) “Git gide, biraz vakit geçtikten sonra” anlamlarındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Yaña ẖatın élgäré ḳısḳaraḳ cavap birgäläsä dä,* ***bara-tora****, cüznéñ éçénä kérép kitte.* (TTAS I: 407) “Yeni kadın öncekinden daha kısa cevap verse de git gide konuşmanın içine girdi.”

bügén-irtägä (< *bügén (+) irtägä*) “Bugün yarın, çok çabuk zamanda” anlamlarındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Bügén- irtägä*** *Kazanġa alıp kitäçäklär.* (YA: 290) “Bugün yarın Kazan'a alıp gidecekler.”

cäyén-ḳışın (< *cäyén (+) ḳışın*) “Yaz kış” anlamındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Cäyén-ḳışın*** *bérgä uḳıp üskän iptäş malaylar iskä töşté.* (TTAS II: 283) “Yaz kış birlikte okuyup büyüdüğü erkek arkadaşlarını hatırladı.”

irtä-kiç (< *irtä (+) kiç*) “Sabah akşam, tüm gün” anlamlarındaki bu süre belirteci, *irtä* “sabah” ve kiç “akşam” karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***İrtä-kiç*** *ayaḳ asların şatırdatıp tuñdıra.* (YA: 423) “Sabah akşam ayaklarının altını çatlatıp dondurur.”

irtä-kiçén (< *irtä (+) kiçén*) “Sabah akşam, tüm gün” anlamlarındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***İrtä-kiçén*** *ẖalıḳ arasında bulsa da Ḫäyruş üzén yalġız ẖis itté*. (TTAS II: 601) “Tüm gün kalabalık arasında olsa da Heyruş kendini yalnız hissediyordu.”

irtälärén-kiçlärén (< *irtälärén (+) kiçlärén*) “Sabah akşam, tüm gün” anlamlarındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***İrtälärén- kiçlärén*** *ménä şuşı uram çatlarında gél oçraşa idélär.* (TTAS II: 601**)** “Sabah ve akşam, bu sokakların kavşaklarında sürekli buluşuyorlardı.”

irtälé-kiçlé (< *irtälé (+) kiçlé*) “Sabah akşam, tüm gün” anlamlarındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***İrtälé- kiçlé*** *salḳınnarda kiyar öçén cılı äybérlärém yuk.* (TTAS II: 601) “Sabah akşam soğukta giyecek sıcak kıyafetlerim yok.”

irtän-kiçén (< *irtän (+) kiçén*) “Sabah akşam, tüm gün” anlamlarındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Suvıḳ* ***irtän- kiçén****.* (TTAS II: 602) “Sabah akşam soğuk.”

irtäsén-kiçén (< *irtäsén (+) kiçén*) “Sabah akşam, tüm gün” anlamlarındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***İrtäsén- kiçén*** *cılı söt éçéräsé bulır dip äytép, bér käcä aldılar.* (TTAS II: 602) “Sabah akşam sıcak süt içebileceklerini söyleyip bir keçi aldılar.”

ḳışın-cäyén (< *kışın (+) cäyén*) “Yaz kış” anlamındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Ḳışın-cäyén*** *ul sigéz tiyén.* (TTAS III: 737) “Yaz kış sekiz kuruş.”

kiçä- köndéz (< *kiçä (+) kön+déz*) “Gece gündüz” anlamındaki bu süre belirteci, *kiçä* “gece” ve *köndéz* “gündüz” karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Kiçä-köndéz*** *oşbu cirdä, Täñréñéñ yazmış köné, cäy vä köz, yaz, ḳış köné...* (TTAS III: 293) “Gece gündüz bu yerde, Allah'ın her günü, bahar ve güz, yaz ve kış günü...”

kiçén-köndézén (< *kiçén (+) köndézén*) “Gece gündüz” anlamındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Bar üyém* ***kiçén- köndézén*** *séznéñ ḫaḳta, millätém* (TTAS 3:294) “Bütün yurdum, gece gündüz sizin hakkınızda, milletim.”

kön-tön (< *kön (+) tön*) “Gece gündüz” anlamındaki bu süre belirteci, *kön* “gece” ve *tön* “gündüz” karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Bik avır kiçérgän,* ***kön-tön*** *yılaġan.* (TTAS III: 436) “Çok zor geçirmiş, gece gündüz ağlamış.”

köné-töné (< *köné (+) töné*) “Gece gündüz” anlamındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Anda* ***köné-töné*** *éş tınmıy.* (YA: 498) “Orada gece gündüz iş bitmiyor.”

könén-tönén (< *könén (+) tönén*) “Gece gündüz” anlamındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Zénit tuplar ulıy- kükriy* ***könén-tönén****.* (TTAS III: 433) “Uçaksavar silahları gece gündüz uçuyor.”

sabaḫ-şam (*sabaḫ < (*Ar. *ṣabāḥ)* (+) şam (< Far. *şām)*) “Sabah akşam” anlamındaki bu süre belirteci, *sabaḫ* “sabah” ve *şam* “akşam” karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Bäném yadımda bu* ***sabaḫ-şam.*** (TTAS V:15) “Hatırımda sabah akşam...”

tora-bara (< *tora (+) bara*) “Biraz vakit geçince” anlamlarındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***Tora-bora*** *gél barıp çıḳtım min.* (YA :336) “Biraz vakit geçince hemen çıkıp gittim.”

tön-kön (< *tön* (+) *kön*) “Gece gündüz” anlamındaki bu süre belirteci, *tön* “gündüz” ve *kön* “gece” karşıt anlamlı sözcüklerin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Ḳannar aġıp,* ***tön- kön*** *yılap, uzaldına tuzına...* (TTAS IV: 687) “Kanlar akıp, gece gündüz ağlayıp kendini yıpratıyor.”

tönä-könä (< *tünä (+) kün+ä*) “Gece gündüz” anlamındaki bu süre belirteci, *tön* “gündüz” ve *kön* “gece” karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: *Bérsé* ***tönä- könä*** *yabılmıy torġan réstoran açarġa röḫsät soradı.* (ÖT: 4) “Biri 24 saat kapanmayan bir restoran açmak için izin istedi.”

v̇aḳıtlı-v̇aḳıtsız (*v̇aḳıtlı (<* Ar. *vaḳt) (+) v̇aḳıtsız (<*Ar. *vaḳt)*) “Vakitli vakitsiz” anlamındaki bu süre belirteci, karşıt anlamlı sözcük biçimlerinin ikileme yapısında kalıplaştırılmasıyla oluşmuştur: ***V̇aḳıtlı- v̇aḳıtsız*** *şähärgä çıġıp anda-monda yörérgä röhsät torgan idé.* (TTAS VI: 664) “Vakitli vakitsiz şehre gidip orada burada dolaşmaya izin vermiyordu.”

2.5. Alıntılanmış Süre Belirteçleri

daim (< Ar. *dā’im*) “Daima” anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *dā’im* sözcüğünün Tatar Türkçesinde uzun ünlüsünün kısalması ve içteki gırtlak ünsüzünün düşürülmesiyle kullanılmaktadır: *Tuġan il yazmışı oçén köräşkä* ***daim*** *äzér tordılar.* (YA:347) “Ana vatanın kaderi için savaşa daima hazırdılar.”

daimän (< Ar. *dā’im > dā’imen > dā’imā*) “Durmadan, devamlı” anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçada*ki dā’imen* sözcüğünün ikinci hecede ['] ayının düşürülmesiyle

kullanılmaktadır: *Yaḫşı kéşé Allah Tägaläné* ***daimän*** *zikér ütüçédér.* (TTAS II: 129) "İyi insan Allah'u Teâlâyı devamlı zikreder."

därḫal (*där (<* Far. *der) (+) ḫal (<* Ar. *ḥāl)*) "Hemen, derhal" anlamlarındaki bu süre belirteci, Farsça *der* ve Arapça *ḥāl* sözcüklerinin birleşerek Tatar Türkçesinde ilk hecede geniş *ä* ünlüsüne değişmesiyle ve son hecede uzun ünlünün kısalmasıyla kullanılmaktadır: *Bér yaña ḫäbär ulsa* ***därḫal*** *saçılädär.* (EMÇ: 32) "Yeni bir haber olsa hemen yayılır."

äbäd *(<* Ar. *ebed < ebedī*) "Ebedi" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *ebedī* sözcüğünün Tatar Türkçesinde nispet *ī*'sinin düşürülmesi ve ilk ve son hece ünlülerinin geniş *ä* ünlüsüne değişmesiyle kullanılmaktadır: *Mäñgégä ḳalsın azatlıḳ, min ḳalıym şunda* ***äbäd.*** (TTAS II: 292) "Sonsuza kadar kalsın özgürlük, ben orada ebedi kalayım."

äbädän (< Ar. *ebediyyen*) "ebediyen" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *ebedī* sözcüğünün tenvinli şekli olan *ebediyyen* biçiminin Tatar Türkçesinde tenvinin düşürülmesi ve ünlülerinin geniş *ä* ünlüsüne değişmesiyle kullanılmaktadır: *İké närsä* ***äbädän*** *ayrılmıylar: ḫırıs vä oyatsızlıḳ.* (TTAS II: 292) "İki şey ebediyen ayrılmazlar: hırs ve utanmazlık."

gélän (< Ar. *kulliyen*) "Her zaman, hep, sürekli"anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapça *külliyen* sözcüğünün *gélän* biçimindeki kullanımıdır: *Min dä* ***gélän*** *siné uyladım.* (YA: 189) "Ben de hep seni düşündüm."

ġacilän (< Ar.*'ācilän*) "Acilen, acele, çabuk" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *'ācilän* sözcüğünün tenvinli biçiminin, Tatar Türkçesinde kelime başı *ġ* arka damak ünsüzüyle kullanılmış biçimidir: *Bézgä* ***ġacilän*** *kitärgä kirәk.* "Acilen gitmemiz gerek."

ġadätän (< Ar. *'ādetän*) "Genellikle, adeten" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadaki 'ādet sözcüğünün tenvinli biçiminin, Tatar Türkçesinde kelime başı *ġ* arka damak ünsüzüyle kullanılmış biçimidir: *Balalar yaḳtı dönyaġa kilgändä,* ***ġadätän****, bér bäḫétlélék diñgézé bulıp kilälär.* (TTAS II: 10) "Çocuklar dünyaya geldiklerinde, genellikle, bir mutluluk denizi olarak gelirler."

gél (<Ar. *kull*) "Her zaman, hep, sürekli" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *kull* sözcüğünün sonundaki çift ünsüzlerin birinin düşmesi ve dar yuvarlak ünlüsünün kapalı *é*'ye değişmesiyle kullanılmaktadır: *Üzém dä bélmiym,* ***gél*** *éş sorap tora.* (EMÇ: 13) "Kendim de bilmiyorum, sürekli iş istiyor."

ġomér-bakıy (*ġomér (*< Ar. *'umr) (+) bakıy < (*Ar. *bāḳî)*) "Sonsuz, sonsuza kadar"; "her zaman, hep" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapça *umr* sözcüğünün başındaki ['] gırtlak ünsüzü ayın'ın Tatar Türkçesinde *ġ* arka damak ünsüzüne değiştirilmesi ve ilk ünlüsünün genişleyerek ikinci hecede kapalı *é* ünsüzünün türemesi ve *bāḳî* sözcüğünün ilk hecede uzun ünlüsünün kısalması ve sonunda *y* ünsüzünün türemiş biçiminin birlikte kullanımıdır: ***Ġomér -bakıy*** *onıtasım yuk ul könnärné.* (YA: 430) "Sonsuza kadar unutmayacağım o günleri." ***Ġomér-bakıy*** *ġaylä nigézénä ḫalıḳnın üzénä génä ḫas tärbiyä alımnarı, ġoréf- ġadätläré, yolaları, üz üzén totu rävéşé, aḫlak normaları, milli üzénçälékläré salınġan.* (TTAS II: 86) "Sonsuza kadar ailenin temeline kendine has terbiye alma, örf-adetler, yetiştirme teknikleri, davranışlar, ahlak normları, milli değerler konur."

ġomumän (< Ar. *'umūmän*) "Genel olarak, umumen" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *umūmän* sözcüğünün tenvinli biçiminin, Tatar Türkçesinde kelime başı *ġ* arka damak ünsüzüyle ve iç sesteki dar yuvarlak uzun ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmış biçimidir: ***Ġomumän,*** *bu söyläşüné béznéñ arada bulmadı dip sana.* (YA: 163) "Bu konuşmanın genel olarak bizim aramızda olmadığını söylüyor sana."

ġyah (< Far. *gāh* > *geh*) "Vakit vakit, bazen" anlamlarındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *gāh* sözcüğünün Tatar Türkçesinde kelime başı arka damak *ġ* ünsüzüne değişmesiyle, ön damak akıcı /y/ ünsüzünün düşmesi ve uzun ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmaktadır: *Gölsaz bér kéşé ilä kölép,* ***ġyah*** *yéglap süzläşädér.* (TTAS II: 126) "Gölsaz bir insanla bazen gülerek, bazen ağlayarak konuşuyor."

haman (< Far. *hemān*) "Daima, hep" anlamlarındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *hemān* sözcüğünün Tatar Türkçesinde ilk hecesindeki ünlüsünün kalınlaşması ve ikinci hecedeki uzun ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmaktadır: *Üzé* ***haman*** *telefonnı tıñladı.* (YA: 133) "Kendi hep telefonu dinledi."

hämişä (< Far. *hemīşe*) "Hep" anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *hemīşe* sözcüğünün Tatar Türkçesinde ilk hecesindeki ünlüsünün geniş *ä'*ye dönüşmesi ve ikinci hecedeki uzun ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmaktadır: *Ni äyttém,* ***hämişä*** *suzdı.* (TTAS VI: 308) "Söylediklerim, hep uzadı."

hänüz (< Far. *henūz*) "Henüz" anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *henūz* sözcüğünün Tatar Türkçesinde ilk hecesindeki ünlüsünün geniş *ä'*ye dönüşmesi ve son

seste uzun ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmaktadır: *Şäyéh* ***hänüz*** *urınında utırır.* (TTAS VI: 308) "Şeyh henüz yerinde oturuyor."

hiç (< Far. *hīç*) "Hiç" anlamındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *hīç* sözcüğünün Tatar Türkçesinde iç seste uzun ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmaktadır: *Yaramıy,* ***hiç*** *tä yaramıy!* (EMÇ: 95) "Olmaz, hiç olmaz!"

ḳapıl (< Ar. *ġāfil*) "Birden, ansızın, aniden" anlamlarındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *ġāfil* sözcüğünün arka damak ünsüzünün tonsuz arka damak ünsüzüne değişmesi, iç sesteki düz geniş uzun ünlünün kısalması ve son hecedeki ünlüsünün kalınlaşmasıyla kullanılmaktadır: *Ménä alarnıñ bérsé rulné* ***ḳapıl*** *uñğa bordı.* (TTAS III: 118) "İşte onlardan biri direksiyonu aniden sağa çevirdi."

moment (< Rus. *moment*) "An, lahza" anlamlarındaki bu süre belirteci, Rusçadaki *moment* sözcüğünün Tatar Türkçesinde herhangi bir ses değişimi olmadan kullanılmasıdır: *Tizräk kıymıldasınnar,* ***moment*** *kuzgalabız.* (YA: 333) "Daha hızlı hareket etsinler, şu an kalkıyoruz."

nihayat (< Ar. *nihāyet*) "Nihayet, sonunda" anlamındaki bu süre belirteci, Arapçadaki *nihāyet* sözcüğünün Tatar Türkçesinde ikinci hecedeki uzun ünlüsünün kısalması ve son ünlüsünün kalınlaşmasıyla kullanılmaktadır: ***Nihayat*** *patşa tüzmägän, urınnan torğan.* (NHM: 49) "Nihayet, padişah dayanamamış ve yerinden kalkmış."

rätséz (< Rus. *ryad (+)* Tat. *séz)* "Rastgele" anlamındaki bu süre belirteci, Rusçadaki *ryad* sözcüğünün Tatar Türkçesindeki *rät* biçimine {+*séz*} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle kullanılmaktadır: *Zinhar, barığızdan da üténäm, bolay* ***rätséz*** *şavlamağız.* (TTAS IV: 707***)*** "Hepinizden rica ediyorum, lütfen, bu şekilde rastgele gürültü yapmayın."

regulyar (< Rus. *regulyano*) "Düzenli, her zaman" anlamlarındaki bu süre belirteci, Rusçadaki *regulyano* sözcüğünün Tatar Türkçesinde son ünsüz ve ünlüsünün düşerek ön damak *r* ünsüzünün eklenmesiyle kullanılmaktadır: *Fizik éş, fizkiltura häm sport bélän* ***regulyar*** *şögıllängändä muskul cépsélläré tizräk üsälär.* (TTAS IV: 720) "Fiziksel çalışma, beden eğitimi, düzenli olarak spor yapınca kaslar daha hızlı gelişir."

tiz (< Far. *tīz*) "Tez, çabuk" anlamlarındaki bu süre belirteci, Farsçadaki *tīz* sözcüğünün Tatar Türkçesinde iç seste uzun ünlüsünün kısalmasıyla kullanılmaktadır:

*Ķart doktor bik **tiz** añladı, yäşlär béraz käyéfsézländélär.* (ÖT: 29*)* "İhtiyar doktor çok çabuk anladı, gençler biraz keyifsizleştiler."

3. TATAR TÜRKÇESİNDE ZAMAN BELİRTECİMSİLERİ

3.1. ZAMAN BELİRTECİMSİLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

3.1.1. Durum Ekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri

3.1.1.1. Yalın (Soyut) Durumdaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri

1. Ad Tamlamaları

1.1. Belirtili Ad Tamlamaları

Belirtili ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri yalın durumda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtili ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

18'nçé yılnıñ dürténçé Aprél könéø "18. yılın dördüncü Nisan günü": ***18'nçé yılnıñ dürténçé Aprél köné*** *Orenburg tarihında zur ķanlı tan bélän bilgéländé.* (TTAS I: 527) "18. yılın dördüncü Nisan günü, Orenburg tarihinde büyük bir kanlı leke ile işaretlendi."

yaznıñ bér könéø "bir bahar günü": ***Yaznıñ bér köné*** *äzérléklär niçäk bara, Gayfétdin Gaynetdinoviç?* (TTAS I: 575) "Bir bahar günü hazırlıklar nasıl gidiyor, Gayfétdin Gaynetdinoviç?"

1954'nçé yılnıñ közéø "1954 yılının sonbaharında": ***1954'nçé yılnıñ közé*** *dönyanı altın töslergä manıp mataşķan könnärnéñ bérséndä niķaḫ uķıttılar.* (TTAS IV: 106) "1954 yılının sonbaharında, dünyanın altın rengine dönüşmeye başladığı günlerin birinde nikah kıydılar."

1.2. Belirtisiz Ad Tamlamaları

Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri yalın durumda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

cäy könéø "yaz günü, yazın": ***Cäy köné*** *yal itär öçén, yort häm baḳça satıp alġan idé.* (TTAS III: 428) "Yazın dinlenmek için bir ev ve bahçe satın aldı."

ḳış könéø "kış günü, kışın": ***Ḳış köné*** *séznéñ äminév bélän çigénép kitép barġan uñavda Birski arḳılı uzuvıġızını häm bézdä tuḳtavıġızını kémdér kürsätkän, didém. (TTAS VI: 53)* "Kışın sizin Aminev ile geri çekilme yolunda Birsk'ı geçtiğinizi ve bizimle kaldığınızı birisi göstermiş, dedim."

yaz könéø "bahar günü, baharda": ***Yaz köni*** *soldatlar atarġa öyränü öçén dalaġa çıḳḳannar.* (NHM: 35) "Baharda askerler, atış öğrenmek için kıra çıkmışlar."

1.3. Takısız Ad Tamlamaları

Takısız ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri yalın durumda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Takısız ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

Comġa könø "Cuma günü": ***Comġa kön****, 24 Martta Kazandağı bötén Tatar artist, cırçı, muzıḳant, ädip, şağıyläré, bötén säḫnä häväskärläré, pedaġoġiya teḫnikumı, ḳomanda ḳursları ḳarşındağı säḫnä köçläré ḳatnaşı bélän şähärdä salına torġan tatar téatrı faydasına tanmanalı kiçä yasalacaḳ* (Z: 15) "24 Mart Cuma günü, Kazan'ın tüm Tatar sanatçıları, şarkıcıların, müzisyenlerin, edebiyatçıların, şairlerin, sahnenin tüm severlerinin katılımıyla, pedagojik teknik okulun güçleri, şehirdeki takım kurslarının katılımıyla, Tatar tiyatrosunun onuruna ciddi bir akşam düzenlendi."

Çärşämbé könø "Çarşamba günü": ***Çärşämbé kön*** *tönlä säġat un yarımda bala dönyaġa kilde.* (TTAS II: 421) "Çarşamba günü gece saat 10 buçukta bebek dünyaya geldi."

Düşämbé könø "pazartesi günü": *30nçı Apréldä,* ***düşämbé kön****, Orénburġta Narodnıy domda ikénçé däfġa Tatarça téatr uynadı.* (TTAS II: 213) "30 Nisan'da pazartesi günü Orenburg'da Narodnıy evinde ikinci defa Tatar Tiyatrosu oynandı."

2. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin (ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

iñ ävvälø "en önce": ***İñ ävväl*** *änisé turında soraştı.* (YA: 558) "En önce annesi hakkında sordu."

ütkän yıllarø "geçmiş yıllar": ***Ütkän yıllar*** *kara kan sarkıp torgan cärähätkä citäsén yahşı bélä.* (YA: 328) "Geçmiş yıllarda siyah kanın ülsere yol açtığı bilinir."

irtägägé könø "ertesi gün": *Alar aşıḳmıylar,* ***irtägägé kön*** *tizräk kilsen idé dip télämiylär.* (EMÇ: 65) "Onlar acele etmiyorlar, ertesi gün daha hızlı gelmesini istemiyorlar."

kiçägé könø "dünkü gün": ***Kiçägé kön*** *yıl kébék ozın buldı.* (EMÇ: 125) "Dünkü gün yıl gibi uzun oldu."

3. Pekiştirme ve İlgeç Öbekleri

Bazı pekiştirme ve ilgeç öbekleri, yalın durumda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Tatar Türkçesinde bu işlevle kullanılan pekiştirme ve ilgeç öbekleri şunlardır:

{+*GInA*[53]}:*Kızlarınnı İdélnén aryağında,* ***bér- iké atna ġına*** *älé kürdém.* (Z: 56) "Kızlarını İdil'in karşısında sadece bir iki hafta gördüm."

cält kénä "anında, bir anda": *Maşina tağın* ***cält kénä*** *kuzġaldı.* (TTAS II: 286) "Araba bir anda tekrar bozuldu."

{+*A, +GA*} *karşı*: *Çınlan ta,* ***töngä karşı*** *nigä béz bu kaznı monda kaldırabız älé?* (NHM:58) "Gerçekten de bu kazı biz niye akşamüstü buraya koyuyoruz ki?"

{+*ø*} *bélän*: *İkénçé könné* ***kiç bélän*** *Häydär ätiséná bolay didé.* (EMÇ: 81) "Ertesi gün akşamleyin Haydar, babasına şöyle dedi."

{+*A, +GA, +KA*} *taba*[54]*:* ***Kiçkä taba*** *kilép citkän kürşé ḳazaçiylar, firḳasénéñ häm dä küñéllé ärmäni alay ḳomandannarın polḳovnik Timérġaliyev räsmi kiyémdä üzénéñ yapon suġışında alġan bötén médallärén tağın ḳarşı aldı*. (ÖT: 29) "Akşama doğru komşu Kazak birliklerinin ve dost Ermenilerin komutanlarına gelen Albay Timergaliev, Japon savaşında aldığı tüm madalyaların rozetleriyle resmi kıyafetlerle buluştu."

---

[53] Sözlükte bahsi geçen ilgeç, "Nesnenin, görünüşün, niceliğin, sıfatın sadece belirtilenin olduğu ve eylemin yalnızca bunları vurgulayarak ve sınırlandırarak gerçekleştirilen veya yapılmayan şey olduğu anlamına gelir." (TTAS II: 124)

[54] Eski Türkçedeki tap- fiiline -a zarf fiil ekinin eklenmesiyle oluşan tap-a"doğru" ilgeci, yönelme durum ekiyle kullanılarak fiilin yapılma zamanını bildirir (Necmettin Hacıeminoğlu, *age*., s. 86).

{+*DAn*} *soñ*: *Su anası* ***şunnan soñ*** *ni téläsä şunıñ bélän sıylap ozatıp cibergän.* (BKTT: 23) "Su anası bundan sonra ne dilese bunun ile ikramda bulunup uğurlayıp göndermiş."

{+*DAn*} *soñġa*: ***İrtägädän soñġa*** *béz ikävläp baraçaḳbız!* (TTAS II: 600) "Yarından sonraya biz birlikte gideceğiz."

{+*DAn*} *igtibarän*:*Ménä* ***şul v̇aḳıttan igtibarän*** *béznéñ tormışıbızda bértörlé üzgärü sizélä başladı.* (TTAS II: 446) "O andan itibaren hayatımızda değişim hissetmeye başladı."

4. Zarf-Fiil ve Zarf-Fiil Öbekleri

Bazı zarf-fiil ekli fiiller ya da bazı zarf-fiil öbekleri, yalın durumda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Tatar Türkçesinde bu işlevle kullanılan zarf-fiil ekleri şunlardır:

{-GAç}*:* ***Ufa yolı açılgaç*** */ Uf ta dimem, uftanmam da.* (YKTC: 170) "Ufa yolu açılınca,/ Of da demem, oflamam da."

{*-GAndA*}: *Un küz siña karap torganda* *niçék közgé aldına barıp basmak kiräk?* (EMÇ: 30) "On göz sana baktığında aynanın önünde nasıl durmak gerek?"

{*-GAnçI*[55]}: *Färidä* ***şularnı alıp méñbaşına birgénçé*** *küzén kägazlärdän kaldırmadı.* (ÖT: 37) "Feride onları binbaşına verene kadar gözünü kağıtlardan ayırmadı."

{*-şlIy*}: *Çıgıp* ***kitéşliy*** *kürde İrgali.* (YA: 305) "İrgali, çıkıp giderken gördü."

{*-mAstAn*}: ***Yaş buluvına da ḳaramastan,*** *ul äşlärnén, üzägéndä, älégé de bayagı Minsılu bötérélér idé.* (YA: 150) "Genç olduğuna da bakmadan, o işlerin merkezinde aynı bakanlık vardı."

[55] Tatar Manual adlı eserinde Nicholas Poppe, Zarf Fiil eklerini "Gerunds" (Zarf Fiil) ana başlığıyla şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman zarf fiilleri alt başlıkları altında toplayarak örneklendirmiştir. Bkz.: Tatar Manual,V. 25, Bloomington 1968, s. 75-79; Mustafa Öner, ekin Türk lehçelerinde işlek olan {-GAn} sıfat fiil ekinin isim hâl ekleriyle birleşerek zarf fiil oluşturduklarına değinmiştir (Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi Grameri,* Ankara 1998, s. 231).

{*-mAyInçA*}: *Ul* ***kiyémnérén çişénmäyénçä,*** *bérinçä märtäbä küzén yomıp, üzén-üzé yokladı.* "O kıyafetlerini çıkarmadan bir defa gözlerini yumup kendi kendine uyudu."

{*-mIyçA*}: ***Kaytıp bér kürép kilmiyçä*** *barıbér tınıçlana almam, didém dä kayttım ménkä***.** (YA: 581) "Geri görüp gelmeden dinlenemem dedim ve döndüm işte."

3.1.1.2. Belirtme Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri

1. Ad Tamlamaları

1.1. Belirtili Ad Tamlamaları

Belirtili ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri belirtme durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtili ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

ütkän yılnıñ şul vaḳıtnı "geçen yıl bu zaman": ***Ütkän yılnıñ şul vaḳıtnı*** *Karpatta yasaġannar idé.* (ÖT: 13) "Geçen yıl bu zaman Karpat'ta hazırlanmışlardı."

yana yılnıñ bérençé könné "yeni yılın ilk günü": ***Yana yılnıñ bérençé köné*** *gazétaları çıġıp tora.* (TTAS II: 336) "Yeni yılın ilk günü gazeteleri çıktı."

1.2. Belirtisiz Ad Tamlamaları

Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri belirtme durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

açlık yıl(ı)nı "kıtlık yılı": ***Açlık yılını*** *Huca Nasrétdinnıñ azığı bétä başlaġaç, ul uyġa kalġan.* (NHM: 299) "Açlık yılında Nasreddin Hoca'nın erzağı bitmeye başlayınca düşünmeye başlamış."

11 May könné "11 Mayıs günü, 11 Mayıs'ta": ***11 May könné*** *uzdırılaçaḳ Kazan Cinél Atlétiḳa Marafonı respubliḳağa çit ildärdän dä çabışçılarnı cälép itäçäk.* (TTAS VI: 332) "11 Mayıs'ta düzenlenecek olan Kazan Atletizm Maratonu, ülkeden ve yurtdışından da koşucuları ağırlayacak."

yal könné "tatil günü, tatilde": ***Yal könné*** *abıylarġa ḳunaḳḳa barıbız, didé Änvär, sataşḳan kéşé sıman.* (TTAS VI: 101) "Tatilde abilere ziyarete gidelim, dedi Enver, sanki şaşırmış gibi."

1.3. Takısız Ad Tamlamaları

Takısız ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri belirtme durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtili ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

Sişämbé könné "salı günü": *Ķaybér ırımlı ķartlar* ***sişämbé könné*** *ḫäzér dä älé yulġa çıġudan tıyélıp ķalalar.* (TTAS IV: 146) "Bazı Müslümanlar hâlâ salı günleri seyahat etmekten kaçınıyorlar."

Yäkşämbé könné "pazar günü": ***Yäkşämbé könné*** *min kitapḫanägä baraçaķmın, çönki miña L. Tolstoynıñ "Suġış häm Tınıçlıķ" äsärén alırġa kirä***k.** (TTKT: 141) "Pazar günü kütüphaneye gideceğim çünkü L.Tolstoy'un "Savaş ve Barış" eserini almam gerek."

Düşämbé könné "pazartesi günü": *Ķızlar, äydägéz,* ***Düşämbé könné*** *konsertķa barıyķ älé.* (TTKT: 173) "Kızlar, haydi, pazartesi günü konsere gidelim."

2. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri belirtme durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

bilgélängän könné "belirlenen gün": ***Bilgélängän könné*** *Hucanıñ ķara diñgézné éçép bétérüvén ķararġa bik küp ḫalıķ cıynalġan.* (NHM: 70) "Belirlenen bir gün hocanın Karadeniz'i içip bitirmesini seyretmek için halk toplanır.

ul könné "o gün": *Min* ***ul könné*** *şähärdä idém.* (Z: 36) "Ben o gün şehirdeydim."

bér kiçné "bir gece": ***Bér kiçné****, Ḫuca üzénéñ dustı bélän äştän kaytıp kilgändä mulla öyénén çardağında älénép torgan kaznı kürgännär.* (NHM:58) "Bir gece, Hoca dostu ile işten dönerken, Molla'nın evinin çardağında tüneyip duran kazı görmüş."

ikénçé könné "ertesi gün": *Çönki* ***ikénçé könné*** *uķ ul ķulġa alına.* (Z: 8) "Çünkü ertesi gün hemen ele alınıyor."

3.1.1.3. Bulunma Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri

1. Ad Tamlamaları

1.1. Belirtili Ad Tamlamaları

Belirtili ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri bulunma durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtili ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

Gıynvar aynın bér könéndä "Ocak ayının bir gününde": ***Gıynvar aynın bér könéndä*** *änisé ülép kitte.* (YA: 248) "Annesi ocak ayının bir gününde öldü."

ķışķı könnärnéñ bérséndä "bir kış günü": ***Ķışķı könnärnéñ bérséndä*** *Huca urmanġa utınġa barġan häm şunnan ķaytķanda monıñ ķul, ayağı bik öşiy başlağan.* (NH: 310) "Bir kış günü hoca, ormana odun kesmeye gitmiş ve dönerken eli ayağı çok üşümeye başlamış."

künnärnéñ béréndä "günlerin birinde": ***Künnärnéñ béréndä*** *Ḫuca Nasrétdinġa bér bay:..* (NHM: 87) "Günlerin birinde Nasrettin Hoca'ya bir zengin:.."

Noyabr aynın tañ atuvında "Kasım ayının şafağında": ***Noyabr aynın tañ atuvında*** *da kiçnéñ éñgér-méñgérén toyémlap bula.* (YA: 432) "Kasım ayının şafağında da alacakaranlığı hissedebilirsiniz."

uzġan yılnıñ kışında "geçen yıl kışın": *Bu vakıyġalar* ***uzġan yılnıñ kışında*** *bulġan idé.* (YA: 550) "Bu durumlar geçen yıl kışın olmuştu."

1922 yılnıñ cäyéndä "1922 yılının yazında": *Barı tik* ***1922 yılnıñ cäyéndä*** *génä parahod bélän Baku aşa Rıbinék şähäréná yul tuta.* (YA: 53) "Sadece 1922 yazında Bakü'den bir vapurla Rybinsk'e gitti."

1917 yılnıñ Noyabréndä "1917 yılının Kasım'ında": *Zöläyḫa"nı* ***1917 yılnıñ Noyabréndä*** *säḫnägä ķoyıp ķala.* (Z: 14) "Züleyha, 1917 yılı Kasım ayında sahnelendi."

1.2. Belirtisiz Ad Tamlamaları

Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri bulunma durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

afät yılında “afet, felaket yılında”:- *Ķayçan? Uzġan yılda.* ***Afät yılında****…* (YA: 79) “-Ne zaman? Geçen sene. Felaket yılında…”

Avgust urtalarında “ağustos ortalarında”: *Bäġzı yıllarda mondıy kürénéşné* ***avgust urtalarında*** *küz*ätérgä mömkin. (TTAS I: 451) “Bazı yıllarda buna benzer görünüşü Ağustos ortalarında gözlemlemek mümkün.”

cey könnerende “yaz günlerinde”: Cey könnerénde kondırak,/ Çeçeklerge küméle (YKTC: 136) “Yaz günlerinde kondırak,/ Çiçeklere gömülür.”

Fevral ay azaķlarında “şubat ayının sonlarında”: *Andıy ḫäl, ġadättä,* ***Fevral ay azaķlarında****, Mart başlarında bulır idé.* (YA: 264) “Bu durum genellikle şubat ayının sonlarında ve Mart ayının başlarında gerçekleşirdi.”

Päncéşämbé kön zäval vaķıtında “perşembe günü tutulma sırasında”: *Bu yıl ramazan şäriftä* ***päncéşämbé kön zäval vaķıtında*** *Mäġrib tarafından bér ķoyrıķlı yoldız payda buldı*. (TTAS II: 412) “Bu yıl Ramazan-ı Şerifte, perşembe günü gündüz tutulma sırasında Mağrip tarafından tek kuyruklu bir yıldız belirdi.”

Praktika ẇaķıtında “staj zamanında”: ***Praktika ẇaķıtında*** *buldı bu yaman häl.* (EMÇ: 83) “Staj zamanında bu kötü durum oldu.”

Sentyabr urtalarında “eylül ortalarında”: ***Sentyabır urtalarında*** *yañğır da yavarġa tiyéş; sınamışlar şunı* äytä. (TTAS I: 321) “Eylül ayı ortasında da yağmurlar olmalı. Bu işaretlerden bahsediliyor.”

tön urtasında “gecenin ortasında, gecenin yarısı”: ***Tön urtasında*** *Huca Nasrétdinnıñ bülmäséndä täläfon şıltıraġan.* (NHM: 257) “Gece yarısı Nasreddin Hoca’nın odasında telefon çalmış.”

2. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri bulunma durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

borın borın zamanda “çok eskiden”: ***Borın borın zamanda,*** *käcä ķomanda, sayéśķan- sotnik, ķarġa- uryanik büré- patşa, baylar türä bulıp torġan zamanda...* (TTAS I: 575) “Eski zamanlarda, keçinin bir takım olduğu, karganın bir sakar, kurdun kral, zenginin memur olduğu zamanda...”

aldağı könnärdä "önceki günler": ***Aldağı könnärdä*** *dä gél bulışıp süz tıñlap yörér.* (EMÇ: 52) "Önceki günlerde de her zaman buluşup söz dinler."

biş v̇aḳıt namaz uḳıġan v̇aḳıtta "beş vakit namaz kıldığı zaman": *Huca* ***biş v̇aḳıt namaz uḳıġan v̇aḳıtta*** *miña ḫayérlé sävdä téläp doġa ḳıl, digän.* (NHM:106) "Hoca, beş vakit namaz kıldığın zaman bana hayırlı ticaretler dileyip dua et, demiş."

säġät sigézdä "bu akşam saat sekizde": *Gruzin klubında bügén kiç* ***säġät sigézdä-didé***. (ÖT: 8) "Gürcü klubünde, bugün akşam saat sekizde, dedi." bugün kiçe koy

bügéngé köndä "bugünlerde": *Ḳızı,* ***bügéngé köndä*** *Çallı'da yaşiy, kiyävdä.* (EMÇ: 79) "Kızı, bugünlerde Çallı'da yaşıyor, evli."

ḫäzérgé köndä "bugün": *Öyränü* ***ḫäzérgé köndä*** *dä dävam ité.* (EMÇ: 142) "Çalışma bugün de devam ediyor."

şul minutta "o anda, o dakikada": *Huca* ***şul minutta*** *uḳ sikérép torġan*. (NHM: 89) "Hoca o anda hemen sıçrayıp ayağa kalkmış."

soñġı yıllarda "son yıllarda": *Ämma* ***soñġı yıllarda*** *havanıñ hiç tärtibé bulmadı.* (EMÇ: 108) "Ama son yıllarda havanın hiç düzeni olmadı."

ul vaḳıtta "o zaman": ***Ul vakıtta*** *min dä anda idem.* (Z: 49) "O zaman ben de orada idim."

3.1.1.4. Çıkma Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri

1. Ad Tamlamaları

1.1. Belirtili Ad Tamlamaları

Belirtili ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri çıkma durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtili ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

anıñ artınnan "ondan sonra": ***Anıñ artınnan*** *tağı bérniçä késé kérä.* (Z: 38) "Ondan sonra tekrar birinci kişi girer."

kırık ikénçé yılnın közénnän “kırk ikinci yılın güzünden (beri)”: *Bu çın anıñ kolağında* ***kırık ikénçé yılnın közénnän*** *yangırap tora*. (TTAS I: 413) “Bu zil, kırk ikinci yılın güzünden beri kulaklarında çalıyor.”

2. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri çıkma durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

bér aydan “bir ay sonra”: ***Bér aydan*** *jurnallar kilép töşté bolarğa.* (KG: 130) “Bir ay sonra dergiler ortaya çıktı.”

iké-öç aydan “iki üç ay sonra”: ***İké öç aydan*** *ķolınıbız Zérä da çayalanıp kitté.* (TTAS VI: 363) “İki üç ay sonra kölemiz Zire de uyanıklaştı.”

irtägägé könnän “ertesi gün, ertesi günden, yarından sonra”: *- Kémnän?* ***- İrtägägé könnän!*** *– Väzilä égétkä çaķ ķına orındı da olı uramğa Säkinälärgä taba yögérdé.* (EMÇ: 140) “-Kimden? - Yarından itibaren! – Vezile, genç erkeğe zar zor yaklaştı ve büyük caddeye, Sekinelere doğru koştu.”

yartı säğat aldan “yarım saat önce”: *Égétkäynéñ soñga kala torğan ğadäté bar, Rassékayev üzé isä* ***yartı säğat aldan*** *kilä torğan idé.* (KG: 74) “Adamın geç kalma alışkanlığı vardı, Razekaev'in kendisi ise yarım saat erken gelirdi.”

Ad ve sıfat tamlamalarından başka çıkma kısaltma öbekleri de tümce ya da tümceciklerde yüklemin zamanını belirtebilmektedir:

könnärdän bér könné “günlerden bir gün”: ***Könnärdän bér könné*** *Ḫuca Nasrétdin, baskıç alıp, bér baynıñ bakçasına kérgän* (NHM: 68) “Günlerden bir gün Nasreddin Hoca, merdiven alıp bir zenginin bahçesine girmiş.”

3.1.1.5 Araç Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri

1. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri araç durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

ul tönén “o gece”: *Häyrétdin aġay* ***ul tönén*** *kérfék ķaķmıyça da uzdıra.* (EMÇ: 15) **“**Hayrettin ağabey o geceyi kirpiklerini kıpırdatmadan geçiriyor.”

3.1.1.6. Sınırlama Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Zaman Belirtecimsileri

1. Ad Tamlamaları

1.1. Belirtili Ad Tamlamaları

Belirtili ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri sınırlama durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Belirtili ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

béznéñ könnärgäçä “günümüzde, günümüze”: *Yazġan istäläklär buyınnan-buyınġa kiçép,* ***béznéñ könnärgäçä*** *kilép citkän*. (TTAS III: 431) “Yazılı eserler nesilden nesle aktarılıp günümüze ulaştı.”

2. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri sınırlama durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

bu köngäçä “bugüne kadar”: ***Bu köngäçä*** *älé slovétslar cirinä bér prokurornıñ da ayaķ basķanı yuk!* (TTAS IV: 632) “Bugüne kadar Solovets topraklarında tek bir tapınak yok ve hiç ayak basmadım.”

soñġı köngäçä “son güne kadar”: ***Soñġı köngäçä*** *ozın- ozın hatların da yazıp tora.* (TTAS II: 319) “Son güne kadar uzun uzun mektup yazıyor.”

şuşı vaķıtkaça “şu zamana kadar”: ***Şuşı vaķıtķaça*** *şar kuyıp ķına yörgän égét tügél, dimäkçé bulam*. (TTAS VI: 522) “Şu zamana kadar sadece topları kovalayan adam değil, demek istediğim.”

4. TATAR TÜRKÇESİNDE SÜRE BELİRTECİMSİLERİ

4.1. SÜRE BELİRTECİMSİLERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

4.1.1. Durum Ekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri

4.1.1.1. Yalın (Soyut) Durumdaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri

1. Ad Tamlamaları

1.1. Belirtisiz Ad Tamlamaları

Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri yalın durumda tümcede yüklemin süresini bildirir. Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

cäylär buyıø "yaz boyunca": *Ämma soñğı yıllarda havanıñ hiç tärtibé bulmadı, ya bik yavımlıy, yaki* ***cäylär buyı*** *cir ķorğaķsıp tilmérép utıra.* (EMÇ: 108) "Ancak son yıllarda hava yoktu ya çok yağmurlu ya da tüm yaz boyunca toprak kurudu."

ġomér buyıø "ömür boyu": *Bér kéşé bér lävazimnan töşsä,* ***ġomér buyı*** *şul lävazimġa kérmäkné faraz ķılıp yöridér.* (TTAS IV: 30) "Bir kişi bir görevinden ayrılsa ömür boyu o görevine dönmeyi düşünür."

kön buyıø "tüm gün, gün boyu": ***Kön buyı*** *öy borınça lığırdap yörép armadıñmı?* (TTAS IV: 60) "Bütün gün evin etrafında mırıldanmaktan yorulmadın mı?"

2. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri yalın durumda tümcede yüklemin süresini bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

bér könø "bir gün": *İr ġoméré-* ***bir kön****.* (Z: 25) "Erkeğin ömrü bir gün."

bötén yılø "bütün yıl": *Starosta äytä, béz* ***bötén yıl*** *anı saklarga bulıp kaldık, diy.* (Z: 68) "Starosya bütün yıl onu saklamak zorunda kaldık, diyor."

ḫär atnaø "her hafta": *Ḫatta* ***ḫär atna*** *kilä torġan ḫatlar kébék ḫat idé.* (ÖT: 2) "Mektup da her hafta gelen mektuplar gibiydi."

iké könø "iki gün": *Ul* ***iké kön*** *däréskä barmadı.* (EMÇ: 28) "O, iki gün derse gitmedi."

niçä yöz yıllarø "asırlardan beri": *Bälki bu miḫrab,* ***niçä yöz yıllar*** *kéşélärgä künél tınıçlığı, räḫäté bérgän miḫrab minem ġaskärémnén köçé bérlä cimérélgändér.* (ÖT: 1) "Belki bu mihrap asırlardan beri insanlara gönül kuvveti, rahatı veren mihrap benim askerlerimin gücüyle yıkılmıştır."

öç ayø "üç ay": ***Öç ay*** *buldı, ménä ḳulımızda millionlap aḳça bar.* (ÖT: 10) "Üç ay oldu, işte elimizde yaklaşık bir milyon para var."

şaḳtıy v̇aḳıtø "epey vakit": anlamındaki bu süre belirtecimsisi, sıfat tamlaması yapısında oluşturulmuştur: ***Şaḳtıy v̇aḳıt*** *küz aldınnan kitmiçä ġazaplaġan idé.* (YA: 364) "Epey vakit göze çarpmadan işkence gördü."

tiz araø "uzun zaman": *Huş, isen bul, duslar, béz kitebéz/ Belki kavışıp bulmas* ***tiz ara****.* (YKTC: 111) "Hoşça, esen kalın dostlar, biz gidiyoruz/ Belki kavuşamayız uzun zaman."

tuġız ayø "dokuz ay": ***Tuġız ay*** *monastırda tottılar.* (Z: 56) "Dokuz ay manastırda tuttular."

utız biş könø "otuz beş gün": ***Utız biş kön*** *yugalıp tordı.* (EMÇ: 85) "Otuz beş gün kayıptı."

3. Pekiştirme ve İlgeç Öbekleri

Bazı ilgeç öbekleri, yalın durumda tümcede yüklemin süresini bildirir. Tatar Türkçesinde bu işlevle kullanılan ilgeç öbekleri şunlardır:

{+*GInA*}: *Şunnan ḳotılır, ḳaçar öçén kébék tiz* ***génä*** *işékné yaptı.* (ÖT: 2) "Ondan kurtulup kaçmak ister gibi kapıyı çarçabuk kapattı."

{+*DAn, +nAn*} *başlap*: ***Şul könnärdän başlap****, öydägélärnén barısı da abzar tiräséndä mäş kilép yabışıp yattılar.* (YA: 149) "O günlerden itibaren evdekilerin hepsi de ahırın etrafıyla ilgilendiler."

{+*A*} *kadär*: ***Bu köngä kadär*** *çıdaġansıñ...* (Z:3) "Bugüne kadar sabretmişsin."

{+gA} yaḳ: İrtängä yaḳ *béraz salḳınça kébék moyélça da köndéz tağı ḳızdıra başladı.* (TTAS II: 602) "Sabahları biraz daha soğuk görünse bile, gündüz tekrar ısınmaya başladı."

{+ø} sayın: *Apası Väzilä* ***anı kürgän sayın*** *köle.* **(**EMÇ: 30) "Annesi Vezile onu her gördüğünde gülüyor."

{+DAn} birle: ***Ni yıllardan birlé*** *kürgäném yuk, / Bılbıllardan sılu bulgandır.* (YKTC: 115) "Yıllardır gördüğüm yok, / Bülbülden güzel olmuştur."

{+ø} buyı: ***Töné buyı*** *çikkän kulyavlıgı küz yaşénä mançılgan.* (N: 183) "Gece boyunca, nakış işlenmiş mendili gözyaşına batırmış."

{+ø} buyına: *Rişvät alırga yaratuçı sudya Ḫucanıñ äşnéñ* ***aylar buyına*** *suzgan.* (NHM: 64) "Rüşvet almayı seven kadı, Hocanın işini aylarca uzatmış."

4. Zarf-Fiil Öbekleri

Zarf-fiil öbekleri yapısındaki bazı sözcük öbekleri yalın durumda tümcede yüklemin süresini bildirir.

dönya bétkänçéø "dünya bitene kadar": ***Dönya bétkänçe*** *cihannı aykarım*. (TTAS I: 91) "Dünya bitene kadar cihanı karıştırırım."

4.1.1.2. Belirtme Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri

1. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri belirtme durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

bötén köné-töné "tüm gece gündüz, tüm gün": ***Böten köné- töné*** *tégé Tatar iré turgısında uylıy.* (Z: 45) "Tüm gün yalnız Tatar erkeğini düşünüyor."

här irtäné "her sabah": *Ḳarçıḳ* ***här irtäné*** *ḫaḳ Täğaläséna yalvardı.* (EMÇ: 12) "İhtiyar, her sabah hak tealaya yalvardı."

här könné "her gün": ***Här könné*** *öç tapḳır ḳaynar aş aşata idé*.(TTAS VI:169) "Her gün üç kez sıcak yiyecek verdim."

4.1.1.3. Yönelme Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri

1. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri yönelme durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

öç yılġa "üç yıla kadar": *Monda miña* ***öç yılġa*** *ġaskäri kuvätné birsälär, min kürsätér idem…* (ÖT: 5) "Burada bana üç yıl kadar askeri güç verseler, ben onlara gösteririm."

bér iké ayġa "bir iki aya kadar": ***Bér iké ayġa*** *ķaytarırlar, dip ömétländérép ķuyġan idé.* (TTAS IV: 463) "Bir iki aya kadar dönerler, diye ümitlendirmişti."

bir köngä "bir günlüğüne": *Ķızınıñ toyın* ***bér köngä*** *alġa küçérérgä ķarar ķıluvçı şul ḫaķta söyliy.* (TTAS III: 571) "Kızının düğününü bir günlüğüne ileriye erteleme kararı hakkında konuştu."

4.1.1.4. Bulunma Durumdaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri

1. Ad Tamlamaları

1.1. Belirtisiz Ad Tamlamaları

Belirtisiz ad tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri bulunma durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

irte kiçlerénde "sabah akşam": *Sézné sagınıp* ***irte kiçlerénde****/ Tınıç könner bér de kürmedém.* (YKTC: 73) "Sizi özleyerek sabah, akşam/ Rahat gün hiç görmedim."

soñġı öç- dürt yıl éçéndä "son üç dört yıl içinde": ***Soñġı öç- dürt yıl éçéndä*** *dä tagın yözgä yakın gaylä küçénép kildé.* (YA: 586) "Son üç dört yıl içinde de tekrar yüze yakın aile göç etti."

tön içinde "bir gecede": *Şul uķ uram-tıķrıķlar, yortlar da* ***tön éçéndä*** *üzgérmägännär.* (EMÇ: 125) "Aynı sokaklar, sokaklar, bir gecede evler değişmediler."

2. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri bulunma durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

bügéngésé köndä "bugüne kadar": ***Bügéngésé köndä*** *anın gayläséndä tübändägé kéşélär isäplänälär.* (EMÇ: 79) "Bugüne kadar onun ailesindeki kişiler aşağıda listelenmiştir."

şul minutta "o anda, o dakikada": *Huca* ***şul minutta*** *uḳ sikérép torġan*. (NHM: 89) "Hoca o anda hemen sıçrayıp ayağa kalkmış."

ul arada "o sırada": ***Ul arada*** *kémdér Hucanıñ kızdırġan ürdäkläré urınına téré ürdäklär salıp ḳuyġan.* (NHM: 166) "O sırada birisi Hoca'nın pişirdiği ördeklerin yerine canlı ördekler koymuş."

4.1.1.5. Çıkma Durumundaki Sözcük Öbekleriyle Oluşturulan Süre Belirtecimsileri

1. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlaması yapısındaki bazı sözcük öbekleri çıkma durumunda tümcede yüklemin zamanını bildirir. Sıfat tamlaması yapısındaki belirtecimsilerin en az bir kurucusunda (özellikle ikinci kurucusunda (tamlananda)) zaman adı bulunur:

öç ay rättän "üç ay boyunca": *Kama aryağında* ***öç ay rättän*** *bér tamçı yañğır töşmädé*. (EMÇ: 35) "Kama Arya'nında üç ay boyunca bir damla yağmur yağmadı.

şul könnän "o günden beri": ***Şul könnän*** *alıp barlıḳ dunġızlarnın da ḳoyrıḳları ırġaḳlanıp ḳalġan.* (TTAS VI: 645) "O günden beri tüm domuzların kuyrukları bozulmadan kaldı."

SONUÇ

Zaman ve süre belirteçleri, sözlük birimi olarak sözlükte madde başı olan ve tümcede eylemin gerçekleşme zamanını, süresini bildiren sözcük ve durağan (statik) sözcük öbekleridir. Belirtecimsiler ise sözlük birimi olmayıp sözlükte madde başı olmayan tümcede eylemin gerçekleşme zamanını, süresini bildiren sözcük biçimleri ve devingen (aktif) sözcük öbekleridir.

Tezde Tatar Türkçesinde 145 zaman belirteci, 183 süre belirteci tespit edilmiş ve bunlar ses ve biçim bilgisel, söz dizimsel ve anlam bilgisel olarak incelenmiştir. Tespit edilen bu zaman belirteçlerinden 85'i biçim bilgisel, 32'si söz dizimsel kalıplaşmış, 6'sı alıntılanmış, 4'ü kök durumunda ve 18'i de türemiştir. 183 süre belirtecinden 15'i türemiş, 81'i biçim bilgisel, 65'i söz dizimsel kalıplaşmış, 21'i alıntılanmıştır.

Çalışmamızda Tatar Türkçesindeki zaman ve süre belirteçlerinin yapısal özellikleri, biçim bilgisel ve söz dizimsel kalıplaşmış durumları değerlendirilmiş ve açıklanmıştır. Zaman ve süre belirteçlerindeki ikilemelerin yönelme ve çıkma durumları eklenerek kalıplaştığı bazı durumlar görülmüştür: *irtägä-bérséköngä* "yarın öbür gün", *ġomér-ġomérdän* "eskiden, çok önceden" *köndin-kön* "günden güne". Ayrıca zaman bildiren sözcükler, Tatar Türkçesine yalın durumda ve Tatar Türkçesinden getirilen ek birleşmeleriyle, gerçekleşen ses bilgisel durumlarla Farsçadan -özellikle gün adları- *haman- haman (*<Far. *hemān), hänüz (*< Far. *henūz), Sişämbé könné (*< Far. *seşenbe (+) Tat.kön+né)*, Arapçadan *ḥäzér (< Ar. ḥāżir), ġacilän (*< Ar. *'ācil)***,** Rusçadan -özellikle ay adları- *Oktaybr (*< Rus. *oktaybr), May* gibi alıntılarla tümce ya da tümcecikte zaman ve süreyi bildirmede önemli etki etmişlerdir.

Çalışmamızın üçüncü kısmından itibaren incelenen belirtecimsiler, taranan kitap, sözlük çalışmaları sonucunda yapısal özellikleri kapsamında durum ekleriyle incelenmiştir. İncelemeye göre 110 belirtecimsiye ulaşılmıştır. Bu belirtecimsilerin 74'ü zaman, 36'sı ise süre bildirmektedir.

Tatar Türkçesinde bazı ilgeç öbekleri yalın durumda tümcede yüklemin zamanını bildirmektedir. Bu ilgeç öbeklerine zaman belirtecimsileri bölümünde yalın durumda yer verilmiştir: {*+DAn*} *igtibarän*; {*+DAn*} *soñġa*; {*+DAn*} *soñ*; {*+ø*} *bélän*; {*+A, +GA, +KA*} *taba*; {*+A, +GA*} *karşı;* {*+GInA*}. Yine zamanı bildiren bazı zarf fiil ekli fiiller ya da zarf fiil öbekleri de ilgeç öbeklerinden sonra örneklendirilmiştir: {*-GAç*}; {*-GAndA*}; {*-GAnçI}; {-şlIy}; {-mAstAn*}; {*-mAyInçA*}; {*-mIyçA*}. Genellikle *uk* kuvvetlendirme edatı bulunan belirteçler ise süre belirteç ve belirtecimsilerinde çoğunlukla görülmüştür.

Çalışma kapsamında yer verilen belirteç ve belirtecimsi örneklerinde taranılan metinlerde dilin tarihi seyri içerisinde Tatar Türkçesi ağızlarında kullanılan sözcük ve sözcük gruplarına da rastlanmıştır.

KAYNAKLAR

Ahmetyanov, Rifkat G*, Tatar Télénéñ Étimologik Süzlégé,* C. I, A-L, Kazan Megarif Vakıt Neşriyatı, Kazan 2015.

Ahmetyanov, Rifkat G*, Tatar Télénéñ Étimologik Süzlégé,* C. II, M-R, Kazan Megarif Vakıt Neşriyatı, Kazan 2015.

Akçan, Onur, *Türkiye ve Tatar Türkçelerinin Eş Zamanlı Biçim Ses- Bilgisel Karşılaştırılması*", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 235.

Akçataş, Ahmet, "Türkiye Türkçesinde Zaman Belirleme", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* X/XVI, (2015) p. 17-72.

Akşehirli, Soner, "Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* V/IV, (2010), s. 15-73.

Alkaya, Ercan, "Türk Lehçeleri Arasında Sözcük Alış Verişi ve Söz Varlığı Değişimi: Osmaniye Tatar Ağzı Örneği", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* III/ III (2008), s. 77-101.

Altundaş, Uğur, "Tuvacada Belirteç İşlevli Söz Öbekleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergi*si, 33, (2020), s. 273-293.

Alyılmaz, Semra, "Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi", *Dil Araştırmaları,* VII, (2010), s. 107-123.

Aristoteles, Augustinus, Heddeger*, Zaman Kavramı,* çev. Saffet Babür, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 57.

Aydın Hasene, Üstünova, Kerime "Söz Diziminde Zaman Bilgisini Vurgulama", *IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı 2019 (2-4 Kasım 2017)*, İnönü Üniversitesi, Malatya 2018, s. 1016-1029.

Aydın, Hasene, "Süreklilik Bildiriminde Tekrarların Kullanımı", *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı 2019 (17-19 Ekim 2018)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir 2019, s. 180-190.

Aydın, Hasene, "Yazınsal Metinlerde Dil Bilgisel Zaman İşaretleyicileri Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* V/ IV, (2016) s. 1716-1730.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri,* 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1999.

Cınque, Guglıelmo**,** *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective*, New York, NY: Oxford 1999.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* At The Clarendon Press, Oxford 1972.

Çağatay, Neşe, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, (1978), s. 105-138.

Demirgüneş, Sercan, "Türkçedeki Zaman Belirteçlerinin Sınıflaması ve Dökümü Üzerine Bir Deneme Çalışması", *Turkish Studies, III/ II,* (2008).

Demirgüneş, Sercan, *Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2007.

Doğan, Fulya Gizem, *Orhan Pamuk'un "Kafamda Bir Tuhaflık" Adlı Romanında Geçen Zaman Zarflarının İncelenmesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

Durgut, Hüseyin, Türkçede Yalın Hâl Kavramı Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* II, (2004), s. 71-78.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Türk Lehçeleri Grameri,* Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Dizgi Baskı, 2. Baskı, Ankara 1999.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2013.

Esmer, Elçin,"Ergen Dili Yazılı Anlatı Metinlerinde Zaman Belirteci-Hal Türü Etkileşimi," *Dil Dergisi,* Sayı: 142, Ekim-Kasım-Aralık 2008, s. 18-31.

Feyziyev, Mirheyder, *Yäş Künel,* haz. Misafina, Alina, Gürsu, Uğur, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2018.

Gabain, Annemarie Von, *Eski Türkçenin Grameri,* çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Gıylecev, Ayaz, *Eteç Mingen Çitenge,* Kazan 1980.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü,* C. I-II, TDK Yayınları, Ankara 2007.

Güney, Fatma Şahan, *Tatarca Referans Grameri*, Kriter Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Güzel, Sinan *"Türkçede -lA-p +lAp Zarf Kalıplaşması Tatarca ve Başkurtça Örneği",* Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, III, I, (2010), s. 54-64.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

Hesenov, Mehmüt, *Yazgı Acagan*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 2002.

İshaki, Ayaz, *Öyge Taba,* Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 2009.

İshaki, Ayaz, *Zöleyha,* Nebiullin N.E., Kazan 2019.

K.C. Fethulova, E.Ş. Yusupova, E.N. Denmöhemmetova, *Tatar Télé Küñélém Télé,* Tataristan Cumhuriyeti Genel Merkezi, Kazan 2013.

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Ses Bilgisi,* Kesit Yayınları, İstanbul 2018.

Karabeyoğlu, Adnan Rüştü, *Çağdaş Tatar Türkçesinde Zaman Morfemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2002.

Karadaş, Nergiz, "Zaman Kavramına Kuramsal Yaklaşımlar ve İnternette Şimdiki Zaman Olgusu, *Folklor Edebiyat*, XXI, 83, (2015), s. 325-341.

Karpuz, Hacı Ömer, *Türkçede Zarflar Türkiye Türkçesi Edebî Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi.*, Ege- Doğuş Yayınları, Denizli 2013.

Kaya, Nesrin, "Türkçede Bildirme Kiplerinde Zarf Kullanımlarına Dayalı Anlam Özellikleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* II, (2004) s. 89-98.

Kerimoğlu, Caner, *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Korkmaz, Zeynep, "Türkçede oḳ/ök Kuvvetlendirme (İntensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten*, IX, (1961) , s. 13-29.

Korkmaz, Zeynep, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,* Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, Ankara 1994.

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi,* Türk Dil Kurumu, 6. Baskı, Ankara 2019.

Kudaşev, "G.X., Tatar Türkçesinde Fonetik ve Morfolojik Değişiklikler, çev. Ercan Alkaya", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* VI/ I, (2011), s. 323-359.

Mutlu, Burtay, *The Dark Physics of the Universe,* PublishDrive, ABD 2019.

Öner, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara 1998.

Öner, Mustafa, *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2015.

Özkan, Bülent, *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri*, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Özkan, Duygu Özge, *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler,* Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016.

Özkan, İsa, *Huca Nasrétdin Mezekleré*, TİKA, Ankara 1999.

Poppe, Nicholas, *Tatar Manual*, Indıana Unıversity Publications, V. 25, Bloomington 1968.

Rəximova, Asiye, *Törek Grammatikası*, Kazan 2002.

Smith, Carlota, *The Parameter of Aspect*, Kluwer Academic Publishers, Netherlands 1991.

Sunar, Cavit, "Bergson'da Şuur Hâlleri ve Zaman", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XIIX (1970), s. 47-66.

Şahin, Erdal, "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde 'Hafta' Kavramının Adlandırılması, *Takvim Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 5-18.

Şahin, Erdal, "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Yalın (Soyut) Durumdaki Sözcük ya da Sözcük Öbeklerinin Tümcede Zamanı Belirtmeleri", *Dil Araştırmaları, Güz 2020/27*: s. 47-64.

Şahin, Erdal, "Tatar Türkçesinde Uk / Ük Kuvvetlendirme Edatı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* 180, (2009), s.203-214.

Şahin, Erdal, *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri*, Doktora Tezi. Dan. Prof. Dr. Emine Gürsoy- Naskali, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.

Şahin, Erdal, *Yurt Konulu Tatar Cırları* (Giriş- Metin- Aktarma – Dizin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Şahin, Hatice "Türkçede Zaman Belirleyicileri ile Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu", *Fikret Türkmen Armağanı,* İzmir 2005, s. 649-654.

Şahin, Hatice, "Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicilerle Kullanımı", *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* VII, XI, (2006), s. 213-221.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimovİ séméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İstitutı, I, Kazan 2017.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, II, Kazan 2017.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, III, Kazan 2017.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, IV, Kazan 2018.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, V, Kazan 2019.

Tatar Téléněñ Añlatmalı Süzlégé, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov İséméndegé Tel, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı, VI, Kazan 2021.

Tatarskaya Grammatika, Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyası C.II, Kazan 2016.

Tekin, Talat*, Türk Dilleri*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2014.

Tekin, Talat, *Orhun Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2016.

Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*- (Cilt II, F-J) Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkische, Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2009.

Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C. I, A-E, Simurg Yay., İstanbul Wiesbaden 2002.

Uğurlu, Hakan, "Görüntüde Zaman Boyutu", *Kurgu Dergisi*, XX, (2003), s. 155-172.

Uzun, Nadir Engin, "Türkçede Görünüş/ Kip/ Zaman Üçlüsü", *Dil Dergisi*, S. 68 (1998) s. 5-22.

Üstünova, Kerime (2005). "Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi", Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, IX, (2005), s. 187-201.

Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Abc Kitabevi, İstanbul 1998.

Zeynalov, Ferhat, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dil bilgisi*, çev. Yusuf Gedikli, Cem Yayınları, İstanbul 1993.